

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია

იასე ცინცაძე

ვასილ გაგარასა და არსენ
სუხანოვის ცნობები საქართველოს
შესახებ

გამომცემლობა „მეცნიერება“
თბილისი 1965

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
საქართველოს შესახებ არსებული უცხოური წყაროების
კომისია

იასე ცინცაძე

**ვასილ გაგარასა და არსენ
სუხანოვის ცნობები საქართველოს
შესახებ**

(XVII საუკუნის რუსული მასალები საქართველოს
ისტორიისათვის)

გამომცემლობა „მეცნიერება“
თბილისი 1965

9(c 41)
9 (47. 922) (0. 01) + 90 (470)
ც 661.

ნაშრომში მოცემულია მე-17 საუკუნის რუსული ნარატიული ძეგლებიდან ამოკრეფილი ცნობები საქართველოს შესახებ. აქ ქართულ ენაზე პირველად ქვეყნდება რუსი ვაჭრის, ვასილ გაგარასა და, თავის დროისათვის უაღრესად განათლებულ იბერის, არსენ სუხანოვის ჩანაწერები საქართველოში მოგზაურობის შესახებ. ტექსტებს თარგმანითურთ წინ უძღვის ხსენებულ ავტორთა ბიოგრაფიული ცნობები კრიტიკული მიმოხილვით.

ვასილ გაგარას ცნობები საქართველოს შესახებ
XVII ს.

ვასილ იაკობის ძე გაგარას შესახებ ძირითადი ცნობები, მისი მოგზაურობის აღწერილობაშია მოცემული. იგი ქალაქ პლესენიდან ყოფილა. პლესენი მდ. ვოლგის მარჯვენა ნაპირას მდებარეობს. მდ. შოხონკას შესართავთან. მაგრამ ვასილ გაგარას დიდხანს ქალ. ყაზანში უცხოვრია. იგი ვაჭარი ყოფილა და საკმაოდ მდიდარი. აღმოსავლურ საქონლით ვაჭრობდა თურმე. ვასილი თავზე ხელაღებული კაცი ყოფილა მოხუცებულობამდე. მისივე ცნობით, გარყვნილ ცხოვრებას ეტანებოდა, ქრისტიანულ წესებს არ იცავდა. ამ „წუმპედან“ ამოსვლას იგი თურმე არ ფიქრობდა დიდხანს. მარამ ორმა გარემოებამ ღრმად ჩააფიქრა იგი. მთელი თავისი სიმდიდრე მსახურს, ვინმე გარანკას, გაატანა ხომალდით. დიდძალი საქონელი სპარსეთში გაუგზავნია გასასყიდათ, მაგრამ ქარიშხალს ხომალდი ჩაუძირავს და მისი პატრონი, ვასილ გაგარა, ხელცარიელი დარჩენილა. სწორედ ამ დროს მეუღლეც გარდაცვლია და ამ უბედურებათა მიზეზის ძებნაში, მარტივი დასკვნა გამოუტანია, მე-17 საუკუნის რუსი ადამიანისათვის დამახასიათებელი, ყველაფერი ღვთის მიერ მოვლენილად მიუჩნევია და ცოდვების მონანიება გადაუწყვეტია. გაგარას ქრისტიანულ ცხოვრებისაკენ შემობრუნება დაემთხვა ვაჭრობაში ისევ ბედის გაღიმებას, ვასილს დაკარგული ორმაგად აუნაზღაურებია. ამ გარემოებამ ვასილ გაგარა სავსებით დაარწმუნა იმაში, რომ მის უბედურებასა და ბედის შემობრუნებაში „ნამდვილად ღვთის ხელი ერია“ და აღთქმა მიუცია ღვთისათვის იერუსალიმში გამგზავრების შესაებ.

იგი 1634 წელს გამგზავრებულა მოსკოვიდან იერუსალიმში. თავისი მსახური გარანკაც თან წაუყვანია. იერუსალიმისაკენ მიმავალი გზები და ამ გზებზე არსებული ქალაქები მას, ვითარცა ვაჭარს, ადრევე უნდა სცოდნოდა, თუმცა ყოველგან იგი ნამყოფი არ ყოფილა. იერუსალიმამდე მას ერთი წელი დაჰყოვნებია. ზოგჯერ ისეთ ქალაქებზე გაუვლია, რომელიც იერუსალიმზე მიმავალ გზიდან საკმაოდ დაშორებული ყოფილა. ზოგიერთი მკვლევარი ამიტომ ფიქრობს, რომ იერუსალიმისაკენ მიმავალი ვასილ გაგარა, მარტო

5

სულის ცხოვნებაზე არ ფიქრობდა და გზადაგზა ვაჭრობდა კიდეც. სულის ცხოვნებისათვის ზრუნვა და მასთან ვაჭრობის შეთავსებას ხომ ქრისტიანული სარწმუნოების მიერ აკრძალული არ იყო იმ საუკუნეშიაც.

ვასილ გაგარას, იერუსალიმისაკენ მიმავალს, თბილისზე გამოუვლია. აქედან ერევნით, არტაან ყარს-არზრუმით, სებასტია, კესარია-ალაბზე და დიმუშკ-სამარიაზე გადაუვლია და „წმინდა მიწამდე“ მიუღწევია. ვასილს ასე აღეთქვა ღვთისათვის, რომ იგი თავის ცოდვებს, აღსარების სახით, აღმოსავლეთის პატრიარქებს გაუმჟღავნებდა და ამ გზით მოინანიებდა კიდეც. მაგრამ, როცა ვასილ გაგარა იერუსალიმში მივიდა, თეოფანე, იერუსალიმელი პატრიარქი, ადგილზე არ დახვდა, ამიტომ მხოლოდ სამი დღე დაჰყო

იერუსალიმში და შემდეგ ეგვიპტეში გაემგზავრა. ალექსანდრიის პატრიარქის სანახავად. ვასილმა ალექსანდრიის პატრიარქი გერასიმე ინახულა, მან გაგარას მიზანდასახულება მოუწონა და ბოლოს მოსკოვის მეფესთან, მიხეილ რომანოვთან, სიგელიც გამოატანა. იმ დროს, თურქეთის გაბატონების შედეგად, აღმოსავლეთის პატრიარქები ხელმოკლეობას განიცდიდნენ და მდიდარ რუსეთის ხელმწიფისაკენ ხელს სამოწყალოდ ხშირად იშვერდნენ. ისე რომ წერილის გამოგზავნა მოსკოვის მეფესთან, იმდენად გაგარას დამსახურება არ არის, როგორც ეს ზოგიერთ მკვლევარს ჰგონია, რამდენად ჩრდილოეთიდან სამოწყალოს მიღების დიდი სურვილი. გერასიმე პატრიარქის წერილში ვასილ გაგარა ღვთის მოშიშ და სამაგალითო ქრისტიანად არის მოხსენებული. ვასილს ეგვიპტეში ყოფნის დროს რუსი ვინმე, ტყვე ერემია, გამოუსყიდია. გერასიმე პატრიარქის სიგელი 1636 წლით არის დათარიღებული.

ეგვიპტეში ყოფნის დროს ვასილ გაგარას თავი შეუწყუბებია და სინას მთაზედაც მისულა. ვასილი არაფერს წერს სინას მთის ქართულ მონასტრის შესახებ, მას არაფერი აქვს ნათქვამი არც იერუსალიმის ქართული მონასტრების შესახებ. ეტყობა ასეთი საკითხები მას არც აინტერესებდა.

ალექსანდრიიდან ვასილ გაგარა ისევ იერუსალიმში მისულა და აქედან მოსკოვისაკენ აუღია გეზი, მაგრამ ამ ხელად თურქეთის ტერიტორიით, მარმარილოს ზღვით, ვლახეთ-პოლონეთით კიევზე წამოსულა, ხოლო კიევიდან მოსკოვში დაბრუნებულა 1637 წელს. იერუსალიმიდან ახალი მარშრუტით სამშობლოში დაბრუნება, იმ გარემოებით ყოფილა გამოწვეული, რომ თურქეთზე ირანის ლაშქარი მოიწევდა და ვასილი ხიფათს შეიძლება გადაჰყროდა. მოსკოვში დაბრუნებული ვასილი, მიხეილ რომანოვს პატივით მიუღია

6

საინტერესო ცნობების მოტანისათვის და, სათანადო საბუთით „მოსკოველ ვაჭრის“ წოდება მიუნიჭებია.

ვასილ გაგარას მოგზაურობის აღწერილობის ორი ვარიანტია დღეს ცნობილი. მართალია დიდი არსებითი ხასიათის სხვაობა ამ ვარიანტებში არ არის, მაგრამ სხვაობა მაინც არის და ჩვენ საჭიროდ ვცანით ორივე ვარიანტის გარკვეული ნაწილის რუსული ტექსტი და თარგმანი მიგვეწოდებინა ქართველი მკითხველისათვის. მე-17 საუკუნის, თბილისის აღწერილობა და სხვა ცნობები საქართველოს შესახებ, არ შეიძლება ქართველი ისტორიკოსებისათვის მნიშვნელობას, მოკლებული იყოს. ვასილ გაგარას მოგზაურობის აღწერილობა წინასიტყვაობით გამოსცა ს. დოლოგოვმა. იხ. Православный Палестинский Сборник 1891 г., 34-й выпуск; გვ. 178.

ვასილ გაგარას, როგორც ვნახეთ, თავისი სიცოცხლის მეტი ნაწილი მხიარულად გაუტარებია, მას ასეთი, ბოზოქარი ცხოვრებისათვის სახსრებიც ჰქონდა ალბათ და არასოდეს ლიტერატურული მოღვაწეობისათვის მზადება აზრათ არ მოსვლია, იგი ბუნებრივად

ნიჭიერი კაცი ყოფილა, მაგრამ ვაჭრისათვის იმ დროს საჭირო ცოდნაზე მეტი მას არ უნდა ჰქონდეს შეძენილი. ვასილ გაგარა, როგორც მოგზაურობის აღმწერელი, სუსტია. მას, მოგზაურობის დროს არავითარი დღიური ჩანაწერებისათვის თავი არ შეუწყუბებია. იგი თავის მოგზაურობის აღწერილობას მხოლოდ მაშინ უნდა ადგენდეს, როცა მოსკოვში დაბრუნდა. ამას გვიჩვენებს მის აღწერილობაში არა ერთხელ აღნიშნული სიტყვა „запamятавад“. ის ქალაქის სახელებსაც მეხსიერებაზე დაყრდნობით არა ერთხელ ურევს, ანდა ისე ამახინჯებს, რომ გიჭირს ადამიანს გაგება, რომელ ქალაქზეა საუბარი. ვასილ გაგარას ფანტასტიური ამბები მოუსმენია და დაუჯერებია, თუმცა მე-17 საუკუნის მორწმუნე ქრისტიან მოქალაქისათვის ლეგენდების სინამდვილეთ აღიარება, არც ისე იშვიათი მოვლენაა საერთოდ. გაგარას ნახულის და გაგონილის აღწერა არ ეხერხება, მას საამისო პრაქტიკაც წინათ არ უნდა ჰქონოდა. გაგარა მანც ცნობისმოყვარე ადამიანი ყოფილა, რომ ადგილობრივ ამბებს და ამა თუ იმ ქვეყნის ღირსშესანიშნაობათა ისტორიას ძიობდა და კითხულობდა. ამიტომ არის, რომ გაგარას ცნობები თბილისისა და საქართველოს შესახებ უმნიშვნელო არ არის საქართველოს ისტორიისათვის. გაგარას მოსკოვში დაბრუნებისას სხვების რჩევით უნდა ჰქონდეს თავისი აღწერილობა გაკეთებული. მას რომ მოგზაურობის აღწერა იმ თავითვე განზრახული ჰქონოდა, დღიური ჩანაწერები უნდა ეკეთებინა. ასეთი ჩანაწერები მას გზაზე

7

არ უკეთებია და ამიტომ არის მისი აღწერილობა მცირე. მას საკუთარი ხელით აქვს თავასი მოგზაურობის აღწერილობა სხვადასხვა ვარიანტით დაწერილი. ვარიანტები ერთი მეორეს ავსებენ. მასალა თბილისის ციხე-სიმაგრეების აღწერილობისათვის უცხოეთიდან მოსულ ადამიანს ადვილად არ შეეძლო თბილისში მიეღო. წყლის საიდუმლო გვირაბისა და ციხე-გალავნის თხრილი დათვალიერება, ან სიტყვიერი თხრობა იმ დროს მარტივად გასაკეთებელი საქმე არ იყო, მაგრამ ალბათ ვასილ გაგარას წარმოშობამ მისი თბილისელი მასპინძელი ისე დაამშვიდა, რომ ციხის გალავნისა და ბურჯების აღნაგობის შესახებ ინფორმაცია არ დაამადლა. გაგარა თბილისში როგორც მეგობარი ქვეყნის წარმომადგენელი ისე უნდა მიეღოთ. არ ჩანს, რამდენ ხანს დაჰყო მან საქართველოში. არც ის ვიცით დანამდვილებით, იყო თუ არა ის დასავლეთ საქართველოში, თუ თბილის-მცხეთის დათვალიერების შემდეგ პირდაპირ ერევანში გაემგზავრა. გაგარა რომ დასავლეთ საქართველოში მოგზაურობის შესახებ არაფერს არ წერს, ეს სრულიად იმას არ უნდა ნიშნავდეს, რომ ის იმერეთში არ გადასულიყოს. თავის მოგზაურობის აღწერილობის ერთ ვარიანტში გაგარა სრულიად არაფერს წერს, რა გზით მოვიდა საქართველოში, მეორეში კი აღნიშნული აქვს, რომ ყაზან-ასტრახანით წავედი საქართველოშიო, მაგრამ ასტრახანიდან რა გზით მოვიდა იგი თბილისში ერთი სიტყვაც არ

აქვს ნათქვამი. გაგარა შემახადან თბილისში მომავალ ქარავანს მოჰყვებოდა ალბათ. იმ დროს ქარავანთან ერთად მოგზაურობა ყველაზე უფრო საიმედო იყო დანიშნულ ადგილზე მისაღწევად. ვასილ გაგარა, სრულიად მართებულად, განცვიფრებაში მოუყვანია მცხეთის ტაძარს (სვეტიცხოველს). ამ იშვიათი ხუროთმოძღვრების ძეგლით აღტაცებული გაგარა წერს: „... а храм, в нем велики чуден устроен, асцидной, разной аспид цветов; нигде такова божия милосердия строения не видал такова чудна“, ქართული, ხუროთმოძღვრების ძეგლებით აღტაცება დამახასიათებელია მე-17 საუკუნის საქართველოში რუსეთიდან გამოგზავნილ დიპლომატებისათვისაც. ნიკიფორე ტოლოჩანოვს თავის საანგარიშო მოხსენებაში ნიკორწმინდის ტაძრის შესახებ აღნიშნული აქვს: „А церковь каменная, бодышая, делом пречюдна“. ქუთაისის ბაგრატიის ტაძრის შესახებ. წერს: „Да в том же большом городе в Кутаи-

8

си соборная церковь каменная, сооружена неретюдиым образом“¹.

გაგრასათვის „გრუზინკაია ზემლია“ შემოკლებითი ცნებაა, როგორც მისი მოგზაურობის აღწერილობიდან ჩანს, მას კარგად ესმის, რომ იმერეთი (ბაშიაჩუკების ქვეყანა) და სადადიანო საქართველოს ნაწილებია და პოლიტიკური დაქუცმაცებლობის შედეგად არის ცალკე ერთეულებად ქცეული. გაგრას აღწერილობაში „ვითარცა ვაჭრის თვალთ ნახულის ანარეკლში, როგორღაც უფრო მეტად უნდა ასახულიყო ნახული ქვეყნების სიმდიდრეები, ბაზრები და საქონელი, მაგრამ სინამდვილეში ეს ასე არ არის და ამიტომ ვთვლით უფრო მართებულად, რომ გაგრამ თავისი მოგზაურობა, მოსკოვში ჩასვლის შემდეგ, სხვისი მითითებით დაწერა, ხოლო ამ მითითებაში კი აღწერილობის ქარგა განსაზღვრული უნდა ყოფილიყო“.

¹ М. А. Полиевктов, Посольство Толочанова и Иевлева в Имеретию, გვ. 124-125.

ЖИТИЕ И ХОЖДЕНИЕ В ИЕРУСАЛИМ И ЕГИПЕТ

КАЗАНЦА ВАСИЛИЯ ЯКОВЛЕВА ГАГАРЫ¹.

Лета 7142. О походе Василия, как странника житием казанца, родом плесенина, прозвищем Гагара, како ходил во Иерусалим и во Египет и во Царьград и како святым о местом поклонихся во Иерусалиме и во Египте и целова их честре, и паки возвратихся во парствующий град Москву, и на Москве за сие дело его велию честь получил от великого государя царя: учиней бысть гостем.

Некто был победоносец, беды и напасти многие на него приходили, и пожары, и поклепы всякия, зовомый именем Василий, странник, родом плесенин, житием казанец бых, Прозвищем Гагара. И жих от юности своея житие свое блудно и скверно препроводил, аки свиния в кале греховне преобых. блуд творяше безпрестанно: не имех бо ни среды, ни пятка, ни торжественного божия праздника, многажды впадаше в блуд и бываше с мужеским полом и з женским. с русским же и бусурманеком и скоты многими прегрешних блудом. И того моего скверного и блудного жития было 40-лет, до древности лет живота своего. Потом же на мя наведе господь наш Иисус Христос те многие скорби и печали и беды и напасти. Потом же отпусти на корабли за море человека своего Гаранку в Персицкую землю, и что были имения моего многогрешного раба и то все потонуло на мори судом божним. Да в то же время у меня многогрешного жена преставися, и я обещахся в печали своей во Иерусалим ити помолитися и у господня гроба приложитися. и во Иердане искупатися, и многим патриархом преческим о гресех своих блудных и скверных покаяться, и потом от них принять благословение. И как я обещахся ити во Иерусалим, и по обету моему бог мне невидимо почал давати богатство: единым го-

¹ ტექსტი ამოღებულია ჟურნალ „Православный Палестинский сборник“-იდან, ნაკვ. 33, 1891, გვ. 1-5.

дом и со вторицею против того погибшего. что на море божиим судом погибо, нажил. И потом поиде во Иерусалим. Шел на Грузинскую землю, на город Тефлис. А в Тефлисе 4 города, а стоят на двое, а промеж их идет река. не мерзнет ни зимою ни летом, зовомая Кура, а прошла сквозь гору каменную. А кои грады по той стороне Куры реки, и един град стоит на высокой горе, велми висоцей и каменней, нелзя тех градов поткопом взяти; круг того града обведен

ров иеделан, камен тоя горы просечинанб а глубина ему 7 сажен, и вода в него идет из горячих колодезев, а божиим созданием тех горячих колодезев есть за 60. И над темн колодезями учинены полаты велми красны, а в тех полатах и в тех горячих колодезях мыюктся за бани место христиане и бусурманы, а трутца кисеями, а не вечиками, а веников и не знают. Да тут же есть близ тех градов, с приезде реки Куры, град под землею зделан, а делал его Иврейского¹ паря Семиона сын. Да вверх по той же реки Куры, блия Тефлиси 12 поприщ, стоит монастырь, а в нем живет митрополит да архиепископ; а храм п нем велми чюден устроен аспидной. разной аспид цветов; нигде такова божия милосердия. строения не видал такова чюдна. Да против того монастыря, на дрггой стороне реки Куры стоит гора велми висока, а на ней-храм поставлен древних царей, а памятухов нет. Да близ же тое реки Куры есть-гара, а на ней просечены 4 окна болшие, а жйл в тои горе людояд, а ел на всякой день по человеку. Да в той же Грузинской земли есть меж гор щели. а в тех шелях заключены дверми железными цари Гог и Магог, а заключил де их судом божиим царь Александр Македонский. Да в той же зем и Грузинской изобилно пшеницею и ячменем и медом и виноградом. Потом же шел на град Ровян, а близ того града Ровяни 15 поприщ на ровне месте стоит монастырь армеиский, а в нем 3 церкви; в одной в соборной-церкве предпочивает Григорей великия Армении. Да от того же града Ровяни 2 днища есть горы Араратцкие, а на них Иоев ковчег, а мимо тех гор идет »река велми быстра, и лето. и зиму не Мерзнет. И потом поиде на Турскую землю в пору-бежной город Ардагания, а из Ардагания на Карсун город, а из Карсыг из Изрум, а Изрума на Севастию, где умучены 40 мученик...

ⲉⲓⲱⲃⲃⲟ ⲛⲓⲣⲟⲥ: „тиврейского“.

თარგმანი I

ვასილ იაკობის-ძე ყაზანელის გაგარას ცხოვრება და მოგზაურობა იერუსალიმსა და ეგვიპტეში

7142 წელი. ვასილის, ყაზანელი მცხოვრების, პლესენში დაბადებულის, გაგარათ წოდებულის, როგორც მოგზაურის თავგადასავალი. როგორ იმოგზაურა იერუსალიმსა, ეგვიპტესა და კონსტანტინეპოლში, როგორ თავყვანი სცა წმიდა ადგილებს იერუსალიმსა და ეგვიპტეში და დაბრუნდა სამეფო ქალაქ მოსკოვში და მოსკოვში ამისათვის მას დიდი პატივი მიენიჭა დიდი ხელმწიფე – მეფისაგან, მას ეწოდა (მოსკოველი) ვაჭარი.

იყო ვინმე ძლევა მოსილი, მრავალი უბედურებისა და განსაცდელის და ცილისწამების გადამტანი, სახელით ვასილათ წოდებული, მოგზაური (მწირი), წარმოშობით პლესენელი, ყაზანელი მცხოვრები, გაგარათ გვარდებული. სიყრმითგან თავისი ცხოვრება მრუშობასა და სისამაგლეში გაატარა, როგორც ღორმა ნეხვსა და ცოდვებში მყოფმა. განუწყვეტლივ მრუშობდა არ იცოდა მან არც ოთხშაბათი და არც პარასკევი, არც ღვთის საზეიმო დღესასწაული, მრავალგზის მამაკაცებთან და ქალებთან გარყვნილებაში მყოფი, რუსებთან და მაჰმადიანებთან და პირუტყვებთან მრავალგზის გარყვნილებაში მყოფი. ასეთი ჩემი გარყვნილი და სამაგელი ცხოვრება 40 წელიწადს გრძელდებოდა, ჩემი ცხოვრების მოხუცებულობამდე. შემდეგ ღმერთმა ჩვენმა, იესო ქრისტემ, მრავალი მწუხარება, უბედურება და განსაცდელი მომივლინა. შემდეგ სპარსეთში, ზღვის იქეთ გემით გავისტუმრე ჩემი კაცი გარანკა და, რაც ქონება მქონდა მე მრავალცოდვილს, ყველაფერი ეს ზღვაში ჩაიძირა ღვთის განკარგულებით. ამავე დროს მე ცოდვილს მეუღლეს გარდამეცვალა და მწუხარებაში მყოფმა აღთქმა მივეცი (ღმერთს) სალოცველად და ღვთის საფლავზე თავყვანის საცემლად. მდინარე იორდანეში განბანის და საბერძნეთის პატრიარქებთან ჩემი გარყვნილი და სამაგელი ცოდვების მონანიების და შემდეგ მათგან კურთხევის მისაღებად იერუსალიმში გამგზავრების შესახებ. და როგორც აღთქმა მივეცი იერუსალიმში წასვლაზე, ღმერთმა ჩემი აღთქმისამებრ უხილავად სიმდიდრის ბოძება დამიწყო. ერთ წელში ზღვაში დაღუპული ქონება ორმაგათ მოვიგე და შემდეგ იერუსალიმში წავედი. წავედი საქართველოს ქვეყნით ქალაქ თბილისზე (გავლით). თბილისში 4 ციხე-სიმაგრეა, ხოლო ორათ არის გაყოფილი (იქეთ-აქეთ) მათ შო-

12

რის მდინარე გადის, იგი არ იყინება, არც ზამთარში და არც ზაფხულში, მას მტკვარი ეწოდება იგი მიმდინარეობს კლდოვან მთაში.

იმ ციხეთაგან, რომელიც მდ. მტკვრის მეორე მხარეზეა, ერთი ციხე მაღალ მთაზეა, ძალიან მაღალსა და კლდოვან მთაზე. ამ ციხეების აღება გვირაბების გამოთხრით არ შეიძლება, ამ ცი-

ხის გარშემო თხრილია გარსშემოვლებული, მაგრამ იგი ხელით ნაკეთები არ არის, ამ მთის კლდე არის თავისთავად გაჭრილი, მისი სიღრმე 7 საჟენი იქნება და მასში წყალი ცხელი ჭებიდან (წყარობიდან) მოდის. ღვთის განგებით ეს ცხელი ჭები (წყარობი) 60-ზე მეტი იქნება. იმ წყაროებზე ძალიან ლამაზი პალატებია აგებული. აქ ამ პალატებში, ცხელ ჭებში, აბანოს მაგვარათ ბანაობენ ქრისტიანები და მაჰმადიანები, ხოლო ტანს იხეხენ ქისებით და არა ცოცხებით, ცოცხებით არც იციან. აქვე ახლოს იმ ციხეებთან მდინარე მტკვრის დინების მიმართულებით გვირავია მიწის ქვეშ გაკეთებული, იგი ივერიის მეფის სიმონის შვილს გაუკეთებია. ამავე მდინარე მტკვრის აყოლებით, ზემოთ, თბილისის მახლობლად, 12 სტადიონის მანძილზე, მონასტერი დგას, აქ მიტროპოლიტი და არქივისკოპოსი ცხოვრობს; ტაძარი აქ სასწაულებრივ არის აგებული ფიქალი ქვით, სხვადასხვა ფერის ფიქალით; არსად ასეთი, ღვთის მოწყალებით, საოცარი ნაგებობა არ მინახავს. ამ მონასტრის პირდაპირ, მდინარე მტკვრის მეორე მხარეს, ძალიან მაღალი მთა არის. ამ მთაზე ძველი მეფეების ტაძარია აგებული, რომელსაც მახსოვარი არ ჰყავს. იმავე მდინარე მტკვრის მახლობლად მთა არის, ამ მთაზე ოთხი დიდი სარკმელია გამოჭრილი, ამ მთაზე ადამიანის მჭამელი ცხოვრობდა, ყოველდღე თითო კაცს შჭამდა იგი. იმავე საქართველოს ქვეყანაში მთებს შორის ხვრელებია, ხოლო ამ ხვრელებში რკინის კარებით ჩამწყვდეულია მეფეები გოგი და მაგოგი. ღვთის განგებით ისინი მეფე ალექსანდრე მაკედონელმა დაამწყვდი. იგივე საქართველოს ქვეყანა მდიდარია ხორბლით, ჭვავით, თაფლით და ყურძნით. შემდეგ მე წავედი ციხე-ქალაქ ერევნით. ამ ციხე-ქალაქ ერევნის მახლობლად 15 სტადიონის დაცილებით, ვაკე ადგილზე, სომხების მონასტერია, შიგ სამი ტაძარია, ერთში, საკრებულო ტაძარში, დიდი სომხეთის გრიგოლი განისვენებს. იმ ქალაქ ერევნიდან ორი დღის სავალზე არარატის მთებია, ამ მთებზე ნოეს კიდობანია, ამ მთებს ჩამოუვლის ძალიან სწრაფი მდინარე, რომელიც ზამთარ-ზაფხულ არ იყინება. შემდეგ თურქეთის ქვეყანაზე წავედი საზღვრის ქალაქ არტაანში. არტაანიდან ციხე-ქალაქ ყარსზე, ყარსიდან არზრუმზე, არზრუმიდან სებასტიაზე, სადაც 40 წამებული აწამეს“...

СПИСОК

ХОЖДЕНИЯ В ПОЛЕСТИНСКИХ МЕСТАХ УБОГОГО ВАСИЛИЯ ПО ПРОЗВИЩУ ГОГАРЫ!

Лета 7142-го году, во дни благочестивого и богом венчаньного браздодержателя Российского царства государя царя и великого князя Михаила Федоровича всеа Русии самодержца и его царьские державы града Казани некто сми-

ренный и многогрешный в человецех, родом плесенин, жительством в Казани, Васнлей Яковлев, по прозвищу Гогара, слышах я Василей о Палестинских местах и еже тамо прежде бывших древних святых отец паче числа преумноженно, наипаче же всего, еже господь наш Иисус Христос тамо воплотися от пречнетыя девы Мария и многа чюдеса сотворив, и за наша спасение пострада плотию, и воскресе тридневно, и принде ми грешному мысль, еже ми тамо и помолитися святым местом и во Еросалим животворящему кресту господню и гробу владычню поклонитися и протчим святым местом походити.

По мале же времени посла человека своего с товаром за море торговати в Персидскую землю, и божиим гневом за мое окаянство на море бусу со всеми товары розбило, и все имение мое потонуло. А се иные многие беды и напасти приключотшая ми ся. В то зремя и в тех скорбех и напастех аз многогрешный и наипаче учал обещатися, ежеб ми тамо быти во Еросалим у гроба господня и в протчих святых местех помолитися и чтоб скорби своей мало некое утешение приобрести. И абие милость божия последова ми, призре милостивным оком на мое окаянство, яко же рече апостол: иде же умножися грех, тамо преизбыточествова благодать божия. И желаёмого надежею не погрешных: и против, того моего погибшего имения подал мне бог и со вторицею. И како пошел во Еросалими и како и грады шел и что тамо видех, то и начну сказывати отчасти.

Ис Казани поехал в Сторохан, а из аи Сторохани пошёл на Грузинскую землю, на град Тефлиз. Тефлиз же град в державе персидцкого Шахаббаса, а в нем четыре града каменных стоят на двое, а промеж тех градов идет река, зовома Кура, не мерзнет никогда, а пошла та река Кура сквезе гору каменную; и по обе стране тое реки стоят по два города предиреченныя, подле самой берег и в те грады приведена ис тое реки вода тайниками; а через реку мост делан меж горами нарежу, велми чюден. Да близ того грала Тефлиза

¹ ტექსტი ამოღებულია დასახელებულ ჟურნალიდან, გვ. 47-50.

есть кладези горячие, а над ними устроены полаты велми красны и в тех полатах мыютцо в бань место и трутца рукавами мухоярными; а бань тех зделано до штидесят и болши. Да близ же того града Тефлиза стоит монастырь, а имя тому монастырю пропаметовал, а живет в нем грузинской митрополит, а храм в монастыре велми прекрасен де-

лан и всякою церковною лепотою украшен, расстояния же имать от града 15 поприщъ. Да в той же Грузинской земле Башечютскою и Дадиямскою землею, меж горами высокими снежными, и в непроходимых местах есть щели земли, и в них загнаны дивия звери Гог и Магох, а загнал тех зверей в древнем законе царь Александр Макидонский. И мнози мие о тех зверех поведаша, что де недавно те звери было, тот Гог и Марог, с тех щилей вон выдралися, и дадиянской де царь приходил со всею Грузинскою землею и те щили велел камением завалити сверху гор; а кои де были у тех щилей две ри железные, и те двери в землю ушли.

А из Грузинской земли пошел на турской город на Ардаган, и от того града день ходу стоит гора Араратцкая, а на ней лежит все снег; а по верху той горы видети стоит. Ноев ковчег, а потому его и знать, что концами стоит на, двух горах, а промеж тех гор щиль велика, ис тое щили только того ковчег дно видети. понеже у ковчег дно черно, а на ковчеге снег же лежит той на горе. А гора Араратцкая велими ивысока, и мы до нее шли девять дней, и блиско являетца, а дойти не мошно; а кто на нее ни пойдет, и мнози глаголют, что-де мало с нея бывают, понеже велими студено на ней, и от-тое студени люди помирают. А из Варигана шел на тию, где мучении быша 40 мученик...»

გლახაკი ვასილის, გოგარად წოდებულის, პალესტინის ადგილებში მოგზაურობის აღწერილობის ნუსსა

7142 წელს, კეთილმსახურის და ღვთის მიერ გვირგვინ დადგმულის, რუსეთის სამეფოს სადავეთ-მპყრობელის, ხელმწიფე მეფის და დიდი მთავრის, სრულიად რუსეთის თვითმპყრობელის მიხეილ თევდორეს-ძის დღეებში, მისი სახელმწიფოს ციხე-ქალაქის ყაზანის მცხოვრებმა, ვასილ იაკობის ძე გოგარათ წოდებულმა, მრავალცოდვილმა, წარმოშობით პლესენიდან, გავიგე პალესტინის ადგილების შესახებ და იქაურ ძველ წმიდა, მამათა რიცხვ -აღმატებულების შესახებ. ყველაზე უფრო მეტად ღმერთის ჩვენის იესო

15

ქრისტეს შესახებ, რომ იგი, იქ (პალესტინაში), ყოვლად წმიდა უბიწო ქალწულის მარიამისიგან ხორცმეხსმულ იქნა და მრავალი სასწაული ქმნა. და ჩვენი ხსნისათვის სხეულით ეწამა და მესამე დღეს აღსდგა, და მე ცოდვილს აზრად მომივიდა, მეც იქ წავსულიყავი და მელოცა წმიდა ადგილებში და იერუსალიმში თაყვანი მეცა ღვთის ცხოველმყოფელ ჯვრისა და მეუფის საფლავისათვის და

სხვა წმიდა ადგილები მომეველო.

მცირე ხნის შემდეგ გავგზავნე ჩემი კაცი საქონლით ზღვის იქეთ, სპარსეთის ქვეყანაში სავაჭროთ, და ღვთის რისხვით, ჩემი, წყეულობისათვის ზღვაზე ხომალდი საქონლით (დატვირთული) დაიმსხვრა და მთელი ჩემი ქონება ჩაიძირა და სხვაც მრავალი უბედურება და განსაცდელი შემემთხვა. იმ დროს, იმ მწუხარებასა და განსაცდელში მყოფმა, მე მრავალცოდვილმა უფრო მეტად აღთქმა მივეცი (ღმერთს), რომ იერუსალიმში წავიდოდი ღვთის საფლავს და სხვა წმიდა ადგილებს მიმოვილოცდი და მე მწუხარებაში მყოფი მცირე ნუგეშს ვიპოვიდი. და აი კიდევ ღვთის წყალობაც მოჰყვა (ჩემს აღთქმას), მოწყალების თვალთ შეხედა (ღმერთმა) ჩემს წყეულობას, ვითარცა თქვა მოციქულმა: სადაც გამრავლდეს ცოდვა, იქ ჭარბობდეს მადლი ღვთისა. და ჩემი დაკარგული ქონება ღმერთმა ორმაგად დამიბრუნა. როგორ წავედი იერუსალიმში და რა ქალაქები როგორ მოვიარე და იქ რა ვნახე ამის ნაწილობრივ აღწერას ვიწყებ (ქვემოთ).

ყაზანიდან ასტრახანში გავემგზავრე, ასტრახანიდან კი საქართველოზე და თბილისის ციხე-სიმაგრეზე. თბილისის ციხე-ქალაქი სპარსეთის შაჰბასის სახელმწიფოშია. (თბილისში) ოთხი ციხეა, ორი იქეთ, ორი აქეთ, ხოლო ამ ციხეებს შუა მდინარე გადის, მტკვარი ეწოდება. არასოდეს არ იყინება. ეს მდინარე მტკვარი კლდოვან მთების შუა გადის და ამ მდინარის ორივე მხარეს ორი ციხეა ზედ ნაპირებზე გამოკვეთილი, ამ ციხეებში იმავე მდინარიდან წყალია მიყვანილი ფარული გვირაბით, ხოლო მდინარეზე მთებს შორის ხიდია, ძალიან ლამაზი. იმ ციხე-ქალაქ თბილისის მახლობლად ცხელი ჭებია და ამ ჭებზე პალატებია გამართული, ძალიან ლამაზებია და ამ პალატებში ტანს იბანენ აბანოს მსგავსად, შალის თათმანებით; ასეთი აბანოები სამოცი და მეტი იქნება აგებული. იმ ციხე-ქალაქის, თბილისის, მახლობლად მონასტერი დგას. იმ მონასტრის სახელი დამავიწყდა, იქ საქართველოს მიტროპოლიტი ცხოვრობს. ამ მონასტრის ტაძარი ძალიან ლამაზად გაკეთებულია და საეკლესიო სამკაულებით არის გამშვენებული, ციხე-ქალა-

16

ქიდან 15 სტადიონის მანძილია, და იმავე საქართველოს ქვეყანაში ბაშიაჩუკების (იმერლების ი. ც.) და დადიანის სამფლობელოებში, მაღალ თოვლიან მთებს შორის, გაუვალ ადგილებში მიწის ნაპრალებია და შიგ საოცარი მხეცებია (ან და დევები ი. ც.) შემწყვდელი გოგი და მაგოგი, ხოლო ეს მხეცები იქ ძველი დროის მეფემ, ალექსანდრე მაკედონელმა, შერეკა. ბევრი ამბები მითხრეს ამ მხეცების შესახებ. დიდი ხანი არ არის, რაც ეს მხეცები, გოგი და მაგოგი, იმ ნაპრალებიდან გამოვარდნენ და დადიანი მეფე მთელი საქართველოს ძალებით მოვიდა და ის ნაპრალები მთების მწვერვალებიდან ქვებით ამოქოლეს და ის რკინის კარები, რომელიც იმ ჩაპრალებს ჰქონდა, მიწით დაიფარა.

საქართველოდან თურქეთის ქალაქ არტაანზე (უნდა იყოს ერევანზე ი. ც.) წავედი, და ამ ქალაქიდან ერთი დღის სავალზე არარატის მთა დგას, რომელზედაც სულ თოვლი დევს. ამ მთის მწვერვალზე ნოეს კიდობანი მოჩანს, იმ მთებს შუა დიდი ხეობაა და იმ ხეობიდან კიდობანის ძირი შეიძლება დაინახო, იმიტომ, რომ ძირი შავია, ხოლო თვით კიდობანზე თოვლი დევს, იმ მთაზე რომ არის ის თოვლი. ხოლო არარატის მთა ძალიან მაღალია, ჩვენ ცხრა დღე ვიარეთ მთამდე, სანამ მივიდოდით, მაგრამ ახლო გეჩვენება, მისვლა კი არ შეიძლება, ვინც არ წავა იმ მთაზე, ყველა ამბობს, რომ ცოტა ბრუნდება (ცოცხალი), რადგანაც ძალიან ცივა ზევით და ამ სიცივისაგან ხალხი კვდება. ხოლო ერევნიდან ყარსზე წავედი, ყარსიდან კი არზრუმზე, ხოლო არზრუმიდან სებასტიაზე, სადაც 40 წამებული აწამეს“ ...

არსენ სუხანოვის ცნობები საქართველოს შესახებ
XVII ს.

არსენ სუხანოვის პიროვნებისა და მოღვაწეობის შესახებ მონოგრაფიული გამოკვლევა სერგი ბელოკუროვს ეკუთვნის. აქ დაწვრილებით არის მოთხრობილი და დოკუმენტებით თუ ნარატიული ძეგლებით დამტკიცებული არსენ სუხანოვის ვინაობა და ათეული წლების მანძილზე მისი საქმიანობა.

არსენ სუხანოვი, ვასილ გაგარასავით, შემთხვევითი მოგზაური არ არის, მისი მოგზაურობის აღწერილობაც არ შეიძლება გაგარას მოგზაურობას მიაგავდეს. სუხანოვი მე-17 საუკუნის მოღვაწე განათლებული რუსი არის. გეგმით მოგზაურობს, მას გარკვეული ამოცანები აქვს და არა მარტო სასულიერო ხელისუფალთა დავალებებს ასრულებს, არამედ საერო ხელისუფალთაც. ამდენად არსენ სუხანოვის ცნობები საქართველოს შესახებ მდიდარია, იგი საგარეო და საშინაო პოლიტიკაში ჩახედული კაცია, მართალია ის ბერად აღკვეცილი მოღვაწეა, მაგრამ მის მახვილ თვალს საერო ცხოვრებიდანაც მრავალი შეუნიშნას და თანმიმდევრულად აღუწერია.

არსენ სუხანოვის ნათესავობისა და ერისკაცობის პერიოდის შესახებ ძალიან მწირი ცნობებია შემონახული. ვიცით, რომ არსენი 1633 წელს არქიდიაკონი არის, იგი ამ თანამდებობაზე 30-35 წლის უნდა ყოფილიყო, ამაზე ახალგაზრდა კაცს არქიდიაკონობა ალბათ იშვიათად მოუწევდა. ამ ვარაუდით არსენი მე-16 საუკუნის ბოლოს ან მე-17 დასაწყისში უნდა დაბადებულიყო. იგი ტულის გუბერნიის სოფ. სპიცინოდან უნდა იყოს. სერგი ბელოკუტოვმა იშვიათი ოსტატობით დაადგინა, რომ არსენ სუხანოვს ბერად აღკვეცამდე ანტონი ერქვა, და იგი გამუდმებით რუსეთში მცხოვრები იყო. ამ უკანასკნელი ფაქტის ხაზგასმა იმისათვის გვჭირდება, რომ მას თავის აღწერილობაში ერთგან შამხალ-ბატონთან საუბარი აქვს დიალოგის სახით აღწერილი. ის 1652 წლის მოგზაურობის აღწერილობაში ერთგან წერს: „შამხალი ესაუბრა თარჯიმანს არსენის შესახებ, სად იყო ის და ახლა სად მივემგზავრებოდი. შამხალმა იკი-

21

თხა: „დიდი ხანი მოსკოვიდან წამოსული ხარ? არსენმა უპასუხა: ამის წინათ მოსკოვიდან ახალგაზრდა, თხუთმეტი წლის, წამოვედი და შემდეგ, ისევ მოსკოვში დავბრუნდი, მას შემდეგ 7 წელიაო“, როგორც ვხედავთ იგი აქ თავს იერუსალიმის მცხოვრებათ ასაღებს. მაგრამ, როგორც ჩანს, ის სიმართლეს არ ამბობს აქ, მას ეშინია უარი არ უთხრან მოსკოვისაკენ გამგზავრების ნებართვა-

ზე. სწორედ ამ წლებში რუსეთსა და სპარსეთს შორის შეხლა-შემონ-
ლას ჰქონდა ადგილი, რუსეთის ვაჭრებს შემახაში გზა შეუკრეს და
რუსეთში არ, უშვებდნენ. არსენსაც იერუსალიმელობა მოუგონე-
ბია. ბელოკუროვმა დაამტკიცა, რომ არსენი რუსეთში იმყოფებო-
და იმ წლებში.

არსენ სუხანოვი ბერძნული ენის კარგი მცოდნე ყოფილა. მე-
16-მე-17 საუკუნეებში რუსეთიდან საგანგებოდ იგზავნებოდა
ახალგაზრდობა ბერძნული ენის შესასწავლად კონსტანტინოპოლში,
ათონსა და იერუსალიმში. მაგრამ მე-16 საუკუნის მეორე ნახევრი-
დან მაინც მოსკოვში და მოსკოვს გარეთ ზოგიერთ მონასტერში
ჩამოსული იყვნენ ბერძენი სასულიერო პირები, რომელნიც ადგი-
ლობრივ ასწავლიდნენ, საგანგებოდ ამისათვის მოვლენილ ახალგაზ-
რდებს, ბერძნულ ენას.

1627-1640 წლებში, როცა ვოლკონსკის მეთაურობით კახეთ-
ში, თეიმურაზ პირველთან, ელჩობა გამოიგზავნა და მათ შორის
სასულიერო პირების ერთი ჯგუფიც იყო ქართული ქრისტიანული
ეკლესიის შესამოწმებლად, ამათ შორის არსენ სუხანოვიც ყოფილა.
სასულიერო პირთა ამ კომისიას კოსტრომის იპატის სახელობის მო-
ნასტრის ილუმენი იოსები მეთაურობდა, მაგრამ, როგორც ახლა გა-
მორკვეულია, კომისიის საქმეებს არსებითად არსენი აწარმოებდა და
მთელი მასალა, რომელიც ქართული ეკლესიის ვითარებას შეეხე-
ბა არსენ სუხანოვის დაწერილი უნდა იყოს. არსენ სუხანოვი, სა-
ქართველოში გამოგზავნილ ელჩობის შემადგენლობაში მყოფი,
თითქმი ორი წელი ცხოვრობდა კახეთში და აქაურ ვითა-
რებას ეცნობოდა. ელჩობის შემადგენლობაში მყოფ სუხანოვს
თავისი ამოცანა საქართველოში, ასე აქვს ჩამოყალიბებული
თავის განცხადებაში: «...для рассмотрения Иверского
царства народа веры, как они веруют и нет ли у них каких
прибылых статей иных вер, да будет у них есть что несправ-
ливо, и нам велено им о том говорить, чтобы они в том испра-
вились».

როგორც არქიმანდრიტ იოსებისა და არსენ სუხანოვს მიერ
შედგენილი საანგარიშო მოხსენებიდან ჩანს, რუსეთის პატრიარქის

22

კომისიას და მისი წევრების შენიშვნებს კახეთის სამღვდელოებამ
არავითარი ანგარიში არ გაუწია. არქიეპისკოპოსმა ზებედემ განუ-
ცხადა იოსებ ილუმენს, რომ ჩვენ თქვენთან სასაუბროთ თავისუფა-
ლი დრო არა გვაქვსო. ხოლო, როცა იოსებ ილუმენმა თეიმურაზ მე-
ფეს შესჩივლა, მეფეს განუცხადებია, რომ სალაშქროდ მივდივარ და
რომ დავბრუნდები სარწმუნოების და ღვდელთ მსახურების საკი-
თხები მაშინ განვიხილოთო, ისე კი ჩვენში ქრისტიანული სარწმუ-
ნოება რუსეთის გაქრისტიანებამდე არსებობდაო¹.

როგორც ცნობილია, ამ დროს რუსეთის ეკლესიას საკუთარი
საქმეები არ ჰქონდა მოწესრიგებული, იქ სასტიკი ბრძოლები იწყე-

ბოდა დაბალსა და მაღალ სამღვდელოებას შორის, პატრიარქმა ნიკონმა თავისი ცეზაროპაპისტული მისწრაფებანი გამოაშკარავა, დაიწყო რუსული ქრისტიანული ლიტერატურის ბერძნულ დედნებთან შეჯერება, ამ ნიადაგზე საეკლესიო განხეთქილებაც წარმოიქმნა რუსეთში. არსენ სუხანოვი ნიკონ პატრიარქს ედგაგვერდით, იგი რუსეთის ეკლესიის მოწინავეთა წრეს ეკუთვნოდა უდავოთ, მაგრამ არსენ სუხანოვისა და მის ანაფორიან კოლეგების მოღვაწეობას კახეთში კვალი არ დაუტოვებია, და თუ ამ მასალაზე მკითხველის ყურადღება მაინც შევაჩერეთ, მხოლოდ იმიტომ, რომ ხაზი გაგვესვა – რას აკეთებდა სუხანოვი საქართველოში მე-17 საუკუნის ოცდაათიან წლების მიწურულში და როგორ გაეცნო ის მაშინდელ საქართველოს ერთ ნაწილს.

1649 წელს სუხანოვი, საეკლესიო და საერო ხელისუფლების დავალებით, იერუსალიმში გაემგზავრა, მაშინ რუსეთში მყოფ იერუსალიმის პატრიარქთან პაისისთან ერთად. არსენს საკმაოდ რთული დავალება ჰქონია, მას უნდა შეეკრიბა ცნობები აღმოსავლეთის ქრისტიანულ ეკლესიების შესახებ, მას უნდა აღეწერა „წმინდა ადგილები“ და ბერძნული საეკლესიო იერარქია. მასვე ევალებოდა რუსეთისათვის საინტერესო პოლიტიკური ხასიათის ინფორმაციის შეკრება და მოსკოვში გადაგზავნა. თვით არსენ სუხანოვის ცნობით, იერუსალიმისაკენ გამგზავრების წინ, მას პირადათ ესაუბრა და დავალება მისცა რუსეთის მეფემ: «(Царь Алексей) говорил ему своими усты, в Покровском в комнате проведать накрепко про мощи святых великомученицы Екатерины»².

¹ ვოლკონსკის ელჩობის შესახებ იხ. მ. ა. პოლიევქტოვის ნაშრომი: „Материалы по истории грузино-русских взаимоотношений 1615–1640. 1937 წ. ხოლო რუსეთის პატრიარქის სასულიერო კომისიის საქმიანობა შესახებ საქართველოში მასალები იხ. С. Белокуров, Арсений Суханов. I. 1891 г., გვ. 138–164.

² მ. პოლიევქტოვის დასახელებული ნაშრომი, გვ. 18.

გამგზავრების წინ სუხანოვს მეფისათვის არზა მიუერთმევია, რომელშიაც სამგზავრო ხარჯებისა და ულუფის მომატებას ითხოვდა. არზაში აღნიშნული იყო: «Иерусалимский путь дпле и нужнее грузинского, а без твоего государева жалованья, без подмоги мне на такой дальней путь ехать нельзе».

მეფის განკარგულებით არსენ სუხანოვისათვის ხაზინიდან მიუციათ სხვადასხვა სურსათის გარდა 150 მანეთი, რაც პირველი მსოფლიო ომამდელ 2550 ოქროს მანეთს უდრიდა. წყაროში აღნიშნულია „არსენს მიეცეს იმდენი, რამდენიც საქართველოში 1637 წელს გაგზავნილ ილუმენ იოსებს მიეცაო“.

მოსკოვიდან გამომგზავრებული არსენ სუხანოვი იძულებული გამხდარა გზიდან დაბრუნებულიყო მოსკოვში. ქალაქ იასში ყოფნის დროს, არსენს ერთი ვაჭრისაგან გაუგია, რომ „თვითმარქვია“

(„самозванец») ტიმოშკა ანკუდინოვი უნგრეთის მთებში (კარპატის მთებზე საუბარი) იმალებოდა. ტიმოშკა თავს ვასილ შუისკის შვილად, ივანე შუისკათ, აცხადებდა. ეტყობოდა, რომ ალექსი რომანოვის დროის რთული კლასიურ წინააღმდეგობით ესარგებლა უნდოდა და, ცრუ დიმიტრის მსგავსად, მოსკოვის ტახტზე წამოსასკუპებლად ემზადებოდა. რუსეთის მთავრობა კარგა ხანია რაც ტიმოშკას ეძებდა და მის დასატუსაღებლად საგანგებო დავალებით ხალხს გზავნიდა. ტიმოშკას შესახებ მიღებული ინფორმაცია რუსეთის მთავრობისათვის ფრიად საყურადღებოთ მიუჩნევია არსენ სუხანოვს და ბესარაბიიდან მოსკოვში დაბრუნებულა. იერუსალიმის პატრიარქი, არსენის მოსკოვიდან დაბრუნებას დაელოდა. არსენი 1650 წლის იანვარში გამოისტუმრეს მოსკოვიდან. მას ახლა სხვა დავალებაც დააკისრეს. 1649-50 წლებში, როგორც ცნობილია, პოლონეთსა და უკრაინას შორის ბრძოლები მიმდინარეობდა და მოსკოვის საგარეო საქმეთა საგანგებო აინტერესებდა, რით დასრულდა ხმელნიცკისა და პოლონეთის მთავრობის საზავო მოლაპარაკება და როგორი განწყობილება სუფევდა დნეპრელ კაზაკობას შორის. არსენ სუხანოვი კიევში მისულა, ყოველივე დაწვრილებით გაუგია, პოლონეთის მეფესთან დადებული საზავო პირობების მუხლები გადაუწერია და მოსკოვის საგარეო საქმეთა საგანგებოსათვის გადაუგზავნია.

კიევშივე გაუგია არსენის, რომ ბერძენი ბერები ყალბ დოკუმენტებს ამზადებდნენ, ყალბი ბეჭდებით ბეჭდავდნენ და აღმოსავლეთის პატრიარქების სახელით რუსეთში მიდიოდნენ, რუსეთის

24

მთავრობას „წმინდა ადგილებისათვის“ შეწირულებას თხოვონენ და მიღებული შემოწირულებიდან ყოველივეს ითვისებდნენ, რუსეთის წარმოების ნაჩუქარ ხატებს ჰყიდდნენ, ხატები და რუსეთის სტამბის წიგნები უწმინდურათ მიაჩნდათ. წიგნები ათონზე დაუწვავთ. ამას გარდა: «московских и киевлян русских людей ненавидят, а которые и приехали и тех называют собаками»¹.

1650 წლის აპრილში არსენ სუხანოვი პატრიარქ პაისის შეეყარა ვლახეთში, ქალაქ ტერგოვიში. აქ სუხანოვს დიდხანს მოუხდა დარჩენა; რადგანაც პატრიარქი პაისი აქედან წასვლას არ უჩქაროდა, ხოლო არსენის იერუსალიმში უპატრიარქოდ გამგზავრება არ სურდა. არსენის თურმე ხანგრძლივი კამათი გაუმართეს ბერძენმა ბერებმა, ქრისტიანულ სარწმუნოების დოგმატური და საეკლესიო ორგანიზაციული ხასიათის საკითხების გარშემო.

აქ არსენ სუხანოვს ამბავი მიუღია უკრაინის რუსეთთან შეერთების მოძრაობის შესახებ და მაშინვე ჩიგირინოში წასულა ბოგდან ხმელნიცკისთან ამ საქმის გამო მოსალაპარაკებლად. უკრაინისაკენ მოგზაურობის დროს ტიმოშკა ანკუდინოვის უკრაინელ კაზაკებს შორის ცხოვრების შესახებაც ინფორმაცია მიიღო მან და ჩიგირინოში მისვლისას შეპყრობილი ტიმოშკას მოსკოვში გაგზავნა მოი-

თხოვა. კაზაკური ადათით, რაკი მათთან თავშეფარებულ კაცის გაცემა არ შეიძლებოდა, ტიმოშკას კაზაკებზე უბრძანეს უკრაინის დატოვება და სურვილისამებრ საცხოვრებელი ადგილის ამორჩევა. არსენ სუხანოვმა აქ მოლაპარაკება აწარმოვა ბოგდან ხმელნიცკის თან უკრაინის რუსეთთან შეერთების შესახებ.

ჩიგირინოდან სუხანოვი ისევ მოსკოვში გაემგზავრა და წერილობითი მოხსენებითი ბარათი მიართვა საგარეო საქმეთა საგანგის. ამდენად, მხოლოდ 1651 წელს გაემგზავრა არსენ სუხანოვი იერუსალიმისაკენ. ამ ხნის განმავლობაში არსენისა და პაისის ურთიერთობა გამწვავებულა. არსენის გაუგია, რომ კონსტანტინოპოლის პატრიარქის მკვლელობაში პატრიარქ პაისის მიუღია მონაწილეობა და ამის შესახებ მოსკოვში ინფორმაცია გაუგზავნია, ისე რომ პატრიარქის ავტორიტეტი საგრძნობლად შეურყევია მოსკოვში.

კონსტანტინოპოლში არსენ სუხანოვს დაუთვალა იერებია ღირსშესანიშნაობანი, განსაკუთრებით ქალაქის ციხე-სიმაგრეების შესახებ შეუკრებია ცნობები, საფიქრებელია, რომ ასეთი ზეპირი დავალებაც უნდა ჰქონოდა მას მოსკოვიდან.

¹ С. Б е л о к у р о в, Арсений Суханов... გვ. 200.

რადგანაც პაისი პატრიარქთან თანამგზავრობა აღარ შეიძლებოდა ეს უკანასკნელიც არსენი სუხანოვზე განრისხებული იყო, მოსკოვში მის შესახებ გაგზავნილ ინფორმაციის გამო, არსენი ამფილოქე კონსტანტინოპოლელ არქიმანდრიტის ხელის შეწყობით ხომალდით ეგვიპტისაკენ გამგზავრებულა, გამყოლათ მას ალექსანდრიის პატრიარქის ერთი ხელქვეითი გააყოლეს. გზაზე არსენი აკვირდება დასახლებულ პუნქტებს, კუნძულ ხიოსზე მას ორი კვირა უცხოვრია და შესანიშნავად აღუწერია ხიოსელები, როგორც სასულიერო პირები ისე საერო მოსახლეობა, ამ ცხოვრებიდან გამდგარ ბერს, არსენ სუხანოვს, ხიოსის ეკლესიაში მლოცველებისათვისაც თვალი გადაუვლია და ქალებიც მხედველობიდან არ გამოპარვია: «Жены Греция, рубашки не застегают. груди все голы, вся шея и груди до сисек все наго и держат чисто гораздо, якобы для прелести».

აქედან არსენი ალექსანდრიაში მივიდა და აქ მისი მახვილი თვალთ და ყურით ნახული და გაგონილი მშვენიერად აღწერა. ალექსანდრიიდან იგი ქაიროში მისულა, სადაც საეკლესიო წრეებს კარგად მიუღიათ. არსენ სუხანოვი მეორე რუსი უნდა იყოს, რომელმაც ქაიროს გზით იერუსალიმში იმოგზაურა მოსკოვის მთავრობის დავალებით. პირველად 1583 წელს იოანე IV მიერ იქნა ეგვიპტის გზით იერუსალიმში მივლენილი ტრიფონ კორობეინიკოვი მოწყალების დასარიგებლად „წმინდა ადგილების“ მონასტრებში. თვით ირანე IV-მიერ საკუთარი ხელით მოკლულ შვილის სულის საოხად და სინას მთაზე ტაძრის ასაგებად.

სუხანოვს ქაიროს დათვალიერების შემდეგ, საჭირო ნივთები შეუსყიდა. მას პირამიდებისათვისაც ყურადღება მიუქცევია: «.. древних фараонов могилы, достойные великому диву.... велики добре. что горы учинены, свизу широки, а сверху заостраны..».

აქ არსენ სუხანოვს, მიუხედავად მისი განათლებისა, თავი ვერ დაუღწევია ზღაპრებისა და ლეგენდებისაგან. თუმცა ცდილა მოსმენილის სინამდვილე შეემოწმებინა, ბევრი უძიებია, გამოუკითხავს, მაგრამ ისეთ დამარწმუნებელ პასუხებს ღებულობდა „სანდო“ პირებისაგან, რომ ბოლოს დაუჯერებია ასეთი ზღაპარი: ქაიროს მახლობლად მდ. ნილოსის გაღმა, ფარაონების პირამიდების გვერდით, არის დიდი სწორი ტიალი ადგილი, სადაც თითქოს ყოველწლიურად, ყოველ დიდ პარასკევს (წითელ პარასკევს), მიცვალებულები ამოდიან მიწიდან და ეს თვალუწვდენი ტიალი ადგილი თითქოს მათი გვამებით მოიფარება; ხორცი მიმხმარი აქვთ ძვლებზე. არა ერთ მნახველს თითქოს სახლში წაუღია მიცვალებულთა ნაწილები. ამაღ-

26

ლების დღესასწაულამდე არის ეს მიცვალებულთა ნაწილები და შემდეგ თითქოს ისევ ქრება.

ეგვიპტეში არსენის საუბრები ჰქონია ქრისტიანულ ეკლესიის საკითხებზე, მოსკოვიდან დავალების თანახმად არსენი თვალყურს ადევნებს აქ ბერძნებს და ყველაფერს, იწერს სათანადო წიგნებში. ქაიროდან არსენი იერუსალიმში გაემგზავრა, ექვსი თვის განმავლობაში იერუსალიმში იმყოფებოდა არსენი და აქაც ბერძნებთან საუბარსა და მათ საქმიანობაზე დაკვირვებაში ატარებდა დროს. აქაც ყველაფერს იწერდა. ბერძნები თურმე შეშფოთებული იყვნენ ამის გამო და არსენის ჩანაწერების დაწვას ნატრობდნენ, ემინოდათ რუსეთის მეფეს ყალბი ინფორმაცია არ მიაწოდოს და რუსეთიდან მდიდარი შეწირულება არ შეწყვეტილიყო აქეთ.

ერთგან სუხანოვს აღნიშნული აქვს, რომ გეთსამანიაში მან წირვა მოისმინა: „Которую совершал иверской поп“. არსენ სუხანოვისა და გაგარას მოგზაურობის აღწერილობებში, იქ, სადაც იერუსალიმის „წმინდა ადგილების“ შესახებ არის საუბარი, თვალში ხვდება ადამიანს ის გარემოება, რომ ქართულ მონასტრებზე საუბარი არ არის. გაგარას ერთი სიტყვაც არ აქვს ნათქვამი ქართველებსა და ქართველების მონასტრებზე. არსენ სუხანოვს კი იერუსალიმის აღწერილობის მასალებში ერთგან ქართველი მღვდელი ყავს მოხსენებული, ხოლო მეორე ადგილას ქართველების ყოფილ კუთვნილ ადგილს ასახელებს. ის წერს: «...из той церкви еще на низ лесточща в пещеру 11 ступеней, идеже царица Елена обрела крест; то: место наперед держали и в е р и; а ныне половину идеже лежал крест Христов, тут держат греки, а другую половину держат франки и на своем месте служат литургию»¹.

მე-17 საუკუნეში, საქართველოს, პოლიტიკური დაქუცმაცების შედეგად, იერუსალიმსა და სინას მთაზე მონასტრები დაუკარგავს, კათოლიკეები, ბერძნები და სომხები, ფულის საშუალებით, ქართველების ქონებას თურქეთის სულთანს თავისად ამტკიცებდნენ. ამ მხრივ მეტის-მეტად საყურადღებოა ქართველი ქალის მართა მონაზონის წერილი იერუსალიმიდან გრიგოლ აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათალიკოზისადმი გამოგზავნილი. ეს წერილი განსვ. ექვთიმე თაყაიშვილმა თავის „საქართველოს სიძველენის“ I წიგნში დაბეჭდა. იხ. გვ. 36-39. სამწუხაროთ ამ წერილს თავი და ბოლო

¹ Православный Палестинский сборник. 1889. выл. 21. Проскинита-рий Арсения Суханова, гв. 82.

დაზიანებული აქვს. ამის გამო მისი ზედმიწევნით დათარიღება არ ხერხდება. განსვ. ექვთიმეს წერილი 1650-1658 წლებით დაუთარიღებია, გრიგოლ კათალიკოსის მოღვაწეობის წლების საფუძველზე. მართა მონაზონის ამ წერილში იმ დროის ქართველი ქალის შისანიშნავი ტიპი მოჩანს, სამშობლოს ქონების გადასარჩენად მებრძოლი, ჭკვიანი, ენერგიული და თავის დროისათვის განათლებული. იეროსალიმში, მე-17 საუკუნეში, ქართველების მონასტრების გარშემო არსებულ მდგომარეობის დასასურათებლად, ზედმეტი არ იქნება მართა მონაზონის წერილის ტექსტის მთლიანად აქ მოტანა, წერილს ვბეჭდავთ ისე, როგორც ეს ექვთიმე თაყაიშვილს აქვს გამოცემული.

„კაზს გერილს.. დარჩომილი ცოდვათა ჩემთა მიერ მოვლინებული, ომ... საქართველოს ამბის დანატრებული, მარიამ დედოფალს აქეთ სისხლის ნთხევით ამ დიდს დავითის ქალაქს და წმიდას იერუსალიმს მავალი, ცოდვისაგან დახშულის პირით მაგათის ტახტისა, და დოვლათისა, და უფროსად ამ წმიდად იერუსალიმად მოვლინებისათვის მხურვალედ რუდუნებით ცრემლით მტირალი, წმიდა საფლავსა და სისხლმეწამულს გოლგოთას მდგომი, მლოცველი, საბრალო, ხელის დებადცა უღირსი, მონა უფლისა და ერდგულად მადიდებელი მაგათი, მონაზონი მართა ვკადრებთ აიე კირ პროტოსინგელო, უფალსა და მეუფესა ჩვენსა, ზეცის კაცსა და ქვეყნიერსა ანგელოზსა, სავანესა და პალატსა წმიდისა სულისასა, თვით ბრძენსა თვით ვრცელსა, თვით ფილასოფოსსა, რიტორსა და გამომეტყუელსა, მსმენელსა და მსწრაფლ მიმგესა მსაჯულსა და მართლმსაჯულ მწყემს – მთავრად განჩინებულსა, უზესთაეს და აღმატებულს, ხარისხზედ ხელ განპყრობ ყოველთათვის უშურველად მკურნალსა. და ჯვარის მსახველსა, წმიდათ წინასწარმეტყველთა ნაქადაგევსა და გრიგოლის და იოვანეს მღთის მეთქისაგან გამომეტყველებულსა, და მათ სახელდებულსა, და მათგან პატრიარქადვე კურთხეულსა, – და აწ მრავალი რაღა თავი მოვაწყინო: ბატონს მრავალი შიშით და მოწიწებით თაყვანისცემა, მაზა-

რის კალთას განკრძალვით შემთხვევნა და თუ მაგათი მოლოდინი სული მედგას, მეორეს წელიწადს კიდევ მაგათის მშვიდობის გაგონების ნატრა მიკადრებია.

რასთვის ასრე იქმნენ? ხომ მაგათი სიკეთე დიდი მოვიდა ამ საუფლოს ქვეყანასა? თუ ამისთანა კათალიკოზი ბრძანდებისო, ვინ ქრისტიანი ურჩ იქმნების მაგათის ბრძანებისათვის? რასთვის კრებას არ იქმენ ეფისკოპოზნი? რომ ქრისტიანს მოუჭირონ, ხომ ყველა დამონდების? ვისი შიში აქუთ უფროს უფლისა? ასრე არ მო-

28

იხსენებს სადთო? „კეთილ არს მოსავ ყოფა უფლისაო, ვიდრე კაცი-საო კ დ ხოლო შიშისაგან თქვენისა არ გვეშინოდისო“ . დავით მამა უფლისა ამას არ მოგახსენებს? „უკეთუ დაგივიწყო შენ იერუსალიმ, დაივიწყენ მარჯვენა ჩემიო“. აქ არ მობრძანდით, მაგრამ უნებლიად ერთს წამეს არ მოვლენ ყოველი სული, მაგათი თავის ჭირიმე, აქ სიონს არ ეგულეების მოსლად ბევრეულთა გუნდითურთ უფალსა? ამისთანა რა გასაჭირი არის, რომ აქაურობა ასრე დაკარგეთ? ეგებ არ მოხსენებოდეს, თვარემ საქონელი და სიმდიდრე ორივე აქ არის, ეს სოფელიც და მერმეცა. აქაური ამბავი ამ ჩემან შვილმან ვერ ნახა, თუ რა დიდი გაჭირვება არის მაგისთანა, რომ მონასტერი ასრე დაკარგეთ? ბატონი კათალიკოზი მაქსიმე კაცი არ იყო, რომ ნაწილ სასუბელ არს მისი სახელი? აგრე იქნება? წამობრძანდით, ამათა აღარ უნდა ჩვენი კაცი, რომ მონასტრები, საქართველო ამათ ჩაიგდეს ხელად და ჭამენ. რა უანგარიშო საქონელი გამოიზიდეს ჩვენის მონასტრების! ამანათი არის, ხვალ ზეით პატრონები მოვლენ და ეშურებიან. ბერები გამოგზავნეთ, თავი თქვენ ბრძანდები, გამოიდევე პირად ამ ცხოლს-მყოფელის საფლავისა და ჯვარის სიყვარული. ახლა ჩემი სვიმონ-ოსტატი და ბრძენი შეიქნა, აქაური ამბავი დიად კარგად შეიტყო, ამისი ფიქრი ქონდენ, თუ აქ დადგეს, მაგრამ ამანაც კარგად მოიხდინა საქმე, თუ ღმერთი წარუმართებს. ასრე უთხრა, რომ კათალიკოზის შორეს მმა ვარო და მონასტერს ნუ ეშურებითო, თვარა კათალიკოზი მობრძანდებისო, იმისთვის მოველ, ანბავი შევიტყოვო, მე წინ მოვუძღვებო. და ახლა ცოტა ნამუსი დაიდვეს, ნუ იქთ, ნუ დაკარგავთ ამ მეუფის სახლს, ყოველი სული ამისთვის კდების, რომ აქ ერთის ტრაპეზის დასადები ადგილი იშონოს და თქვენ სულ იერუსალიმი დაკარგეთ! ეს წმინდა ადგილი სრულიად ქართველის ყოფილა, და ეხლა ლამის რომ სულა გამოვარდეთ. წმიდას საფლავზედ ფრანგნი ჟამს წირავს. ერთის სიტყვით მისცა ხვანთქარმა და ასრე უბრძანა: „რაც გურჯის ბატონების ზიარეთი და სალოცავი იყოსო, არა კადროთ რამეო“. ხმა დიდი არის მაგ ბატონების და ხათრიც, მაგრამ ერთი ელჩი რომ გამოგზავნოთ სტამბოლს რა იქნება? დიდი სირცხვილი არ არის ეს, რომ პატიოსანი დიდი წმიდა იაკობის მონასტერი სომხებმა იშონეს: ხვანთქარი მოატყუეს და ახლა სომეხს აქუს, ბეთლემი ფრანგმა აიღო, მაგრამ მაგათი შიში და მოლოდინი აქუს, და ჩვენი სამწირველ ისრევე მორ-

თული არის, თუ არ მოხვალთ დააქცევენ. საბრალო პატრიარქმა რა ქნას, თუ ქრისტიანი არ მოუდგებით? ერთი ელჩი გამოგზავნეთ ხვანთქართან, ისრევ მოქცემსთ. უსაცილოთ გოლგოთასაც და გესა-

29

მანიას დაიჭირავს ფრანგი, თუ არ მოეშველებით. ამათი კერძი გოლგოთა დაიჭირა, ჩვენი ჯერ კარგათ არის. ერთი თავი ჯვარის მამა გაიჩინეთ, რომ წამოვიდეს, ან ერის კაცი, ან ბერი გამოაშურეთ ამ ქვეყანას, თვარემ წახდა საქმე. უსათუოდ შავი ზღვით გამოაგზავნეთ კაცი და საპატრიარქოშიდ სტამბოლს მოვიდეს, და იქიდანა ვეზირი ნახოს. თუ ასრე არა იქთ, ეს მონასტრები და იერუსოლიმი დაგეკარგვიან. ნუ იქთ სხვას ნუ უყურებთ, თავისის ფეხით იარეთ და ვინც ბატონები იყოს, ან გურიას ან ოდიშს, ან იმერეთ და ქართლით, პირობა დასდევით და ამ გვარად კრება და ვეზირობა ქენით. თუ იერუსოლიმი დაგეკარგვიან, რასლა სჯული და ან რასლა პირჯვრის წერა გექნებათ. მოსკოვმა ვერა ქნა რა. და მანდაური შიში უფროსი მოსდის. მოგვეხმარენით, თავს აღარ იქნა, თხუთმეტი წელი არის პატრიარქი არ მოსულა. ეს უნდა დაუწეროთ ხვანთქარის წიგნშიდ, რომ ანბავი მოვიდა იერუსოლიმი გაგიცემიათქო, ჩვენი ბერი გავგზავნეთქო და სალოცავი რაც ქართველის არის, ყველა გაგიცემიათქო, ან დაგვათათრე, ან დაგვხოცე, და ან სჯულსა და სალოცავს ნუ წაგვართვამთქო, თვარა არ იქნება... თვარა...კათალიკოზის მეოხებამ ვაი რომ... საფუძველი აიშენეთ, ტაროსი არის ეცადეთ... საქციელი ზოგი ნუ გვარს აგრე უქნია... არ უნდათ თქვენ აქაური ანბავი. (ბეჭედი წარწერა არ განირჩევა) განის აშიაწე სწერია: მაგრამ მაგას ნუიქთ, ქართველნი კიდურნი არიან, რაც ამ მონასტრის მამულები არის, თქვენ ნახეთ და გააჩინეთ...“.

მოყვანილი საბუთიდან აშკარად ჩანს, რომ ქართველების მონასტრებს იერუსალიმში სხვა ეპატრონება. მონასტრები მიტოვებულია, საქართველოდან ბერები იერუსალიმში ვეღარ მიდიან. იქ მყოფთა გამრავლება კი არ ხდებოდა, ბერების უკანასკნელი თაობა რაკი გადაშენდა და ახალი საქართველოდან ვერ მივიდა, დრო უშოვიათ და თურქეთის ხელისუფალისაგან მფლობელობის ნებართვა ფულით და სხვა საჩუქრებით მიუღიათ, ვისაც კი ეს მოუსურვებია მართა მონაზვნის წერილიდან ჩანს, რომ იერუსალიმი ზოგიერთ ტამარსა და მონასტერში, ჯერ კიდევ სული უდგას ქართველებს, მაგალითად, გოლგოთასა და გეთსამანიაში.

გეთსამანიაში რომ არსენ სუხანოვის დროს ქართველები ჯერ კიდევ იყვნენ, ამას არსენ სუხანოვიც ადასტურებს.

1652 წლის აპრილში არსენ სუხანოვი იერუსალიმიდან სამშობლოში გამოემგზავრა, მაგრამ არა იმავე გზით, საიდანაც იერუსალიმში მოვიდა, არამედ ალაბზე გამოვლით, ერზინჯან-ერზერუმ-ყარსით, განჯა-შემახაზე. სრულიად გაუგებარია, რამ აიძულა სუხანოვი ამ გზით წამოსულიყო. არსენი იერუსალიმიდან მომავალ

მლოცველებს და ვაჭრებს გამოჰყოლია და შემახაში როცა მისულა, აქ რუსი ვაჭრები უნახავს, რომელთაც სუხანოვისათვის სამწუხარო ამბავი შეუტყობინებიათ. ადგილობრივი ხელისუფლების განკარგულებით, რუსეთის ვაჭრებს, სამშობლოში დაბრუნების ნება არ ჰქონიათ, ურთიერთობა გამწვავებულა რუსეთსა და სპარსეთს შორის. არსენ სუხანოვს უმჯობესად მიუჩნევია შემახის ხანთან არ გამოცხადებულიყო. მას ეშინოდა თურმე – ხანს არსენი ვაჭრათ არ ჩაეთვალა. მან გადაწყვიტა საქართველოში წამოსვლა და ქართლ-კახეთის მაშინდელ მფლობელთან, როსტომ მეფესთან (ხანთან) გამოცხადება და შუამდგომლობის თხოვნა, რათა შემახის ხანს არსენი რუსეთში დაუბრკოლებლად გაემგზავრებინა.

1652 წლის 18 აგვისტოს შემახიდან გამომგზავრებული 4 სექტემბერს თბილისში მოვიდა. არსენს თბილისის მიდამოები მცხეთამდე დაუთვალაიერებია, პატრიარქს მიუწვევია მცხეთაში. ელისე თბილელს, მარიამ დედოფლის სულიერ მოძღვარს, სუხანოვისათვის უშუამდგომლებია და როსტომ მეფისაგან შამახის ხანთან წარსადგენი სარეკომენდაციო ბარათი მიუღია და 4 ოქტომბერს თფილისიდან ისევ შემახაში გამგზავრებულია განჯაზე გავლით.

მაგრამ ასე ორიოდ სიტყვით არსენ სუხანოვის საქართველოში მოსვლის საფუძვლის ახსნა მართებული არ იქნება. რატომ ფიქრობდა არსენ სუხანოვი, რომ მაჰმადიანი როსტომ მეფე, ირანის შაჰის მორჩილი და ამ შაჰის მიერ საქართველოს ტახტზე ბრძოლის შედეგად დასმული, რუსეთზე ორიენტირებულ თეიმურაზ მეფის დაუძინებელი მტერი, მას დაეხმარებოდა და შემახის ხანთან შუამდგომლობას აღუძრავდა და ეს უკანასკნელი, სუხანოვს რუსეთის საზღვრებამდე მშვიდობით მიაცილებდა? ინტერესმოკლებული არ იქნება ამ კითხვაზე პასუხის გაცემა.

ცნობილია, რომ მე-17 საუკუნის შუა წლებიდან თითქმის ოცი წლის განმავლობაში ქართველი ბატონიშვილი, თეიმურაზის შვილიშვილი, ერეკლე დავითის-ძე მოსკოვის სამეფო კარზე იმყოფებოდა, შეიძლება ითქვას, რომ ის რუსეთში აღიზარდა. თუ როგორ მოხვდა ქართველი ბატონიშვილი მოსკოვის სამეფო კარზე, რა უფლებით სარგებლობდა ის რუსეთში, როგორ გეგმავდა რუსეთის დიპლომატია კავკასიის პრობლემის გადაჭრას, მნიშვნელობას მოკლებული საკითხები არ არის, მაგრამ, რადგანაც ამ საკითხების შესახებ ჩვენ საგანგებოდ გვაქვს საუბარი სხვაგან აქ აღარ გავიმეორებთ.

აქ აღვნიშნავთ მხოლოდ იმას, რომ სწორედ 1652 წელს თეიმურაზმა ერეკლე ბატონიშვილი თავისი დედით რუსეთში გაისტუმრა. მწვავედ განიცადეს სპარსეთის შაჰმა და მართველმა წრეებმა ცნობა ერეკლე ბატონიშვილის რუსეთში გამგზავრების გადაწყვეტილების შესახებ.

რუსეთის გზით მიმავალ ქართველ ბატონიშვილს შაჰის განკარგულებით, კავკასიონის გადასავალების მიდამოებში ყუმუხები ჩაუსაფრდნენ და მთელი ამაღა აუწიოკეს, ნაწილი მოკლეს, ნაწილი დაუტყვევეს, მაგრამ მცირეწლოვანი ქართველი ბატონიშვილი დედითურთ მცირერიცხოვანმა ქართველმა ვაჟკაცებმა იშვიათის გმირობით სამშვიდობოს მაინც გაიყვანეს. რუსეთის მესაზღვრეებმა ის პატივით მიიღეს, დაკარგული ქონება ნაწილობრივ აუნაზღაურეს. მეტის-მეტად საყურადღებო არის მოსკოვისაკენ მიმავალ ერეკლე ბატონიშვილის შესახებ დაცული საარქივო მასალებში აღწერილი ერთი ეპიზოდი.

ერეკლეს, თეიმურაზის ელჩებს გარდა, იმერეთის მეფის ალექსანდრეს ელჩებიც მოჰყვებოდნენ რუსეთში. რუსულ წყაროში იმერეთის ელჩის სახელი არის მოხსენებული, მას „კალისტო“-ს ეძახიან რუსულ მიმოწერაში. როდესაც ასტრახანში დააბინავეს ქართველი ბატონიშვილი და მისი მხლებლები, მოსკოვიდან ერთი ქართველი ჩამოსულა, და ბატონიშვილის ამალის ზოგიერთ წევრებთან საუბარი გაუმართავს. ამ ქართველის ვინაობა ჩვენთვის ნათელი არ არის წყაროებიდან, თუმცა იგი მოხსენებულია „პოტაპკა კონსტანოვად“. ამ პოტაპკას ნალაპარაკევი, იმერეთის მეფის ელჩს, ზემოხსენებულ კალისტოს, ასტრახანელ ვოევოდებისათვის უცნობებია. არ ვიცით რით ხელმძღვანელობდა იმერეთის ელჩი, როცა ვოევოდებს ცნობას აწვდიდა.

იმერეთის ელჩს „კალისტოს“ ასტრახანელი ვოევოდებისათვის განუცხადებია, რომ თითქოს მოსკოვიდან ჩამოსული „პოტაპკა“ ერეკლე ბატონიშვილის ზოგიერთ მხლებელს, მათ შორის, გრიგოლ მიტროპოლიტს, ურჩევდა ვითომ: „...чтоб они иарицу и паревича (ლაპარაკი არის ერეკლე ბატონიშვილსა და მის დედაზე) наговаривали, чтобы они к великому государю не ехали для того, что на Руси хлеб дорог, и от голоду отец сына ест. А литовской-де король великого государя города все поимал, и де государь сам себе добра зделать не умеет, не токмо что царевичу. И он бы, царевич, ехал в тушинскую землю и к шаху... и митрополит-де и стольник царицу и царевича наговаривают, что им лутче по Потапковым вестям ехать в

32

Тушинскую землю и к шаху, быть в бусурманских руках. Да тот же Потапко пришел на двор к грузинцу к Томазу, а ои Калист прилучился тут же и Потапко де почал говорить ему те же речи, и он ему говорил, чтоб он от таких речей престал, и за то-де его, Калиста, Потапко бил топтунами и живот раздавил, и бороду и на голове волосы выдрал».

ასტრახანელ ვოევოდებს „პოტაპკო“ მაშინვე დაუკითხავთ, მაგრამ მას ცივი უარი დაურტყამს – „იმერეთის ელჩი რომ ბრალს მდებს ამისი მსგავსი არავისთვის მითქვამსო. ვოევოდებს გრიგოლ

მიტროპოლიტი და სხვა მხლებლებიც დაუკითხავთ. გრიგოლ მიტროპოლიტს განუცხადებია, რომ „პოტაპკა“ რუსეთში პურის სიდვირეზე და ლიტვის მეფის მიერ რუსეთის ციხე-ქალაქების მიტაცებაზე კი გვესაუბრებოდაო, მაგრამ იმერეთის ელჩი „კალისტე“, რომ ბრალდებებს უყენებს „პოტაპკოს“, ასეთი რამ მე არ მომისმენიაო. ერეკლე ბატონიშვილის კარისკაცს ლაზარეს უთქვამს, რომ არავითარი იმისი მსგავსი, რასაც იმერეთის ელჩი მოგახსენებთ მე „პოტაპკასაგან“ არ გამიგონია, მხოლოდ ის კი გვითხრა, რომ მოსკოვში ბოიარი ვასილ ბორისის-მე დაარბიესო.

მესამე დაკითხულს განუცხადებია, რომ პურის სიდვირის შესახებ, ქალაქების და ცხენების ჯოგების პოლონელების მიერ მიტაცების შესახებ, „პოტაპკამ“ გველაპარაკაო, მაგრამ «таких-де не пристойных слов, что извещает на него посол Калист он не слышал».

ბატონიშვილის ამაღლის წევრთა ასეთი ჩვენებების შემდეგ „პოტაპკო“ იძულებული გამხდარა ახალი ჩვენება მიეცა, მას განუცხადებია: ; «... про хлебную дороговизну и про приход под Вязьму польских людей сказывал ли он... того не упомнит». ამ საქმის გამოძიების დაწვრილებით მსვლელობა შორს წაგვიყვანდა და აქ ახლა მოკლედ აღვნიშნავთ, რომ იმერეთის ელჩმა „კალისტომ“ ბოლოს ჩვენება შეცვალა. იგი აღნიშნავს ახლა, რომ „პოტაპკას“ არ უთქვამს „Великий государь сам себе добра зделать не умеет не токмо что царевичу“ ეს სიტყვები მე მოვიგონე „პოტაპკაზე“ გულმოსულმა, რადგანაც „პოტაპკამ“ მე მცემაო“ („говорил с сердца, потому что Потапко его бил“). არც ის ამბავი მითქვამს „პოტაპკას“ შესახებ, როგორც თქვენ ჩაგიწერიათო, ალბათ თარჯიმანმა დაამახინჯა ჩემი სიტყვებიო. არც გრიგოლ მიტროპოლიტს და სხვებს დედოფლისათვის ის რჩევა არ მიუციათ მე რომ პირველ ჩვენებაში მოგახსენეთო, მაშინ გრიგოლ მიტროპოლიტზედაც გულმოსული ვიყავი და ყველაფერი მოვიგონეო. ასე აუბნიეს

3. ი. ცინცაძე

33

გზა და კვალი ასტრახანელ გამომძიებლებს ბატონიშვილის ამაღლის წევრებმა და „პოტაპკა“ ქართველმა. ძიების საქმეც ამაზედ წყდება.

რას ნიშნავს „პოტაპკას“ გამოჩენა ასტრახანში და ერეკლე ბატონიშვილის რუსეთში მოსკოვის სამეფრო კარზე გამგზავრების საწინააღმდეგო პროპაგანდა. ნუთუ იმერელი ელჩის მოგონილია ყველაფერი? საგამომძიებლო საქმის მასალიდან კარგად მოჩანს, რომ იმერეთის ელჩი „კალისტო“ სინამდვილეს, აუწყებს, ასტრახანელ ვოევოდებს. მხოლოდ შემდეგ ვოევოდებს სათანადო ჯილდო აქვთ მიღებული „პოტაპკასაგან“ თუ სხვებისაგან და ვოევოდების რჩევით საქმის მოსასპობად, ჩვენებებათა ახალი რედაქცია შეთხზული. სხვა რიგად ყოვლად აუხსნელია გრიგოლ მიტროპოლიტის, ლაზარე მდივნის და სხვათა ჩვენებათა წარმოშობა და თვით „პოტაპკა“-ს თეთრი ძაფით ნაკერი უარი „არ მახსოვს ვსთქვი თუ არაო“.

ერეკლე ბატონიშვილის მოსკოვში გამგზავრებასთან დაკავშირებით ყურადღების ღირსი არის განსვენებულ პროფ. მ. პოლიევქტოვის მიერ „ენიმკის მოამბეში“ 1940, წ. №№ V-VI გამოქვეყნებული, მასალები ქართლის მეფის როსტომის მიერ რუსეთში ელჩების გაგზავნის შესახებ. განსვ. მეცნიერს ამ ელჩობის არქივი „Дела персидские“-ს ფონდში აღმოუჩენია, მაგრამ ისე დაზიანებული, რომ შეუძლებელი ხდება იმის დადგენა, თუ რას ისახავდა მიზნად როსტომ მეფე ამ ელჩობით, ახლა მხოლოდ ის ვიცით როდის, რა გზით და რა პირობებში იმოგზაურა მოსკოვისაკენ როსტომის ელჩმა „მეკმედ-ხან-ბეგმა“. ვიცით აგრეთვე რომ ეს ელჩი საკმაოდ „ხელ-დამშვენებული“ წარსდგა. რუსეთის ხელმწიფის წინაშე: ოთხი შესანიშნავი ცხენი, ორი ათ-ათ არშინიანი ხალიჩა, 2 ფარდაგი ცხრაცხრა არშინიანი, 2 კონსტანტინოპოლური ცხენის თეთრი გადასაფარებელი, ორი ძვირფასი (ძინრხე) სუფრის საფარი, ორი დიდი ვეფხის ტყავი, ორი მოქარგული თოქალთო კონსტანტინეპოლური, ინდური ხელობის ოქროსკედით მოქარგული მშვილდის ბუდე. ინდური ხელობის მშვილდი ოქროს ვარაყიანი, თათმანები, ესპანური ხელობის ძვირფასი ფოლადის სატევარი, ოქრო-ვერცხლით მოვარაყებული, ინდური ხელობის ექვსწახნაგა იარაღი (шестопер) ოქრო-ვერცხლით მოვარაყებული, ესპანური ხელობის ხელნაჯახი, ძვირფასად შემკული თოფი თავრიზული ხელობის, 8 ნაჭერი ეზდის ფარჩა ზოლებიანი, სამი თურქული დოლი მოოქრული და თვლებით შემკული, ოთხი ფირუზით გაწყობილი სამკაული, და რუსეთის პატრიარქისათვის ერთი კარგი ჯორი. ამ საჩუქრების რუსული აღწერილობიდან ჩანს, რომ საგარეო საქმეთა საგანგოს როსტომ მეფის

34

ძღვენი მოსწონებია, ეტყობა როსტომი ცდილა ამ ნივთებით რუსეთის სამეფო კარის ყურადღება მიექცია.

როსტომი საკმაოდ ცნობილი პიროვნებაა საქართველოს ისტორიაში და მისი პრლიტიკის ძირითადი მიმართულების მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, რუსეთის სამეფო კარზე წარგზავნილი ელჩობა და საჩუქრები, ჩვეულებრივ მოვლენად არ ჩაითვლება და ამდენად ინტერესი ამ ფაქტისადმი ძლიერდება. ამ ინტერესით უნდა აიხსნას განსხვ. პროფ. მ. პოლიევქტოვის მიერ ფრაგმენტარულ ცნობების გამოქვეყნებაც.

განსვ. მეცნიერს უცდია მის ხელთ არსებულ მასალების თავის მოყრა და როსტომის ამ ელჩობის მიზანდასახულების გასარკვევად სავარაუდო პირობები შეუქმნია, მაგრამ, მისთვის ჩვეულ მეცნიერულ სიფრთხილის გამო, დასკვნებისაგან თავი შეუკავებია და სავსებით მართებულად დღესაც, ჯერჯერობით, ამ ელჩობის მიზანდასახულების შესახებ გარკვევით რაიმეს თქმა არ არის შესაძლებელი. ერთ გარემოებას მაინც ხაზი უნდა გაესვას – როსტომ მეფის საგარეო პოლიტიკა ჩვენს ხელთ არსებულ ძეგლებით ისეთი თანმიმდევრული მოჩანს, რომ ელჩების და საჩუქრების რუსეთში გაგზავნა,

ირანის შაჰთან შეთანხმების ან თვით შაჰის დავალების გარეშე მომხდარი ფაქტი არ უნდა იყოს. ამ აზრს აძლიერებს ის გარემოება, რომ როსტომ მეფის ამ ელჩობის გამო რომ საქმე შედგა საგარეო საქმეთა საგანგოში, იგი შესანახად „Дела Грузинские“-ს ფონდში კი არ მოხვდა, არამედ „Дела персидские“-ს, ფონდში. პროფ. მ პოლიეგეტოვის მიერ გამოცემულ მასალიდან ჩანს, რომ რუსეთში ამ ელჩობას ირანის ვასალურ სახელმწიფოს მიერ გამოგზავნილად თვლიან. ერთგან აღნიშნულია, რომ ასტრახანიდან ვოლგით გაემგზავრა: „...шах Аббасовы области тефлисского Арастан-ханова посланник Магомет-хан-бек“. ან მეორე ადგილას „И тот шах-Аббасовы области тефлисского Арастанханов посланник Магомет“¹. ამას გარდა, უნდა აღინიშნოს ის ფაქტიც, რომ როსტომ მეფის ელჩს მოსკოვში შესაფერისი პატივით უნდა ეცხოვრა და მისთვის სათანადო ულუფა უნდა გამოეწერათ. როსტომის ელჩებს სხვა ქართველი მეფეების მაგვარად კი არ სცეს პატივი, არამედ საგარეო საქმეთა საგანგოს არქივში მოძებნეს შემახის მფლობელის მიერ რუსეთში გამოგზავნილ ელჩებზე გაწეულ ხარჯების და ულუფის ნუსხა და ამის

¹ „ენიძის მოამბე“ V-VI, 1940 წ. М. А. Полиевктов. К вопросу о сношениях Ростом... с Москвою, გვ. 528.

მიხედვით გამოუწერეს კუთვნილი¹. როსტომი არ არის გათანაბრებული არც თეიმურაზთან და არც ალექსანდრე იმერთა მეფესთან. ამათი პატივი რუსეთის სამეფო კარზე სხვა იყო. ამ ცნობებს ახლა მნიშვნელობა ენიჭება. როსტომის ეს ელჩობა ირანის შაჰის განკარგულების ან თანხმობის გარეშე არ უნდა იყოს მოწყობილი. როსტომი თეიმურაზივით განდგომილი, ირანის მორჩილებიდან გამოსული მფლობელი არ უნდა იყოს, არც ამ წლებში.

რუსეთში, თეიმურაზის წყალობით, კარგად იცნობენ როსტომ მეფეს და, პირველ რიგში, მისი ირანთან დამოკიდებულების ამბები იციან. გადარჩენილ საარქივო მასალებიდან გარკვევით მოჩანს, რომ 1652 წლამდე როსტომ მეფის ელჩი მოსკოვში არასოდეს არ ყოფილა: «А наперед сего тефлинского Урустоп-хановы ж, посланники к Москве не приходили»².

ცნობა როსტომ მეფის მიერ ელჩების რუსეთში გაგზავნის შესახებ სწრაფად გავრცელებულა ამიერკავკასიის ყველა მფობელთა, შორის და დიდი მითქმა-მოთქმა გამოუწვევია ამას. პირველ რიგში, მეტის-მეტად საინტერესო არის, როგორ შეხვდა თეიმურაზ მეფე როსტომის მოსკოვთან ურთიერთობას. ცნობილი არის, რომ სწორედ ამ წლებში იმერეთში გადახიზნულ თეიმურაზს რუსეთიდან ელჩები ეწვიენ, ტოლოჩანოვი და იევლევი. ამ ელჩობის საქმიანობის დახასიათებას ახლა აღარ გამოუდგებით, მხოლოდ იმას აღვნიშნავთ, რომ მათ ორი საქმე ჰქონდათ დაკისრებული: მოლაპარაკება იმერეთში მყოფ კახეთის მეფესთან და მოლაპარაკება იმერეთის მეფესთან. ერთიცა და მეორეც შეასრულეს და 1651 წელს ოქტომბერში რუ-

სეთში გაემგზავრნენ (სექტემბრის წელია).

თეიმურაზს ამ ელჩებისათვის ერეკლე ბატონიშვილი უნდა გაეყოლებინა, მაგრამ ეს საქმე მაშინ ვერ მოგვარდა, თეიმურაზი, როგორც ვიცით, ხელმოკლებას უჩიოდა და რუსეთის ელჩებს კიდევ ერთი წლით იმერეთში მოცდას თავაზობდა. ელჩებმა აღარ დაიცადეს და რუსეთში წავიდნენ. თეიმურაზი მეტის-მეტად გულმოსული იყო ტოლოჩანოვზე. თეიმურაზსა და ნიკიფორე ტოლოჩანოვს შორის მომხდარ კონფლიქტის შესახებ ჩვენ ერთ წერილში გვქონდა საუბარი და ახლა ამაზე აღარ შევჩერდებით; მხოლოდ დამატებით

¹ „ენიმკის მოამბე“ V–VI, 1940 წ. М. Полиевктов, К вопросу сношениях Ростова... с Москвою.

² იქვე.

გვინდა აღვნიშნოთ, რომ რუსეთში გაგზავნილ ერთ წერილში თეიმურაზი რუსეთის მეფეს ტოლოჩანოვის შესახებ წერდა: «И просил твоего посла Никифора подождать: но он меня не дождал: дали ему с другой стороны деньги и потому он не принял моего слова», რა საფუძველი ჰქონდა თეიმურაზს, როცა ასეთ მძიმე ბრალდებას უყენებდა ელჩს, ძნელი სათქმელია. ტოლოჩანოვს ამ ბრალდების დამტკიცების შემთხვევაში ოთხად დაჭრა („четвертование“) მოელოდა. ელჩის ღალატი საქართველოს სახელმწიფოშიაც სასტიკად ისჯებოდა. რატომ გაიმეტა თეიმურაზმა ტოლოჩანოვი, თუ მას რაღაც საამისო ფაქტი არ ჰქონდა?

თეიმურაზს როსტომის სამეფოში თავისი მზვერავები ჰყავდა უდავოდ, თეიმურაზს ძალიან ადრე გაუგია როსტომის გადაწყვეტილება, რუსეთში ელჩობის გაგზავნის შესახებ და მაშინვე შიკრიკი უფრენია თერგისაკენ. ისე რომ 1652 წლის 10 ივნისს თეიმურაზის კაცი ვინმე „პაპუნა“ (გვარი რუსულ წყაროში მოხსენებული არ არის) ერთი თარჯიმანის თანხლებით იმერეთიდან თერგის ციხეში მისულა. მხოლოდ ივლისში მიაღწია თერგის-ციხეს როსტომის ელჩმა, მაჰმად-ხან ბეგმა, და ერთ ხანს ერთსა და იმავე დროს თერგში ცხოვრობენ საქართველოს ამ ორი შეურიგებელი მოწინააღმდეგე ხელისუფალთა მოციქულები.

თეიმურაზის შიკრიკს პაპუნას დავალებული ჰქონდა თერგის ციხე-სიმაგრეში მყოფ რუსეთის ვოევოდებისათვის წერილი და ზეპირი დანაბარები სიტყვები გადაეცა, მაგრამ პაპუნას მისია თერგის ციხეში მისვლით არ დამთავრებულა. იგი თერგიდან ასტრახანში მიუყვანიათ, რადგანაც თერგელ ვოევოდებს ქართულ ენაზე დაწერილ საბუთის მთარგმნელი არ ჰყოლოდათ. რუსულ ენაზე თარგმნილ თეიმურაზის წერილიდან ერთის შეხედვით ისე მოჩანს, რომ პაპუნას თერგში გაგზავნა თითქოს ძირითადად ერეკლე ბატონიშვილის რუსეთში გამგზავრების მოსაგვარებლად იყო მოღონებული. მაგრამ ეტყობა, რომ, თეიმურაზს უფრო როსტომ მეფის ელჩის რუსეთში გამგზავრება აფიქრებს და თერგელ ვოევოდებს თხოვს არ გაა-

ტარონ მოსკოვში მიმავალი როსტომის ელჩი. საბუთში როსტომ მეფის პიროვნება შესაფერისად „შემკულია“. „პაპუნა შიკრიკი“, თეიმურაზის დავალებით, როსტომ მეფის პიროვნებას დაწერილებით უხასიათებს რუსეთის ვოევოდებს, როგორც გამაჰმადიანებულ ქართველს, ირანის შაჰის მომხრეს, თეიმურაზის მტერს, დავით თეიმურაზის-ძის მკვლელს და რუსეთის ერთგულ ქართველების მოწი-

37

ნააღმდეგე დაუძინებელ მებრძოლს. თეიმურაზის წერილის რუსულ თარგმანში თეიმურაზის თხოვნა ასე არის გადმოცემული: «И ныне... тот Рустап-хан шлет... к Москве посланника своего. И чтоб-де того его посланника к Москве не отпускать и будет тот хан к.. государю на него, Теймураза царя, что писал или словесно приказывал по недружбе, ложно, и государю его. Теймураза царя, пожаловать, тому б-де его ложному письму и словесному приказу поверить не велел». ამასთანავე თეიმურაზის შიკრიკს საგანგებოდ აღუნიშნავს, რომ, როცა რუსეთის ელჩები ტოლოჩანოვი და იევლევი რუსეთიდან იმერეთში მიდიოდნენ ამ როსტომ მეფემ გზა შეუკრა, ხალხი და-რაზმა და მათი დაჭერა და გაძარცვა უნდოდაო. მართალია, სხვა წყაროში ასეთი ცნობა არსად დაცული არ არის, მაგრამ რომ როსტომ მეფეს ასეთი განზრახვა მართლაც შეიძლება ჰქონოდა, აქ უცნაური და მოულოდნელი არაფერია. ამ ფაქტის აღნუსხვით რუსეთის სამეფო კარის როსტომის საწინააღმდეგოდ გაღიზიანება და როსტომის ამ ელჩობის ჩაშლა სურდა თეიმურაზს.

ჩვენ არ ვიცით, რა ცნობები ჰქონდა თეიმურაზ მეფეს მოპოვებული როსტომ ქართლის მეფის რუსეთში გაგზავნილ მაჰმედ-ხანის ელჩობის მიზანდასახულების შესახებ, როცა ასე თავგამოდებით მის ჩაშლას ცდილობდა. მაგრამ როსტომის ელჩი რომ თეიმურაზისათვის რუსეთში სასიკეთოდ არაფერს იტყოდა და მოიმოქმედებდა ეს უნდა სცოდნოდა თეიმურაზს. თეიმურაზის და როსტომის წინააღმდეგობა მარტო იმით კი არ აიხსნება, რომ ერთი ქრისტიანი იყო და მეორე მაჰმადიანი, ან და ერთი საქართველოს აღდგენას რუსეთის ძალით გეგმავდა, ხოლო მეორე ირანის ძალას უფრო რეალურად მიიჩნევდა. ეს მომენტები მართალია უმნიშვნელო არ ყოფილა, მაგრამ პირველ რიგში მაინც თეიმურაზისა და როსტომის წინააღმდეგობას საფუძვლად ირანის შაჰის განკარგულებით თეიმურაზის სამფლობელოების მთლიანად როსტომის ხელთ გადასვლა ედო. ისე რომ, როსტომის გაქრისტიანების შემთხვევაშიაც ამ ორი ხელისუფალის წინააღმდეგობა სიკვდილამდე უცვლელი რჩებოდა.

განსაკუთრებით მწვავედ უნდა განეცადა რისტამ მეფეს და პირველ რიგში, თავისთავად ცხადია, ირანის შაჰსაც თეიმურაზის გადაწყვეტილების – ერეკლე ბატონიშვილის რუსეთის სამეფო კარზე წარგზავნის შესახებ ცნობა. ამ აქტში, პირველ რიგში, რუსეთის

ამიერკავკასიის საკითხებით აქტიურად დაინტერესებას ხედავდა როსტომი და მისი პატრონი ირანის შაჰი. როსტომსა და ირანის

38

შაჰს ერთნაირად არ უნდა განეცადათ რუსეთის აქტიურობა ამიერკავკასიაში, სოსტომის ამ საკითხისადმი დამოკიდებულების შესახებ, ქვემოთ გვექნება საგანგებოდ საუბარი. ახლა აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ რუსეთის კავკასიონზე გადმოსვლა პრინციპულად როსტომისათვის საშიშროებათ არ ითვლებოდა თუკი ქართლ-კახეთის სამეფო ტახტის პრეტენდენტი რუსეთის სამეფო კარს თავისი არ ეყოლებოდა, ამ შემთხვევაში ერეკლეს სახით ირანის შაჰს კი რუსეთის კავკასიონზე გადმოსვლის შემთხვევაში პარველ რიგში საქართველო ეცლებოდა სამუდამოდ ხელიდან. ამიტომ დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა აქ ერეკლე ბატონიშვილის რუსეთში გამგზავრებას. ამის უტყუარი ფაქტი არის რუსეთისაკენ მიმავალ ერეკლე ბატონიშვილზე შაჰის მიერ თავდასხმის ორგანიზება.

ამ გამგზავრების ჩასაშლელად უნდა იყოს მოღონებული ირანის აგენტების მიერ საქართველოში უმსგავსი ჭორების გავრცელება.

არსენ სუხანოვს საქართველოში – თბილისში ყოფნის ჟამს, ერეკლე ბატონიშვილის რუსეთში გამგზავრების წინა თვეებში საუბარი ჰქონებია, თბილელ ეპისკოპოსთან. სუხანოვი ერთგან წერს, რომ თბილელმა ეპისკოპოსმა ელისემ მკითხაო: «Мы де помним, как был на Москве царь Борис, и он-де прислал послов просить царевича, а ныне де приходил посол просить у Теймураза внука... на что ему, государю, и что в нем будет? Кизылбашской де шах посылает нарочно по многим местам, выбирать хороших ребят на постелю».

არსენი სუხანოვი ფიცით უმტკიცებდა თურმე, რომ ასეთი წესი რუსეთის სამეფო ოჯახში არ არსებობსო. არსენის თანამოსაუბრე ქართველებს გაკვირვებით ეს პასუხი და თანაც სასიამოვნოდ დარჩენიათ იგი: „И епископ и прочии с ними тому удивились, велико де то дело если так“¹. არსენი ამტკიცებდა, რომ თეიმურაზ მეფის პატივისცემა აქვს რუსეთის მეფეს განზრახული და შვილიშვილის აღზრდას თავაზობსო. მაგრამ ამის შემდეგ არსენ სუხანოვთან გამოცხადებულა ქართლში მყოფი რუსი მხატვარი ლახილოვი და იმასაც ხალხში გავრცელებულ ამ ხმებზე ცნობა მიუწოდებია, სუხანოვი წერს: «а про то скверное дело их помышление слышал Арсений от московского иконника Ивана Данилова; он то Арсению сказывал, что они будто помышляют то про царевича грузинского, и он де также клялся, что таких дел не ведется у государя»¹.

¹ Православный Палестинский сборник. 889. вый. 2. Проскинитарий Арсения Суханова, გვ. 108

ასეთი ცნობების გავრცელება რუსეთის სამეფო კარის წინააღმდეგ ბრძოლის ერთი ხერხი იყო და არც ისე უმნიშვნელო როგორც ერთი შეხედვით ეგონება ადამიანს. თბილელსა და მის ამაღლას გაკვეთვები კიდევ არსენი სუხანოვის მხრით საწინააღმდეგოს მტკიცება.

ზემოთ მოტანილ სხვადასხვა მასალებიდან ნათელი უნდა იყოს, რომ ერეკლე ბატონიშვილის რუსეთის სამეფო კარზე გაგზავნა მნიშვნელოვანი ყოფილა და ირანის შაჰს ამ საქმის ჩასაშლელად როსტომ მეფეც გამოყენებული ჰყავს, როგორც უშუალოდ დაინტერესებული ხელისუფალი. როსტომის მიერ გაგზავნილი ელჩობა რომ თეიმურაზის საწინააღმდეგოდ უნდა იყოს გაგზავნილი წერილიდან მოჩანს, თუმცა კონკრეტულად რა წინადადებით მიდის რუსეთში როსტომის ელჩი უცნობი რჩება, მაგრამ ერეკლე ბატონიშვილის რუსეთში გამგზავრებას რომ დიდ მნიშვნელობას ანიჭებენ საქართველოში ეს სადაო არ უნდა იყვეს. და როცა მაინც ქართველი ბატონიშვილი გაამგზავრეს, მას, როგორც ვიცით, ყუმუხების მეშვეობით გზა გადაუღობეს და მის მოტაცებას ცდილობდნენ. ერეკლე ამ ხიფათს გადაურჩა, გამარცხული მცირეწლოვანი ბატონიშვილი, დარბეული მხლებლებით, ასტრახანის გზით რუსეთისაკენ გამგზავრების მოლოდინში მეფის ულუფას ელის ასტრახანში და აი აქ მოსკოვიდან მომავალი ქართველი შემოეყრება ბატონიშვილს და სამშობლოში დაბრუნების უმჯობესობას საგანგებოდ შეთხზულ ცნობებით უმტკიცებს. ხომ არ არის ეს „პოტაპკა“ ქართველი როსტომ მეფის, ამ დროს რუსეთში მყოფ ელჩის, მაჰმად-ხან ბეგის მიერ შემოჩენილი პირი. ყოველმხრივ მისაღებმა ამ შესაძლებლობამ მაინც დამამტკიცებელ საბუთის აღმოჩენას უნდა დაუცადოს.

როგორც აღნიშნული იყო, ცნობა როსტომ მეფის მიერ რუსეთში ელჩების გაგზავნის შესახებ სწრაფად გავრცელებულა ამიერკავკასიის მფლობელთა შორის. საქართველოს მეზობელი მაჰმადიანი მფლობელებიც და მათი მოსახლეობა შეუშინებია ამ ფაქტს, რადგანაც დანამდვილებით, გარკვეულ დრომდე მაინც, არ სცოდნიათ რატომ გაიგზავნა ქართლიდან ელჩი რუსეთში. ქართლის მეფის რუსეთზე ორიენტირების შემთხვევას დიდ მნიშვნელობას ანიჭებენ ამიერკავკასიაში. არსენ სუხანოვს სხვა ამბავთა შორის მოთხრობილი აქვს მისი თბილისიდან შემახასაკენ მოგზაურობის დროს, როგორ შეშინებული ეკითხებოდნენ მას შემხვედრი მაჰმადიანი მგზავრები როსტომის შესახებ ამბებს. როსტომის ელჩი მაჰმად-ხან-ბეგი

ახალი გამგზავრებული იყო მაშინ რუსეთში. როსტომისგან რუსეთში ელჩის გაგზავნას საჩუქრებით არ მოელოდა არავინ და ეს აქტი როსტომის შაჰისაგან განდგომათ მიიჩნიეს. არსენ სუხანოვი

ერთგან წერს: «... а едучи из Тифлиса Арсений до Кеиджи и от Кенджи даже до Шемахи, дорогою от многих разных людей слушал таковы речи: егда нае вопрошаху они вестей что в Тифлисе деется: мы де слышахом, яко Рустем-хан отложился? И мы отвещахом, что Рустемхан живет по старому, а того неслыхать ничего. Потом вопрошахом, для чего они блюдутся? И они говорили: прежде сего и один был Темряз хан, ино-де много лет с ним враждовали и насилу де его шах перемог, всею землею воевал его; А как-де ныне Рустем-хан владеет тремя частями, да с ним же дё и башачинской, и некому де с ним будет биться, их де будет пять-Десят тысяч, а наших ето тысячь, и то не могут с ними биться; а тут де нашу землю по самую Куру учинять пусту, не дадут-де и куренька взвести нам; да и хан шемахинский воспрашивал старца Арсения о том, и дьяк шемахинский»¹.

როდესაც არსენი სუხანოვი შემახაში დივნების სხდომაზე მიუწვევიათ, მას, როგორც თბილისიდან ახლად მოსულ კაცს, ისევ როსტომ მეფის შესახებ აძლევენ შეკითხვებს, ლაშქარი შეყრილი ჰყავს თუ არა, სად იმყოფება კათალიკოსი, სად არის თეიმურაზი და სხვ. სუხანოვს გაკვირვებია როსტომის შესახებ ასეთი დაჟინებითი შეკითხვები და ახლა დივნებს თვით ეკითხება თუ რატომ ძიობს ყველა როსტომის ამბებს. არსენისათვის უპასუხებიათ: „А то он спрашивал для того, что пронеслась молва, будто Руетамхан от шаха отложился“.

მართალია აქ მოტანილ ამონაწერებში არსად არ წერია, რომ როსტომის შაჰისაგან განდგომის შესახებ ხმების გავრცელების მიზეზი რუსეთში ელჩების გაგზავნა იყო, მაგრამ სხვა არავითარი ფაქტი არ ჩანს ისეთი, რასაც როსტომ მეფის გარშემო აღნიშნული საგანგაშო შეკითხვები გამოეწვია. როსტომ მეფისაგან რუსეთში ელჩის საჩუქრებით გაგზავნა ჩვეულებრივ მოვლენად არც მაშინ

¹ საქართველოს სამი წილის მფლობელად არის აქ როსტომ მეფე მოხსენებული. ჩვენ ხელთ არსებულ ერთი ცნობიდან ჩანს, რომ როსტომი ამ წლებში (1652) ახალციხის მფლობელიც ყოფილა: „а тефлинской де хан живет в городе Ахалцихе от Александра царя (ლაპარაკია იმერთა მეფეზე) в 3-х или 4-х днищах, а тот де город Ахалцик за Кизылбашским же шахом. გვ. 16.

და არც ახლა არ შეიძლება ჩანთვალოს – და, რადგახაც ირანისა და თურქეთის წინააღმდეგ მებრძოლი დაქუცმაცებული საქართველო სწორედ მაშინ რუსეთზე ორიენტირების საკითხში ერთიანდებოდა, გამაჰმადიანებული ქართველი როსტომიც საეჭვო ჩანდა მეზობელ სამფლობელოების მოსახლეობისათვის. ირანის შაჰისაგან დამოუკიდებლად და მასთან შეთანხმების გარეშე, ან თვით შაჰის დავალების გარეშე როსტომს ასეთი ნაბიჯის გადადგმა არ შეეძლო. მა-

შინდულ პირობებში, თუ ირანთან დამოკიდებულებას ისე არ გაწყვეტდა, როგორც ეს თეიმურაზმა მოიმოქმედა. მაგრამ თეიმურაზის მდგომარეობა არც ისე სახარბიელო, ჩანდა, რომ მის გზას დადგომოდა როსტომიც. აქვე ხაზი უნდა გაესვას ერთ გარემოებას – პრინციპულად, მიუხედავად იმისა, რომ როსტომი გამაჰმადიანებული იყო, სრულიადაც მოულოდნელი არ არის როსტომის რუსეთზე ორიენტირების შესაძლებლობა. იმ შემთხვევაში თუ კი რუსეთს ისე ძლევამოსილად მიიჩნევდა ამიერკავკასიაში, რომ მასზე დაყრდნობით ქართლის სამეფოს არსებობას ისეთი საფრთხე არ დაემუქრებოდა, როგორც კახეთს შეემთხვა. სრულიადაც შემთხვევითი არ უნდა იყოს საქართველოს კათალიკოს პატრიარქის და მისი ხელქვეითის თბილელ ეპისკოპოსის საუბარი არსენ სუხანოვთან: «... И каталикос унял Арсения у себя обедать, посадил подле себя с левой руки и сидя говорил, хан де наш аще и бусурман, а к нам де милостив, от него к нам никакой обиды нет. Если бы де государь изволил нашу землю взять, и хан бы наш рад был тому»¹.

საქართველოს პატრიარქის მოტანილი სიტყვები, როსტომის პოლიტიკის შესახებ არსებული, ადგილობრივ გაბატონებული თვალსაზრისი უნდა იყოს. ელისე, თბილელი ეპისკოპოსიც როსტომ მეფის მეუღლის, ცნობილ მარიამ დედოფლის სულიერი მამა, პატრიარქის ზემოთ მოტანილ წინადადების მსგავს აზრს აუწყებს არსენ სუხანოვს. «как бы государь взял кумыков, и Кахет бы его государства была; а как Кахет возмет, и Тифлис его же государев будет».

მაგრამ მოტანილი სიტყვებიდანაც კარგად მოჩანს, რომ რუსეთის სახელმწიფოს საზღვრების საქართველოსაკენ წამოწევა წინასწარი პირობაა როსტომ მეფისათვის, რუსეთისაკენ პირის მისაბრუნებლად. კახეთის პოლიტიკოსების მაგალითი სავსებით საკმარისი იყო როსტომ მეფისათვის.

¹ Православный Палестинский сборник.1889, вып. 21. Проскинитарий Арсения Суханова, гв. 106.

მაგრამ აქ სხვა საკითხები დგება ჩვენს წინაშე. რა აწუხებდა გამაჰმადიანებულ როსტომს ან მის ხელქვეით მყოფ მოწინავე ქართველების წრეებს იმის შემდეგ, როცა ირანის შაჰმა ქართლ-კახეთი ერთი ხელისუფალის სამფლობელოდ აქცია და, რაც მთავარია, ქართული საქმის ხელისშემშლელი თითქოს ირანი აღარ მოჩანდა. მარიამ დედოფალი რუსეთიდან კახეთისათვის გამოგზავნილ მხატვრებს ქართველების ეკლესიების გასაახლებლად ამუშავებდა და სამშობლოშიაც აღარ უშვებდა. შეიძლება განა ვიფიქროთ, რომ ირანის პოლიტიკოსებს როსტომი თვალს ისე უხვევდა, რომ როსტომის ქართულ საქმიანობას ვერ ამჩნევდნენ? როსტომის პირადი მოხერხება იყო, ირანზე ორიენტირების პირობებში, ქართული საქმიანო-

ბა?

არ იქნება მართებული ირანის შაჰის კარის გულუბრყვილობის კრებულად წარმოდგენა. მაჰმადიან როსტომს ირანიდან ქრისტიან თეიმურაზზე ნაკლები მსტოვარები (ჯაშუში) არ შეიძლებოდა ჰყოლოდა მიჩენილი, და ეს ფაქტი ყველაზე უფრო კარგად როსტომმა იცოდა ალბათ. საქართველოში მეფედ გამოგზავნილ როსტომის საშინაო და საგარეო პოლიტიკის ძირითადი გეზი ირანის სამეფო კართან უნდა ყოფილიყო ხომ შეთანხმებული, ეს ქართველების დასამშვიდებელი საშინაო პოლიტიკის გეზი, თეიმურაზის სამფლობელოდან განდევნის შემდეგ, ახალი მოღონებული გახლდათ. გამოსარკვევია როსტომმა შესთავაზა ირანის კარს საქართველოს დასამშვიდებელი ეს ხერხი, თუ ირანის შაჰის კარმა შეიმუშავა იგი.

როსტომის კანდიდატურის გამონკვვის შემდეგ, საქმის ნამდვილმა, ვითარებამ ირანის კარი დაარწმუნა იმაში, რომ უფრო მოქნილი პოლიტიკის გატეშე შეუძლებელი ხდება თავადური საქართველოს ისე მოშინაურება, რომ იგი, თავისი არსებით, ირანიზე უფრო პროვინციათ აქციოს. თეიმურაზ მეფის დამსახურება ფეოდალურ საქართველოს წინაშე სწორედ იმაში მდგომარეობს, რომ მისმა შეუდრეკელმა ბრძოლამ ირანის კარი იძულებული გახადა ხელი აეღო საქართველოს ჯიქურ გასპარსელებაზე. თეიმურაზის კახეთში და ქართლში მეფობის დროს, ირანთან საერთო ენის გამონახვა შეუძლებელი ჩანდა. ირანი ებრძოდა მაშინ ყოველივე იმას, რაშიაც ქართველობა გამოჩნდებოდა, ტანთსაცმელი რა არის იმასაც კი ვერ იცვამდა ქართველი ირანელი ხელისუფლების ისეთი წარმომადგენლის წინაშე, როგორც უბრალო ელჩი იყო.

თეიმურაზი მართალი იყო ისტორიულად, მისი დაუცხრომელი ბრძოლა ჭირვეულობით და ჯიუტობით კი არ უნდა აიხსნას, არამედ იმ საფრთხით, რომლის წინაშე აღმოსავლეთი საქართველო

43

დადგა ირანის მესვეურთა პოლიტიკის შედეგად. თეიმურაზის რუსეთზე ორიენტირება მეტისმეტად საშიში იარაღი ჩანდა იმ დროის საქართველოს მაჰმადიან მეზობლებისათვის. მართალია რუსეთი არ უჩქაროდა ამიერკავკასიის საკითხებში აქტიურად ჩარევას, მაგრამ ეს ხომ მაშინ არავისათვის ცნობილი არ იყო. თუ როდის დაიწყებოდა რუსეთის საგარეო პოლიტიკის დღის წესრიგში დასმული ამიერკავკასიის საკითხის გადასაჭრელად აქტიური მოქმედება.

რუსეთს საფუძველი უნდა მოშლოდა საქართველოში. ძველი, ჯიქურ საქართველოს გასპარსელების პოლიტიკა, ირანის სურვილისდა მიუხედავად, რუსეთისათვის მტკიცე საფუძველს ქმნიდა ჩვენს ქვეყანაში. ახლა კი როსტომის საშუალებით იმ პოლიტიკის გატარებას ეყრება საფუძველი, რომელმაც ნელ-ნელა ნიადაგი გამოაცალა თეიმურაზ მეფეს აღმოსავლეთ საქართველოში. მაჰმადიანი როსტომი მოევლინა ჭირისუფლად ქრისტიან საქართველოს და აკეთებდა იმას, რისთვისაც ასე თავგამოდებით იბრძოდა თერმურაზი.

მაგრამ რაოდენ მყარი იყო ირანის ფრთებ ქვეშ ქართული საქმის კეთება, ეს ყველაზედ უკეთ თვით როსტომმა იცოდა ალბათ. ირანის კარს საქართველოს მიმართ ძველი მიზანდასახულება სრულიადაც არ შეუცვლია. ამ მიზანდასახულების მისაღწევად ერთი ხერხი გამოუსადეგარი გამოდგა ქართველების იშვიათი სიმტკიცის და ამიერკავკასიის ჰორიზონტზე რუსეთის სახელმწიფოს გამოჩენის შედეგად. მაგრამ გამონახულ იქნა ახალი ხერხი, ირანი მოქნილ პოლიტიკას დაადგა, ვითომ ირანის მფარველობაში მყოფ საქართველოს არსებობას იგი არ ებრძვის. ფარული გზით და ნელი ტემპით იკაფავდა გზას საქართველოს გასპარსელების დეა. ძველი და ახალი ხერხი ერთ მიზანს ემსახურებოდა. როსტომს და მის ხელქვეით მყოფს მოწინავე ქართველობას, არ შეიძლებოდა არ დაენახა საით მიექანებოდა ირანის ხელქვეით მყოფი საქართველო. ამიტომ სრულიად ბუნებრივად გვესახება ის საუბარი, რომელიც საქართველოს ეკლესიის მესვეურებს არსენ სუხანოვთან ჰქონიათ. როსტომ მეფეს, ვითარცა პოლიტიკურ მოღვაწეს, რუსეთის გადმოსვლა კავკასიონზე შეიძლება გახარებოდა და აქ საკვირველი და უცნაურია არაფერია.

სიტყვა გაგვიგრძელდა ზემოთ დასმულ კითხვაზე. მოკლე პასუხი არ ივარგებდა. ახლა უფრო ნათელი ხდება, რატომ ფიქრობდა შემახაში მყოფი არსენ სუხანოვი, რომ შექმნილ მძიმე მდგომარეობიდან მას ქართლ-კახეთის მაჰმადიანი მეფე „როსტომ-ხანი“ გამოიყვანდა. მან იცოდა, რომ იმ ხანებში როსტომ მეფემ რუსეთში

44

ელჩი მიავლინა. ეს ამბავი ალბათ მან, თუ უფრო ადრე არა, შემახაში მისვლისას გაიგო.

არსენ სუხანოვი თავის მოგზაურობის აღწერილობაში წერს, რომ სექტემბრის 18, თბილისში მყოფ არსენს როსტომ მეფემ თარჯიმანი გამოუგზავნა იმის გასაგებად, თუ რა მიზნით მივიდა იგი თბილისში. ის წერს. «Тогож дни Рустем-хан прислал к Арсению толмача спрашивать, для чего приехал; и Арсений сказал: слышал я, что Рустем-хан послал к государю царю и великому князю Алексею Михайловичу всея Руси посла своего, и по государеву указу, везде ему по городам дают подводы, корму и провожатых сколько угодно; а я ничего того не прошу. только о том челом бью, чтобы Рустем-хан велел меня проводить до Терека, потому, что из Шемахи русских людей не пускают к Москве».

არსენის გადმოცემით როსტომ მეფეს ყოველგვარი ყოყმანის გარე, შემახის ხანისათვის გადასაცემი სარეკომენდაციო წერილი გამოუგზავნია სუხანოვისათვის და შემოუთვლია, რომ თუ შემახის ხანმა გაგამგზავროს ხომ კარგი, თუ არა და დაბრუნდი თბილისში და მე მთის გზით გადაგიყვან თერგამდეო. როგორც ჩანს, როსტომ მეფის შუამდგომლობამ გასჭრა და სუხანოვი შემახადან მშვიდო-

ბით გაატარეს რუსეთის საზღვრებამდე და 1653 წლის 7 ივნისს მოსკოვში მივიდა.

როგორც მასალებიდან ირკვევა, რუსეთის ხელისუფლება შემფოთებული ყოფილა იმის გამო, რომ სუხანოვისაგან დიდხანს არავითარი ცნობა არ იყო და საბერძნეთიდან და იერუსალიმიდან მოსკოვში ჩამოსულ ბერძნებს, საგარეო საქმეთა საგანგეოში, არსენის შესახებ ეკითხებოდნენ თუ რაიმე გაეგონათ.

მოსკოვში დაბრუნების შემდეგ, მალე ისევ საზღვარგარეთ გამგზავრება მოუხდა სუხანოვს. რუსეთის პატრიარქმა ნიკონმა იგი ათონზე გაგზავნა ბერძნული და სლავური ხელნაწერი წიგნების შესასყიდათ და მოსკოვში ჩამოსატანად. ჯერ კიდევ 1648 წლიდან დაიწყო რუსეთში საეკლესიო ლიტერატურის შეგვრება ბერძნულ დედნებთან და ასე შესწორებული ტექსტების სტამბური წესით ბეჭდვა. ნიკონ პატრიარქის დროს კი, ქრისტიანული ლიტერატურის გამოცემის დროს, ძირითადი პირობა იყო ტექსტის წინასწარ ბერძნულ დედნებთან შედარება. როგორც პატრიარქ ფილარეტის დროს ჩატარებულ აღწერილობიდან ჩანს, საპატრიარქო ბიბლიოთეკაში 6 ბერძნული ხელნაწერი ინახებოდა მხოლოდ. ასეთ ვითარებაში ძველი რუსული თარგმანების ტექსტების შემოწმება ბერძნულ

45

დედნებთან აღარ ხერხდებოდა, ამიტომ პატრიარქ ნიკონის განკარგულებით არსენ სუხანოვი, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ათონზე გაიგზავნა, სუხანოვი აღჭურვილი ყოფილა მდიდარი შესაწირავებით, ფულით და იქაური მონასტრების წინამძღვრებისადმი წერილებით.

არსენ სუხანოვის მიერ ათონიდან ჩამოტანილი წიგნები დღესაც დაცულია მოსკოვის ყოფ. საპატრიარქო ბიბლიოთეკაში, თითოეულ წიგნს თვით არსენის ხელით გაკეთებული მისაწერი აქვს ბერძნულ ენაზე, აქ აღნიშნულია რომელი მონასტრიდან არის ხელნაწერი წამოღებული. ამ წიგნების სიის გადასინჯვა ცხადყოფს იმას, რომ ათონის მონასტრებიდან შეძენილი ხელნაწერები არა მარტო რუსული ტექსტების შესაჯერებლად სჭირდებოდათ, არამედ რუსულ ენაზე არარსებულ თარგმანების გასაკეთებლადაც. კიდევ მეტი, ამ წიგნებს შორის არის ისეთი თხზულებებიც, რომელთა თარგმნა რუსულ ენაზე გათვალისწინებული არ ყოფილა და არც თარგმნილა, მაგალითად, ძველი ბერძნული კლასიკური ლიტერატურის ძეგლები, გრამატიკული და რიტორიკული თხზულებანი. როგორც ჩანს, პატრიარქ ნიკონს, ასეთი წიგნების შეძენის დროს, მხედველობაში ჰქონია იმ ე. წ. „ბერძნულ-ლათინურ“ სკოლის საჭირო ლიტერატურით უზრუნველყოფა, რომლის გახსნასაც იგი 1654-55 წლებში გეგმავდა და მალე გახსნა კიდევ.

როგორც წყაროებიდან, ჩანს, პატრიარქ ნიკონს, საბერძნეთის მონასტრებში წიგნების შესაძენათ სპეციალისტის გაგზავნა, არსენ ბერძენმა შთააგონა. წიგნების, შესაძენი თანხა თვით მეფის განკარგულებით გაცემულა ფულისა და სამურის ბეწვის სახით. ფულის

რაოდენობა საარქივო მასალებში არ ჩანს, მაგრამ სამურის ბეწვი, რომელიც სუხანოვს ვლახეთში გაუყიდა, 3000 მაშინდელი მანეთის ღირებული ყოფილა. ამათგან 50 მანეთის ბეწვეული არ გაუყიდა არსენს და ნატურით დარჩენია. მაშინდელი სამი ათასი მანეთი უდრის პირველ მსოფლიო ომამდელ 45 ათას ოქროს მანეთს¹. მას თუ ხაზინიდან გაცემულ ვერცხლის ფულსაც დავუმატებთ, ადვილათ წარმოვიდგენთ რა დიდი თანხით იქნა არსენ სუხანოვი გასტუმრებული ათონის მთაზე. წიგნების შეძენის საკითხზე ჩვენ აქ ასე ვრცლად არ შეგჩერდებოდით, რომ ათონის ქართველთა მონასტერს არ შეეხებოდეს იგი.

მოსკოვში დაცულ „Греческие дела“-ს ფონდში დაცულია საქმე, სადაც ათონის ივერიის მონასტრის არქიმანდრიტი დიონისე

¹ В. К л ю ч е в с к и й. Опыты и исследования. Русский рубль XVI-XVII вв., გვ. 211

ერთ თვის თხოვნაში მოიხსენიებს ნიკონ პატრიარქის წერილს, რომელიც ამ უკანასკნელმა გაუგზავნა მონასტრის ხელმძღვანელობას ბერძნული ხელნაწერი წიგნების გამო¹.

ათონზე არსენი ორ თქვეს დარჩენილა და ამ ხნის განმავლობაში იქ არსებული მონასტრების ბიბლიოთეკებს სინჯავდა და საჭირო წიგნებს ირჩევდა. მის მიერ შერჩეულ წიგნებს პირველ გვერდებზე სუხანოვი საკუთარი ხელით აწერდა „არსენ“, ასევე აწერდა თავისი ხელით ბერძნულ ენაზე მონასტრის სახელწოდებას, მაგ. ქართველების მონასტრის ბაზლიოთეკიდან წამოღებულ წიგნს აწერია „ტონ იბერონ ლავრას“.

ათონიდან ჩამოტანილი წიგნები ორჯერ ღუწერიათ პირველად 1658 წელს, მეორედ 1675 წელს. ყველაზე მეტი ხელნაწერი ქართულ მონასტრიდან წამოუღიათ. 1660 წელს ივერიის მონასტრის ხელმძღვანელობა მეფე ალექსი რომანოვს წერდა, რომ „არნენ სუხანოვის ხელით 156 ცალი ხელნაწერი წიგნი გამოგიგზავნეთ“, სულ ათონის მონასტრიდან 498 წიგნი ჩამოუტანიათ; მაგრამ (156 ცალი) არც ერთ მონასტრიდან არ წამოუღიათ. წიგნების რაოდენობა მონასტრების მიხედვით ასე ნაწილდება: 156, 61, 52, 43, 34, 33, 26, 18, 14, 9, 8, 6, 3, 2, 1.

ქართველების მონასტრის ბიბლიოთეკიდან წამოღებულ წიგნებს შორის ჩვენს ყურადღებას იპყრობს საერთო ხასიათის თხზულებანი:

1. ფილოსოფიური და რიტორიკული შინაარსის კრებული; 2. სოფისტ ათენეი ნავკრატელის – ბრძენთა მეჯლისი; 3. დემოსთენის ოლიმფიურ სიტყვათა მეორე და მესამე ნაწილი; 4. დაოგენ ლაერცის ბერძენ ფილოსოფოსთა მოკლე ბიოგრაფიები; 5. თუკიდიდეს ისტორია დანართით მე-15 საუკუნის ხელნაწერი; 6. დემოსთენეს ოთხი სიტყვა; 7. ორიბაზ მკურნალის 9 წიგნი სააქიმო; 10. სოფოკლე პოეტის ტრაგედიები – აიაქსი, ელექტრა და მეფე ოიდი-

პოს, მოკლე, განმარტებებით და სოფოკლეს ბიოგრაფიით მე-14 საუკუნის ხელნაწერი; 11. ტირან ფილარიდის 145 წერილი სხვადასხვა პირებისადმი და 73 წერილი რომაელ ქრუტოსისადმი 1487 წლის ხელნაწერი; 12. ესქილეს ტრაგედიები; 13. პოეტ ჰეზიოდეს – შრომები და დღეები; 14. არისტოტელეს თხზულებანი ლოგიკისა და ფიზიკის შესახებ; 15. ლიბანიოს სოფისტის სიტყვანი

¹ С. Б е л о к у р о в. Арсений Суханов. გვ. 336.

მოკლე ბიოგრაფიით; 16. პოეტურ თხზულებათა კრებული – კატონის, ჰერმესის, სიბილას, ევრიპიდეს, ჰეზიოდეს და სხვ.¹.

სამწუხაროდ, დღემდე არც ერთ ქართველ მკვლევარს, ათონის ქართველთა წიგნთსაცავიდან წამოღებული ეს წიგნები არ გადაუსინჯავს. შეუძლებელია იქ რაიმე მინაწერები არ იყოს. პროფ. ს. ყაუჩიშვილმა აღგვითქვა ქართველების ამ მონასტრის ოდესღაც კუთვნილი წიგნების გადასინჯვა.

რით აიხსნება, რომ ათონის ქართველთა მონასტერმა ამდენი ხელნაწერი გაიმეტა რუსეთისათვის? 1652 წელს მოსკოვში ათონიდან ქართველთა მონასტრის არქიმანდრიტი კლიმენტი ჩასულა თავისი მხლებლებით. კლიმენტი არქიმანდრიტს, რუსეთის მეფის ამ მონასტრისადმი ნაბოძებ წყალობის სიგელის ძალით, მოწყალება უნდა მიეღო. მოსკოვში ყოფნის დროს კლიმენტის მეფისათვის თხოვნა მიუერთმევია, რომლითაც ქართველებისათვის მოსკოვში რომელიმე მონასტრის გადაცემას ითხოვდა. პატრიარქ ნიკონის მხარის დაჭერით. 1653 წლის 21 იანვარს ათონელ ბერებს მართლაც გადასცეს, კრემლის მახლობლად, ნიკოლოზის სახელობის მონასტერი, კლიმენტ არქიმანდრიტი ამ მონასტრის წინამძღვართ დატოვეს მოსკოვში, შემდეგში რუსეთში გამგზავრებულ ათონელების თავშესაფარი ყოფილა ეს მონასტერი. და როდესაც არსენ სუხანოვი ათონში გამგზავრა წიგნების შესაძენათ, ქართველ ბერებს ანდა ქართულ მონასტერში დამკვიდრებულ ბერძნებს, ბუნებრივია, მდიდარი ბიბლიოთეკიდან, არსენ სუხანოვისათვის საგრძნობი რაოდენობის წიგნები დაეთმოთ.

ნიკონ პატრიარქი საერთოდ ყურადღებით ეპყრობოდა რისეთში ჩასულ ქართველ სასულიერო პირებს, ასევე ყურადღებით იყო იგი ათონის ქართველთა მონასტრის ხელმძღვანელობისადმი, მაგრამ ეს ყურადღება ქველმოქმედება კი არ იყო, არამედ სრულიად გარკვეული პოლიტიკური შინაარსის მქონე აქტი: მე-17 საუკუნის პირველ ნახევარში, ოცდაათიანი წლებიდან მოლაპარაკება მიმდინარეობდა და ბოლოს გაფორმდა კიდევ, თეიმურაზ I თაოსნობით, საქართველოს სამეფო სამთავროთა რუსეთის ხელქვეით პოლიტიკურად დაქვემდებარება, რუსეთის პატრიარქი კი ცდილობდა უძველესი ქართული ქრისტიანული ეკლესიის რუსეთის საპატრიარქოსადმი დაქვემდებარებას. მართალია ასეთი წინადადებით რუსეთის ეკლესიას არ მიუმართავს ოფიციალურად, მაგრამ საკმაოდ მოხერ-

¹ ქართული მონასტრის კუთვნილი ამ ხელნაწერების შესახებ იხ. ს. ბელოკუროვის დასახელებული ნაშრომი, გვ. 354–373.

ხებულად და შემპარავი გზით საფუძველს ჰქმნიდა რუსეთის ეკლესიის ხელმძღვანელობა. რუსეთის ეკლესიის წარმომადგენლებს, გამოგზავნა საქართველოს ეკლესიის შესამოწმებლად და პატრიარქ ნიკონის წერილი ქართველ სამღვდელოებისადმი. ეს უბრალო და უმნიშვნელო არავის ეგონოს. კახეთის ეკლესიის მეთაურებმა რომ კრება არ მოიწვიეს და ნიკონის წერილის საჯაროთ მოსმენა არ მოინდომეს, საქმე გააჭიანაურეს და რუსეთიდან მოვლენილ კრმისიის შენიშვნები არ მიიღეს, ესეც უმნიშვნელო აქტი არ ყოფილა ქართველი მღვდელმთავრები რუსეთიდან მოვლენილ იოსებ არქიმანდრიტს მიუთითებდნენ, რომ ჩვენ იერუსალიმის პატრიარქმა თეოფანემ შეგვამოწმა და მართლმადიდებლურ ქრისტიანულ ეკლესიიდან არავითარ გადახრას ადგილი არ ჰქონია ჩვენშიო. თეიმურაზ მეფეც მიხეილ რომანოვს წერდა: „მართლმადიდებლურ ქრისტიანულ სარწმუნოებიდან ჩვენ არავითარი გადახრა არ გვაქვს, ჭეშმარიტი მათლმადიდებელი ქრისტიანები ვართ ჩვენ... მართლმადიდებელი პატრიარქები: კონსტანტინოპოლის თეოლიპტე, ანტიოქიის ნეოფიტე, იერუსალიმის თეოფანე და ამ პატრიარქების მიტროპოლიტები და არქიმანდრიტები ჩამოდიან ჩვენთან მარადჟამს, შეწირულების მისაღებად, და არც ერთ მათგანს ჩვენს მართლმადიდებლურ ქრისტიანულ სარწმუნოებაში, რაიმე შეცდომილება არ უპოვიათო“.

აღმოსავლეთის პატრიარქების ხსენება რუსეთის ეკლესიის ხელმძღვანელობასთან იმის მაჩვენებელია, რომ საქართველოს ეკლესია რუსეთის ეკლესიის პრიორიტეტს არ ცნობდა, მაგრამ თურქეთის გაბატონების შემდეგ, გაჭირვებაში ჩავარდნილ აღმოსავლეთის პატრიარქებს, რუსეთის ეკლესია სიმდიდრითაც სჯობნიდა და, რაც მთავარია, მის ზურგს უკან მდგომ რუსეთის დიდ სახელმწიფოთაც. ათონის საგანმანათლებლო ცენტრების მდიდარი საჩუქრებით დაქვემდებარება მოიწადინა რუსეთის ეკლესიამ. სასულიერო სასწავლებლის მოსკოვში დაარსებაც დასახულ გეგმების სისრულეში მოსაყვანად გადაგმული ნაბიჯი იყო. არსენ სუხანოვი ათონიდან 1655 წელს დაბრუნდა, როგორც იტყვიან, მისი ბედი რომ ის ამ წლებში მოსკოვში არ იყო, 1654 წელს მომსვრელი ეპიდემია მძვინვარებდა, აუარებელი ხალხი იმსხვერპლა მან და მათ შორის ბერების დიდი რაოდენობა მონასტრის საერთო საცხოვრებლის პირობებში თურმე ეპიდემიამ მუსრი გაავლო შავ სამღვდელოებას და თითო ოროლა თუ გადარჩა.

კელარათ დაუნიშნავთ. ძველ რუსეთში კელარის ხელთ იყო სამონასტრო მამულების მეურვეობაც. მოსკრვის მახლობლად არსებული სამების მონასტერი უმდიდრესი მემამულე იყო, გარდა იმისა, რომ მონასტერი უძლიერესი ციხე-სიმაგრეც იყო. ისე რომ აქ კელარად დანიშვნა დიდი ნდობის მაჩვენებელიც იყო. 1661 წლიდან სუხანოვი მოსკოვის ცნობილ სტამბის ხელმძღვანელია და ბერძნულ დედნებთან შეჯერებულ წიგნების ბეჭდვას უდგას სათავეში.

1664 წლიდან, ალბათ ხანდაზმულობის შედეგად დაუძლურების გამო, არსენს სტამბის ხელმძღვანელობა დაუტოვებია და ისევ სამების მონასტერში ცხოვრობს, მაგრამ მას არავითარი თანამდებობა არ აქვს აქ, 1668 წელს 14 აგვისტოს იგი ამავე მონასტერში გარდაცვლილა. არსენს ანდერძის წიგნი დაუტოვებია, რომლის ძალით მონასტერს გადაეცა 800 მანეთი, რაც პირველი მსოფლიო ომის წინანდელ 13.600 ოქროს მანეთს უდრიდა.

ჩვენ მკითხველის ყურადღება განზრახ შევაჩერეთ არსენ სუხანოვის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ძირითად მომენტებზე. სუხანოვის მოღვაწეობის მნიშვნელოვანი მომენტები საქართველოსთან არის ასე თუ ისე დაკავშირებული და თავის დროისათვის ამ განათლებულ რუსს, არა ერთი საყურადღებო ცნობა დაუცავს ჩვენი ისტორიისათვის.

ზემოთ ვნახეთ, თუ როგორი მნიშვნელოვანი ცნობები მოგვაწოდა ჩვენ არსენ სუხანოვმა როსტომ მეფის შესახებ. მართალია, როსტომს პირადათ არ უსაუბრია სუხასოვთან რუსეთზე ორიენტირების შესახებ, მაგრამ უნდა ვიცოდეთ, რომ საქართველოს პატრიარქმა იცოდა, ვის ესაუბრებოდა და რატომ იყო საჭირო არსენ სუხანოვთან მაჰმადიან როსტომის ქრისტიანებისადმი და რუსეთისადმი კეთილგანწყობილებაზე საუბარი.

საყურადღებოა ამ მხრივ მეორე ფაქტი, ცოტა უფრო ადრინდელი. როგორც ცნობილია, კახეთის მეფე ალექსანდრე II დიდათ წოდებული, მისმა გამაჰმადიანებულმა შვილმა კონსტანტინემ, სპარსეთას შაჰის, აბას პირველის, კარზე პატარაობიდანვე აღზრდილმა, იმავე აბას-შაჰის ბრძანებით, კახეთში მოსვლისას მოჰკლა. კონსტანტინესავე დავალებით იმავე დღეს მოკლულ იქნა მისი უფროსი ძმა გიორგი. ალექსანდრე მეფე და მისი უფროსი ვაჟიშვილი გიორგი რუსეთზე ორიენტირებული პოლიტიკოსები იყვნენ, კონსტან-

¹ რუსული მანეთის კურსის შესახებ იხ. გ. კლიუჩევსკის დასახელებული ნაშრომი, გვ. 211.

ტინე სპარსეთის შაჰის ფრთებს ქვეშ ფიქრობდა თითქოს კახეთის გაბედნიერებას, ასეთ შთაბეჭდილებას ტოვებს კონსტანტინე თავის მოქმედებით. მაგრამ თუ ჩვენ არსებულ წყაროებს ღრმად ჩავუკვირდებით დავინახავთ, რომ, კონსტანტინე ბატონიშვილი არც ისე მარტივად წყვეტდა ორიენტირების საკითხს როგორც ეს ერთის შეხედვით შეიძლება მოეჩვენოს ადამიანს.

რა თქმა უნდა, სარწმუნოებას იმ დროს მნიშვნელობა ჰქონდა, მაგრამ თვლიდა თუ არა კონსტანტინე ბატონიშვილი თავის თავს ქართველად? ქართველისათვის მაჰმადიანურ სარწმუნოების ძალით თავს მოხვევა, გასპარსელების ან გათურქების მიზნით ხდებოდა, შემთხვევით კი არ ამბობდნენ, როცა ქართველი გამაჰმადიანდებოდა, ან გრიგორიანულ ან კათოლიკურ სარწმუნოებაზე გადავიდოდა, გათათრდა, გასომხდა და გაფრანგდაო. მაჰმადიანი ან სომეხი თუ მართლმადიდებლურ ქრისტიანულ სარწმუნოებაზე გადავიდოდა გაქართველდაო ამბობდნენ. წყაროებში არა ერთხელ იხსენიება ალექსანდრე ქართველი, ყარამან ქართველი და სხვ.

მაგრამ ერთი თაობის სიცოცხლის მანძილზე, სარწმუნოება შეცვლილ ადამიანს, არ შეეძლო თავისი ვინაობის დავიწყება. კარგად იცოდა ეს სპარსეთის და თურქეთის დიპლომატიამ და ამიტომ გამაჰმადიანებული ქართველი ბატონიშვილი მუდამ თვალყურის დევნების ქვეშ ჰყავდა.

სწორედ იმ დროს, როცა გამაჰმადიანებული კონსტანტინე სპარსელების თანხლებით კახეთის სატახტო ქალაქში მიბრძანდა და დიდი ხნის ერთმანეთის უნახავი მამაშვილი ერთად შეიყარენ და შვილმა მუხანათურად მამა და ძმა მოაკვლევინა, სწორედ ამ დროს, რუსეთიდან მეფე ბორის გოდუნოვის ელჩები ტატიშჩევის მეთაურობით ძაგემში იმყოფებოდნენ, ისე რომ მკვლელობის გამო ატეხილი, ხმაური მათაც გაიგონეს. და როცა კონსტანტინე მეფედ გამოცხადდა, რუსეთის ელჩებმა კონსტანტინეს კარისკაცი მაჰმედ-ბეჯი (გამაჰმადიანებული ქართველია) დაათვრეს და საიდუმლოთ მკვლელობის ამბავი გამოკითხეს თურმე. ელჩი ტატიშჩევი წერს:

«...рспрашивали, подпоив пристава Магмет-бека: с шахова ль ведома убил Константин отца своего и брата? И сказывал Магмет: как деи такое дело учинить без шахова ведома, что сыну отца убить и государство засесть, где то слыхано? А тое деи ночи перед убиством Александра царя Константин царевич плакал во всю ночь. А говорил с ним, Магметом, тайно: не ведаю деи как быть? Убить отца своего – ино от бога погибнуть; а не убить – ино самому от шаха

51

убиту быть. И убиты деи Александро царь с сыном но шахову велению»¹.

სხვა რიგათ ეს მართლაც არ შეიძლებოდა მომხდარიყო. არ არსებობდა სხვა ძალა, რომელიც ირანს დაუპირისპირდებოდა და დასძლევდა, კონსტანტინე განწირული იყო. რუსეთის ელჩებს საუბარში განუცხადა კონსტანტინემ, რომ რუსეთის ერთგული მეც ვიქნები თუკი რუსეთი ამიერკავკასიაში მტკიცედ დადგამს ფეხს და ამ გზით მე დასაყრდენი მექნებაო: «надобно де то, чтоб был – хребет крепок от государя (იგულისხმება რუსეთის მეფე), На чтоб было опретца и надежда держать»².

როგორც ვხედავთ, სპარსეთზე ან თურქეთზე ორიენტირებული ქართველი პოლიტიკოსების არსებობა საქართველოში, რუსეთის სამეფოს სამხრეთით, სისუსტემ განაპირობა, თორემ მაჰმადიანი კონსტანტინე და როსტომე პრინციპულად რუსეთს არჩევდნენ, იმდენად აუტანელი იყო ირანლი შაჰების ჯიქური გასპარსელების უხეში პოლიტიკა საქართველოში.

არსენ სუხანოვის ცნობები ამ მხრივ ძვირფასია და სულ სხვა რიგათ წარმოგვიდგება ჩვენ როსტომ მეფის პიროვნება და სპარსეთის სამეფო კარის ერთგვარ დათმობებზე წასვლა. როსტომი ქართულ საქმეს, როგორც ჩანს, გულწრფელად ემსახურებოდა და იმის ცდაში იყო სპარსეთის კარს დათმობის პოლიტიკა არ შეეცვალა. ვახუშტ ბაგრატიონს ერთგან აღნიშნული აქვს, რომ ერთ ბრძოლაში როსტომ მეფემ თეიმურაზის დატყვევება შეძლო. მაგრამ განზრახ გზა გაუხსნადა გაქცევის საშუალება მისცაო. აქაო და ირანის შაჰის კარზე ფასი დამედებაო, თეიმურაზის დატყვევების შემდეგ რუსეთს საქართველოში დასაყრდენი აღარ ეყოლება. დათმობები საჭირო აღარ იქნებაო. ამდენად თეიმურაზის შეუდრეკელ ბრძოლას სპარსეთის წინააღმდეგ და მის რუსეთზე ორიენტირებას სპარსეთის კარი დათმობაზე წაუყვანია.

აკაკი წერეთელი „ბაშიაჩუკის“ მეოთხე თავს ასე იწყებს: „კახეთის მეფე, თეიმურაზ პირველი, დავით წინასწარმეტყველს ეტოლებოდა თავის გუნებაში: „ის ჩემი წინაპარი და მისი ჩამომავალი, ისიც გვირგვინოსანი – მგოსანი და მეცო, ჰფიქრობდა და ის კი ავიწყდებოდა, რომ დავით მეფობდა უმაღლესად ჩაგონებული და თეიმურაზი მხოლოდ ქვეშევრდომთაგან უმდაბლესად შეგინე-

¹ С. Б е л о к у р о в, Сношения России с Кавказом гв. 485-486.

² იქვე, გვ. 490

ბული; ის ებრძოდა „ამალეკთა“ და ეს აქ თათარ-ლეკთა, პოლიტიკაში პოეტობდა, პოეზიაში პოლიტიკობდა ის დალოცვილი და მით საზარელ მომავალს უმზადებდა სამეფოს. ამას ტყობდნენ ზოგიერთები, მაგრამ ვინ „გაგჰბედავდა ცხადად მხილებას და ჩუმიად კი აქა-იქ საყვედურები ისმოდა“. ამ საყვედურების ერთი შემთხვევა იქვე აქვს ჩვენს სახელოვან მწერალს ცოცხლად გადმოცემული თეიმურაზ მეფის მისამართით მამა და შვილი საყვედურსა და უკმაყოფაილებას გამოთქვამდნენ. ირონიით საუბრობს მამა და შვილი თეიმურაზის პოეტურ შემოქმედებაზე: „მარშან გაზაფხულზე ჩაიკეტა და „ლეილ-მეჯუნღიანი“ დაგვიწერა, ერთხელ ზაფხულში „შამი-ფარვანიანი“, მეორედ შემოდგომას „ხილთა-ქება“ და ახლაც უთუოდ ზამთრის შესაფერისა სწერს რასმე“... „მეფე რომ პიიპუუ-პიიპუს“ დაუკრავს, მაშინ მისი სამეფო „ვაი-ვაის“ იმღერებს“... „სწორედ იმ დროს, როცა ორი დარბაისელი მამა-შვილი ბუხრის წინ საყვედურობდნენ, თეიმურაზ მეფე მართლა ჩაკეტილში იჯდაო გვაუწყებს ჩვენი მხცოვანი მწერალი... „წინ ედვა ორი წერილი:

ერთი ჩრდილოეთიდან და მეორე აღმოსავლეთიდან გამოგზავნილი. პირველი ტკბილი იყო, ალერსიანი და იმედით გამამხნეველი მეორე – რჩევა საყვედურებითა და მუქარით სავსე: ერთი გულში უხიციანება, მეორე – კი გულზე ჰკბენდა: „თეიმურაზ-ხან სწერდა შაჰ-აბაზ პირველი – შევიტყვე, რომ პაპა შენის კვალს შესდგომიხარ და გადამთიელი გინდა კარზე მომაყენო საჭირბოროტოდ, მაგრამ სანამ მე მომადგებოდნენ, ხომ შენი სამეფო უნდა დაუდვა გზად და ხიდად! და მიკვირს, რომ ჩემთან ერთად ძმასავით თანშეზრდილს ჰკუა-გონება დაგკარგვია! ჩვენი ძმური კავშირი უძველეს დროიდან დღემდე მტკიცედ შენახულა და ახლა რაღად უნდა გაწყდეს? მართალია, ჩვენი დიდი სახელი ადევს თქვენს პატარა სამეფოს. მაგრამ საქმით ხომ დამოუკიდებელი ხართ და, არავინ ეხება თქვენს რჯულს, ენას, ეროვნებას, ზნე-ჩვეულებას და წესწყობილებას? თეიმურაზ-ხან! გადაიგლე გულიდან ეგ ორივესათვის მავნებელი სურვილი, თვარა, თავმან ჩემმან, ვეღარ გადაურჩეთ ჩემ სამართლიან რისხვას, ვეღარც შენ და ვეღარც შენი სამეფო“. ეს წერილი რომ წაიკითხა, თეიმურაზმა თავი ჩაღუნა და ღრმად ჩაფიქრდა. ბოლოს, თითქოს რაღაცამ გამოაფხიზლაო, უცბად გასწორდა, დაიყვირა! არა! არა! გათავებული საქმეა... აქ ფეილამბარია თავმდეები და იქ – ჯვარი და სახარება! პირველს რომ დავერწმუნო და მეორეს არ ვენდო, ეს ხომ რჯულის გამოხა იქნება?! უნდა გადაწყდეს... რაც მოხდეს... მოხდეს... ამავე დროს დარბაზმა ხმის უმეტესობით გარდსწ-

53

ყვიტა, რომ გაწყვიტა კავშირი სპარსეთთან და მიჰკედლებოდა ჩრდილოეთს... „ეს ვრცელი ამონაწერი წერა-კითხვის მცოდნე ყოველი ქართველისათვის ცნობილ თხზულებიდან ჩვეს შემთხვევით და სხვათა შორის არ მოგვაქვს დღეს აქ. ჩვენმა დიდმა მწერალმა აკაკი წარეთელმა თავისი აზრი გამოთქვა თეიმურაზ პირველის შესახებ მოტანილ სტრიქონებში. თეიმურაზი შეფასებულია როგორც პოეტი და როგორც მეფე პოლიტიკოსი. აქ გარკვეული თვალსაზრისით საქართველოს ისტორიის ერთი პატარა, მაგრამ უაღრესად მნიშვნელოვანი მონაკვეთია თავისებურად გაშუქებული, და ნურავის ჰგონია, რაკი მხატვრულ ნაწარმოებშია ისტორიული მასალა გამოყენებული, ამას არსებით მნიშვნელობა არ ჰქონდეს ჩვენს საისტორიო მეცნიერებისათვის. მკვლევარის წერილი სამეცნიერო ჟურნალში, სამწუხაროდ, ვიწრო სპეციალისტების წრეს იქეთ იშვიათად წვდება. ხოლო ისეთი მხატვრული ნაწარმოები, როგორც მაგ., „ბაშიაჩუკია“ თეიმურაზის მოღვაწეობის აკაკისეულ გაგებას მთელ საქართველოს აცნობს და, რაც მთავარია, ამ შეფასების სისწორეში ღრმად არწმუნებს. მხატვრულად აღწერილი სახეები, სამუზეუმო თუ საარქივო დოკუმენტურ ძეგლებიდან, მოტანილ ტექსტებზე გაცილებით უფრო ძლიერი არგუმენტია არა სპეციალისტ ფართო მკითხველისათვის და უნდა გამოვტყდეთ – ზოგჯერ სპეციალისტიც ძნელად დააღწევს მას თავს.

თეიმურაზ I რუსეთზე ორიენტირების მომხრე პოლიტიკოსი მოჩანს, მან არ ისურვა ირანის წინაშე ქედის მოხრა, 50 წელი იბრძოლა და უთანასწორო ბრძოლაში დაეცა კიდეც. თეიმურაზი უშუალო მოწმე შეიქნა მისი გეგმების საშინელი მარცხის. რუსეთით იმედუღმა სამეფო დაჰკარგა, აუარებელი მსხვერპლი გაიღო, საკუთარი ოჯახის წევრების ჩათვლით, და ბოლოს ყოველმხრივ დამარცხებული, თითქმის ყველას მიერ მიტოვებული, ირანის შაჰს მიუვიდა და ტყვეობაში სული დალია კიდეც. ნუთუ ასე ფუჭი გამოდგა ათეული წლების შეუდრეკელი ბრძოლა ირანელ მოძალადეების წინააღმდეგ? ნუთუ თეიმურაზი, როგორც პოლიტიკოსი ისეთი ბეცი გამოდგა, რომ მას უკეთესი გამოსავალი ჰქონდა და ჯიუტობით, „პოლიტიკაში პოეტობით“ ვერ იპოვა იგი და იმერეთში თავის გვირგვინსან სიძესთან შეხიზნულმა ათეული წლის განმავლობაში სამოწყალო ულუფით ყოფნა არჩია და საქმე შემოლეულა იყო მისი პოეტური შემოქმედება?

თეიმურაზის ვითარცა პოლიტიკოსის მიაჩნტად და აუგით ხსენების შემთხვევები არა ერთი გვსმენია და საამისო მთავარ არგუ-

54

მენტად ქართლის მეფის როსტომ I პოლიტიკას მიუთითებენ – თუ იმავე თეიმურაზის თანამედროვე როსტომმა ირანთან საერთო ენის გამონახვა შეძლო და ქართული საქმის კეთებაც მოახერხა, რატომ შეაჟლიტა ირანის ძლიერებას ქართლ-კახეთი, რუსეთით ნაადრევად და ამაოდ იმედუღმა თეიმურაზმაო. აქ დასმული საკითხების მთლიანად გადაწყვეტა სცილდება ამ მიმოხილვის ფარგლებს, თუ ჩვენი სახელოვანი მწერალი, თეიმურაზ მეფის მოღვაწეობის შეფასებისას მხოლოდ როსტომ მეფის მაგალითს ემყარება, მაშინ მისი კონცეპცია სადაოდ გამოიყურება. როსტომ მეფის მიერ „დამშვიდებული საქართველო“ შესადარებლად არ გამოდგება თეიმურაზის ღვაწლის შეფასების დროს, სპარსეთის სამეფო კარის დათმობაზე წასვლის ნამდვილი მიზეზი თუ არ გავითვალისწინეთ. ამიტომ თეიმურაზს, როგორც პოლიტიკოსს თავისი ადგილი აქვს ჩვენს ისტორიაში. იგი „პოლიტიკაში მოლექსე“ კი არ არის, არამედ საქართველოს პროგრესულ მოწინავე წრეების სათავეში მყოფი ხელისუფალი, ფეოდალურ საქართველოს დაჩიხული მდგომარეობიდან გამოსავალი გზების შეუდრეკელი მაძიებელი, მოწინავე საქართველოს მეთაური, საქართველოს ჯიქურ გასპარსელების წინააღმდეგ დაუცხრომელი მებრძოლი, საქართველოს მოამაგე მწერალი; რომელმაც ერთ ხანს ირანის სამეფო კარის საქართველოს მიმართ წარმოებული პოლიტიკის შეცვლა შეძლო.

მაგრამ არსენ სუხანოვის მოგზაურობის აღწერილობაში საქართველოს შესახებ დაცული ცნობების მნიშვნელობა მარტო ზემო ნათქვამით არ ამოიწურება. ზემოთ ჩვენ აღნიშნული გვექონდა, როგორ შეშინებული იყო ამიერკავკასიის მაჰმადიანური სამყარო, რო-

ცა როსტომ მეფემ რუსეთში ელჩი მიავლინა. არსენ სუხანოვის ცნობა ამის შესახებ, შესანიშნავი დამადასტურებელი ფაქტია თუ რა პოტენციის შემცველი იყო საქართველო მე-17 საუკუნეში. იგი პოლიტიკურად დაქუცმაცებული შიშა და მორიდებას უნერგავდა მაჰმადისურ გარემოცვას. თეიმურაზ მეფის თავის სამფლობელოდან განდევნა ირანის სახელმწიფოს ძალებს გასჭირვებია და ძლივს-ძლივობით მიულწევია ირანს მიზნისათვის. ყოველივე ეს, რა თქმა უნდა, პირველ რიგში ქართველების იშვიათი ბრძოლისუნარიანობის შედეგი იყო. ამ უნარის შესახებ ჩვენ არა ერთი ევროპელი მოგზაურის ცნობა გვაქვს დაცული.

იტალიელი კაპუცინების წესის მისიონერი დიონიჯო კარლი პი-აჩენცელი, მე-17 საუკუნის ოთხმოციან წლებში საქართველოში

55

მყოფი, „სარწმუნოების გამავრცელებელ კონგრეგაციისადმი“ წარდგენილ თავის რელაციონში ქართველების მამაცობას და ომში მამაცობას აქებს და ერთგან წერს „ირანის სპასალარი, შაჰის ბრძანების მიუხედავად, ვერ ჰბედავს საქართველოში შეჭრას, რადგან ფიქრობს, რომ სისასტიკით ვერაფერს გახდება. ოთხს წელზე მეტია ამ ქალაქში (განჯაში) დგას, მაგრამ გამბედაობა არ ჰყოფნის წინ წაიწიოს, ეს კი მიუხედავად იმისა, რომ მისმა ხელმწიფემ სამჯერ და მეტადაც გააძლიერა სპარსელებათ თბილისის და გორის ციხეები იმასთან შედარებით, რაც ჩემი ამ ქვეყანაში მოსვლის ჟამს (1681 წ.) იყო. მას თავისი ჯარის, თუ ვინიცობაა წინ წაიწია, დაღუპვისაც ეშინიან და სპარსთა სახელის პრესტიჟის დაკარგვისაც. ქართველები გულადად უცდიან მას. რადგან კარგი მეომრები არიან და თანაც საკუთარ მიწა-წყალზე იბრძვიან. ბევრჯერ ყოფილა, რომ ქართველებს ნაკუწ-ნაკუწად აუკაფავთ ათასობით სპარსელი, სარდალი ვერც უკან გაბრუნებულა, რადგან შაჰის რისხვის ეშინია... ქართლის, გურიის, სამეგრელოს და სხვა მთავარნი ბოლოს და ბოლოს ერთმანეთის ნათესავანი არიან. ყველა ეს მთავარი, რომ შეერთებულიყო, მეომარსა და საომარ იარაღში გაწაფულ ქართველებს, რომელთა ქვეყნის ძალა და სიდიდე იტალიისას არ ჩამოუვარდება, შეემლოთ ამჟამად დამაბუნებელი სპარსეთისათვის მუშტი ეჩვენებინათ, როგორც ეს მათ არა ერთხელ მოუმოქმედებიათ... ქართველები მეომრობით არიან განთქმული. ეს ჭეშმარიტებაზე უფრო მეტია, ვინაიდან ქართველები ლაშქარ-ნადირობის გარდა, რაშიაც ისინი განუწყვეტლივ იწრთობიან, მე ვნახე მათი განსაკუთრებული თამაშობანი, რომლითაც ისინი ისრის ხელმარჯვედ ტყორცნას სწავლობენ... ამ ხალხის ამგვარ ვარიშობაში ნახვას არაფერი სჯობია. პირდაპირ გამაცვიფრებელია მათ მიერ ცხენის ოსტატური, ერთანეთზე დაუჯერებლად მართვა და მიწიდან ბურთის აღება... ამასთან ისინი ისე დაბლა იხრებიან, რომ ბევრჯერ ვიფიქრე – ესაა გადმოვარდნენ და მიწაზე ზღართანს მოა-

დენენ მეთქი. მათ სხვა თამაშობანიც აქვთ, მაგრამ სიმოკლისათვის აღარ აღწერ.

სპარსელები, რომელნიც ყოველთვის ესწერბიან ქართველთა მსგავსსა და სხვა ვაჟკაცურ გართობა-თამაშობებს, ესეთაირად აღწერენ მათ, რომ ზოგჯერ დაუჯერებელიც კია. ამით ისინი პატივით მოსავენ ქართველთა მეომრულ ღირსებებს. ეს გარემოება (სპარსეთის) სარდალს მდგომარეობას უმსუბუქებს... და სპარსეთის ხელმწიფის წინაშეც ნაწილობრივ ბოდიშს ხდის. ის თავის ჯართან

56

ერთად ადგილიდან არ იძვრება მხოლოდ იმიტომ, რომ ამგვარ მეომარ ხალხთან შებმა შეიძლება სახიფათო აღმოჩნდეს¹.

ასეთი ცნობები არა ერთია ევროპიელ ავტორთა თხზულებებში, მაგრამ არსენ სუხანოვის ცნობა სხვაზე არა ნაკლებ საყურადღებო იმ გარემოებით არას, რომ იგი თვით მაჰმადიან მეზობელთა ბანაკიდან მომდინარეობს: „ქართველები ორმოცდაათი ათასი რომ იქნეს, ჩვენ კი ათასი, მაშინაც ვერ შევძლებთ მათთან ბრძოლას ჩვენს ქვეყანას მდინარე მტკვარამდე ცარიქლს გახდიან, კარავის გამართვის საშუალებასაც არ მოგვცემენო“, ეუბნებიან მაჰმადიანები, სუხანოვს. მაგრამ ასეთ უბედურებას ირანელები მაშინ ელიან თუ საქართველო გაერთიანებული ძალებით დახვდება სპარსეთს. სამართლიანად აქვს ერთგან აკად. ნ. ბერძენიშვილს აღნიშნული: „საქართველოში კარგად იცოდნენ, რომ ოსმალ-ყილბაშ დამპყრობელთაგან ხსნა ქვეყნის ძალთა გაერთიანებაში იყო. მაგრამ ამ ცოდნის პრაქტიკული ხორცშესხმა ვერ ხერხდებოდა. ამის უმთავრესი მიზეზი ორი იყო: საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური წყობილება – თავადურ-ბატონყმური სისტემა – და უცხოელ დამპყრობელთა ცდები ქვეყნის დასაშლელად. მიუხედავად ამისა, გვიანფეოდალური ხანის არცერთ მომენტში ქვეყნის გაერთიანებისაკენ მიმართული ცდები არასოდეს შეწყვეტილა“².

რა თქმა უნდა, საქართველოს მოწინავე წრეები, მიუხედავად მძიმე თავგადასავლებისა, გონებრივად ისე არ დაქვეითებულან, რომ ძალთა გაერთიანების მნიშვნელობა დავიწყებოდათ ქვეყნის თავდაცვისათვის. ასეთი ელემენტარული აქტის არ ცოდნა. ფეოდალური ხანის განვითარების საფეხურზე, არ შეიძლებოდა. სრულიად შემთხვევითი არ არის, რომ ყანჩაეთის ჟამგულანის ხელნაწერის ცარიელ კაბადონზე მინაწერს აკეთებს იმ დროის მოწინავე ქართველი: „საქართველოს დარბაისელნი მუხრანის ბატონი, არაგვის ერისთავი, ქსნის ერისთავი, ამილახვარი, ერთმანეთის მტერნი და მოქიშპენი იყვნენ; არც ერთმანეთს ასვენებდნენ და არც ქვეყანასა და ამით მტერმა უფრო ძალა წამოატანა და დაჩაგრა, თორემ თუ ამათ ერთი პირი ჰქონებოდათ, ვერც არას უზამდნენ, ვერც არას სხვა მტერი წაართმევდა რასმე. ამათი საქმე ნიადაგ ასე ერთმანეთის

¹ მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის. საქართ. მეცნ. აკად. გამომცემლობა, 1951, ნაკვეთი 29. დიონიჯო კარლი, პიაჩენცელი, თბილისის

აღწერა. ბეჟან გიორგაძის თარგმანი, გვ. 170-179.

² მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, I ნაკვ. 1944 წ. გვ. 128.

57

მესისხლეობით გათავებულა და წამხდარა, მაგრამ ამ საქმეს არც მოკლებიან და არც მოუშლიათო“!

ეს სტრიქონები თავადური საქართველოს მისამართით არის დაწერილი და არსებითად საქართველოს დაცემის მიზეზზე მიგვითითებს. ჩვენს ქვეყანაში სცოდნიათ სათავადოების სისტემის მნიშვნელობა სახელმწიფოსათვის.

მაგრამ მთავარი აქ ის არის, რომ მინაწერიდან არ ჩანს მისი ავტორი როგორ წამალს ვარაუდობს ქვეყნის ამ სენისაგან გასაკურნავად. ჟამგულანის მინაწერის ავტორი უფრო სასულიერო პირი უნდა იყოს ვინემ საერო. მართალია, ჩვენ ამის გადაჭრით მტკიცება არ შეგვიძლია, მაგრამ ჟამგულანის ცარიელი კაზადონის გამოყენება და ასეთი შინაარსის ტექსტის მოთავსება უფრო თავადების ოპოზიციის მიყოფი პირის უნდა იყოს, რომელსაც ჟამგულანთან ხშირად ჰქონდა საქმე, ფეოდალურ პოლიტიკურ დაქუცმაცებულობის დროს, ქრისტიანული ეკლესია სუსტი, მაგრამ მაინც ქვეყნის მთლიანობის ერთგვარი შემსახვეობის დედაა. საქართველოს რომელ სათავადოშიაც არ უნდა იყოს ქრისტიანი და ამ სარწმუნოების იერარქიის დაბალი თუ მაღალი წარმომადგენელი, ის მაინც მცხეთის პატრიარქ-კათალიკოსს ექვემდებარება და მის ბრძანებას ასრულებდა. დაუძღვრებული საქართველოს მეფე ხელისუფალიც ურჩ თავადების დასაქვემდებარებლად ეკლესიის ავტორიტეტს მიმართავდა, იმ დროს ჯერ კიდევ ჰქონდა ძალა ფიცსა და შეჩვენებას. თვით ეკლესიის ძლიერება შინაგან მთლიანობაში იყო და ამიტომ იყო დამოუკიდებლობისაკენ მიდრეკილი უბედური სამცხე-საათაბაგო ქართულ ეკლესიის ცენტრისაგან მაწყვერელის დამოუკიდებლობისათვის იბრძოდა, ის იმ ძაფის გადაჭრასაც შეეცადა, რომელიც საქართველოს ცენტრთან მას ჯერ კიდევ აკავშირებდა.

ყანჩათის ჟამგულანის მინაწერის ავტორისათვის, საქართველოს სათავადოების მიერ შექმნილ ვითარებიდან, გამოსავალი იმაშია, რომ სათავადოებმა ერთიმეორეს „მესისხლეობა“ უნდა მოშალონ და ერთი ძალით გამოვიდნენ გარე მტრის წინააღმდეგ. ე. ი. თვით სათავადოებმა თავისით უნდა იკისრონ ეს საპატრიარქო საქმიანობა (მაგრამ „ამ საქმეს არც მოკლებიან და არც მოუშლიათო“). მაგრამ, თუ როგორ განხორციელდება ეს ამაზე არაფერს ამბობს მინაწერის ავტორი. არაფერს ამბობს ალბათ იმიტომ, რომ ვინც უნდა ხელმძღვანელობდეს „მესისხლეობის“ მოსპობას ის აშკარად უძლურ-

¹ დ. გ ვ რ ი ტ ი შ ვ ი ლ ი, გვიანფეოდალური საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან (სადისერტაციო ნაშრ.), გვ. 501.

რი მოჩანს. ქართველ მეფეს თავადების ძარლთა გასაერთიანებლად საბრძოლველად, დასაყრდენი არ აქვს. თავადობამ გაიმარჯვა ქართლის სამეფოში და იმერეთში. საყურადღებოა, რომ რუსეთის ხელისუფლება, როცა იმერეთის მეფეს რუსეთის ერთგულებაზე აფიცებდა და ფიცის წიგნზე ხელს აწერინებდა, იმით კი არ დაკმაყოფილდა, რომ იმერეთის მეფეს და მის ოჯახის წევრებს დაეფიცებინა, არამედ პერსონალურად იმერეთის მფლობელი თავადების სახელი და გვარები შეიტანა ფიცის წიგნში და ერთ დღეს ყველა ესენი მეფესთან ერთად დააფიცა. რუსეთიდან მოვლენილმა დიპლომატებმა იცოდნენ, რომ იმერეთში მეფის ხელისუფლება სუსტია და სახელმწიფოს ძალაუფლება თავადებს შორის იყო განაწილებული, თავადების გარეშე მეფის ფიცს და ხელწერილს მნიშვნელობა არ ჰქონდა.

თურქეთისა და სპარსეთის დიპლომატია საქართველოს სახელმწიფოს დასაუძღვრებლად სწორედ ამ თავადობას უჭერდა მხარს და ქართველებზე საუკუნეების განმავლობაში ბატონობას ამ გზით განაპირობებდა. ბრძოლა სათავადოების წინააღმდეგ და ცენტრალურ ხელისუფლებისადმი მათი დაქვემდებარება მნიშვნელოვან ძალებს მოითხოვდა. მე-17 საუკუნეში ასეთი დასაყრდენი ძალა ქართველ მეფეს საქართველოში, ქვეყნის შიგნით, არ აღმოაჩნდა, ასეთ ვითარებაში მეფეს გარე ძალის გამოყენებისათვის უნდა მიემართა და არა ერთი მეზობლის სამხედრო ძალა მოუწვევია. მაგრამ ცენტრალური ხელისუფლების გამტკიცება ვერ მოხერხებულა.

მეტის-მეტად საყურადღებო არის არსენ სუხანოვის აღწერილობაში ის ადგილი სადაც თბილელ ელისე ეპისკოპოსთან სუხანოვის საუბრის შინაარსი არის მოთხრობილი. აქ ზემომოტანილ საკითხების გარშემო საინტერესო ცნობაა დაცული. არსენ სუხანოვი წერს: «Епископ тифлисской Елисей, Рустемхановой жене отец духовной, смиренной муж и добродетель, спрашивал Арсения про государя царя и великого князя Алексея Михайловича... которого де он государь рода, царя Бориса ли, или иного которого царя. И Арсений говорил: государь царь... Алексей Михайлович... правнук царю... Ивану Васильевичу... И епископ молвил: слышали де мы про царя Ивана Васильевича, грозный де государь был...» („თბილელი ეპისკოპოსი ელისე, როსტომ-ხანის მეუღლის სულიერი მამა, კაცი მშვიდი და კეთილმომქმედი შეეკითხა არსენს სრულიად რუსეთის ხელმწიფისა და მეფის, დიდი მთავრის, ალექსი მიხეილის ძის შესახებ. თუ ხელმწიფე ვისი მოდგმისაა, მე-

ფე ბორისის თუ სხვა რომელიმე მეფის, არსენმა უპასუხა: სრულიად რუსეთის ხელმწიფე მეფე და დიდი მთავარი ალექსი მიხეილის-მეშვილის-შვილის-შვილია სრულიად რუსეთის ხელმწიფის, მეფის და

დიდი მთავრის ივანე ვასილის ძის... (ელისე) ეპისკოპოსმა თქვა: „გვსმენია ჩვენ მეფე ივანე ვასილის – ძის შესახებ – მრისხანე ხელმწიფე იყო“).

მოტანილა ტექსტი, არსენ სუხანოვის ნაშრომიდან მრავალმხრივ არის საყურადღებო, ჩვენ ამის მსგავს ცნობას: სხვა ძეგლებში ვერსად შევხვდებით. სუხანოვს აღწერილობიდან ამოღებული სტრიქონები. პირველ რიგში ნათელყოფენ რომ საქართველოს მოწინავე წრეებს, რუსეთის სამეფო კარზე მომხდარი დინასტიური ხასიათის ცვლილებების შესახებ ინფორმაცია მიღებული ჰქონიათ და ეს ამბები მე-17 საუკუნის ორმრცდაათიან წლებში კარგად ახსოვთ. ჩვენ არავითარი ეჭვი არ გვეპარება, რომ ბორის გოდუნოვის, ცრუ დიმიტრის და ვასილ შუისკის ამბები იცოდნენ. სწორედ ამ წლებში, კახეთიდან, ბაგრატ ბატონიშვილი გაიგზავნა რუსეთში მამის მკვლელ კონსტანტინე ბატონიშვილის კახეთში გამეფების ჟამს და რუსეთს დახმარებას თხოვდა მოწინავე კახეთი ამ უზურპატორის განსადევნად. ბაგრატ ბატონიშვილს იმ დროს მოუწია ყაზანამდე მისვლა, როცა ცრუ დიმიტრი წამოსკუპდა მოსკოვის ტახტზე პოლონელების ხელის შეწყობით. ამ სამოქალაქო ომის დროს ბაგრატ ბატონიშვილი ყაზანში დარჩენილიყო და დიდ გაჭირვებაში ჩავარდნილიყო, ისე რომ, სანამ სიმშვიდე არ ჩამოვარდა და ვასილ შუსკი არ გამეფდა, ბაგრატი ყაზანში იმყოფებოდა და ვალებში ჩავარდნილი რუსთხელმწიფის ულუფას ელოდა. ბაგრატს, სამშობლოში დაბრუნებულს, რუსეთში მომხდარ ამბების შესახებ სრული ინფორმაცია უნდა მოეტანა, თუ რუსეთიდან სპარსეთისაკენ მოგზაურ ვაჭრებს ამაზე ადრე იქაური ამბები არ უცნობებიათ სამხრეთელ პოლიტიკოსებისათვის, მაგრამ სუხანოვის ცნობაში უფრო საყურადღებოა ელისე თბილელ ეპისკოპოსის სიტყვები მოსკოველი მეფის იოანე IV შესახებ: „გვსმენია, ჩვენ მეფე ივანე ვასილის ძის შესახებ – მრისხანე ხელმწიფე იყო“.

იოანე მერთხეს „მრისხანე“ ხომ იმიტომ არ ეწოდა რომ მას უფროსი ვაჟიშვილი შემთხვევით შემოაკვდა. ტახტის მემკვიდრე ვაჟიშვილი პეტრე პირველმაც მოჰკლა და არა შემთხვევით. ალექსი პეტრეს-ძე ჯერ სენატმა გაასამართლა, მას, სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის დანაშაული ჰქონდა ჩადენილი და გვირგვინოსანმა

60

მამამ ამიტომ სენატს მიანდო საქმის გარჩევა; ისე, რომ აფექტის გავლენით არ მოუკლავს პეტრე ხელმწიფეს თავისი შვილი, პეტრის მოფიქრების დრო ჰქონდა, მაგრამ შვილის მკვლელს და მრისხანეს მაინც არ უწოდებენ მას.

იოანე მეოთხეს ეპიტეტის „მრისხანე“-ს წარმოშობა მისმა საშინაო პოლიტიკამ განაპირობა. იოანე შეუბრალებელი იყო დიდი ბოიარების მიმართ, რომელთა თვითნებობას კატასტროფისაკენ მიჰყავდა სახელმწიფო. რუსეთში აღმოჩნდა ისეთი საზოგადოებრივი ფენა, რომელზედაც დაყრდნობით მეფემ შეძლო ბოიარების წინააღ-

მდეგ შეტევაზე გადასვლა და მათი დამარცხება. იოანე მეოთხემ იმ უბედურებისაგან ბთიართა თვითნებობისაგან, რუსეთის სახელმწიფოს ხსნა შეძლო, რომელმაც თავისებურის სახით, სათავადოების სახით. საქართველოს სახელმწიფო დასცა. მართალია სრული პარალელის გავლება საქართველოს სახელმწიფოებრიობასა და იოანე მეოთხეს წინა დროის მოსკოვის სახელმწიროს მდგომარეობას შორის არ შეიძლება, მაგრამ რომ მსხვილი ბოიარობის პოლიტიკას. დაუძღურებისაკენ მიჰყავდა რუსეთი ეს უდავო დებულებაა.

რა თქმა უნდა. იოანე IV-ს რევოლუცია არ მოუხდენია რუსეთში, მან ფეოდალურ კლასის ერთი ფენის საშუალებით იმავე კლასის გაბატონებული ფენა დასცა და ეს კლასი მეფეს, ცენტრალურ ხელისუფლებას დაუქვემდებარა. სახელმწიფოში ერთი ზომა, ერთი წონა, ერთი საზღვარი და ერთი საბაჟო შეიქნა.

რუსეთის სახელმწიფოს ძლიერების ერთი პირობათაგანი მისი შინაგანი მთლიანობა იყო და ამით იგი რადიკალურად განსხვავდებოდა სხვა მეზობელთაგან. რუსეთი საკმაოდ წინ იყო იმ მხრივ წასული და, კულტურის მაღალ საფეხურზე მყოფ საქართველოს მოწინავე წრეებს და ამ წრეების სათავეში მყოფ ქართველ მეფეებს, რუსეთის ამ მხრივ მოწინავეობა არ შეიძლო არ დაენახა. ელისე თბილელ ეპისკოპოსს არ შეეძლო არ ცოდნოდა ვის წინააღმდეგ იყო მიმართული იოანე IV-ის მრისხანეობა. ყანჩაეთის ჟამგულანის მინაწერის ავტორს და მის თანამოაზრეებს არ შეიძლებოდა გულგრილად შეეხედათ საქართველოს პოლიტიკოსების ორიენტაციის არჩევანის დროს, რუსეთის სახელმწიფოსათვის. საქართველოში უნდა სცოდნოდათ, რომ რუსეთი თავადური სისტემის სახელმწიფო არ იყო და ამ გარემოებასაც უდავოთ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ ქართველი მეფეები და მათ გარშემო მყოფი მოწინავე წრეები ორიენტაციის არჩევანის დროს.

61

არსენ სუხანოვის მოტანილი ცნობა ამ მხრივ ერთადერთი არაპირდაპირი ცნობაა ჩვენი მოწინავე საზოგადოებრივი ფენის პოლიტიკური აზროვნების ისტორიისათვის. მნიშვნელოვანი უნდა იყოს არსენ სუხანოვის ჩანაწერებში ცნობა სვეტიცხოვლის გალავნისა და სხვა შენობების შესახებ, განსაკუთრებით დღეს, როცა მცხეთაში არქეოლოგიური ხასიათის გათხრები მიმდინარეობას. სუხანოვის ამ ცნობების მნიშვნელობის შესახებ სიტყვა სპეციალისტებისათვის დაგვითმია.

საქართველოს ისტორიის მკვლევარი ვერსად სხვა წყაროში ისეთ სანდო ზუსტ ცნობებს ვერ შეხვდებოდა, როგორც არის ინფორმაცია სუხანოვის ჩანაწერებში ქართლისა და კახეთის სამეფოების ლაშქრის რაოდენობის შესახებ. სუხანოვს ქართლ-კახეთის ლაშქრის რაოდენობის შესახებ ცნობას, საქართველოს პატრიარქი აწვდის. მისი ინფორმაციით ქართლს სააღწერო დავთრის მიხედვით 24 ათასი მეომარი გამოჰყავს, კახეთს კი 12 ათასი, ამ ცნობების დროს

მკვლევარისათვის გასათვალისწინებელია სუხანოვის ჩანაწერებში აღნუსხული ფაქტი, რომ როსტომ მეფე საქართველოს „სამ წილსა ფლობს“, სამცხე-სათაბაგო როსტომის სახელმწიფოს ფარგლებში იგულისხმება.

ПРОСКИНИТАРИЙ АРСЕНИЯ СУХАНОВА¹

... В 22 день приехали в Шемаху об вечерни; тут за прадом взяли мыто... Приехав в Шемаху, Арсений сыскал русских торговых людей, и их распросил, и они сказали, что их не пускают де на Русь. И Арсений не являлся шемахинскому хану для того, чтоб и его не приписали к русским торговым людям. И положи свою рухлядь и хлеб у русских людей, нанял человека. Августа в 18 день поехали в Грузию в Тифлис, к Рустем-хану. Августа в 29 день перевезлися реку в судах на Теймуразову землю; а ныне владеет тою землею Рустем-хан; тут перевоз, и мыто платил Арсений пять ефимков.

Г л а в а 30. 161 года, в среду, проехали на заре, по утру, монастырь каменной нов весь, а пуст, и села на горе в лесу; переехав тот лес, ночевали на поле, у долу.

Во 2 день ночевали в дуброве, переехав реку велику; тут было Видеть монастырей много, на горе и по подгорью.

В 3 день на заре переехали границу кахетскую с Тифлисом, в обелню приехали и стали на полях тифлисских.

В 4 день приехали в Тифлис, и сыскали грузинской монастырь; тут живут два арапина, умеют по гречески, тут у них и стоял Арсений.

В 7 день, во вторник, против среды, в третьем часу ночи или в четвертом, месяц гибнул в самой полной луне.

В 10 день поехали из Тифлиса к епископу тифлисскому Елисею. Тогож дня ездил епископ об Арсение бить челом к ближнему человеку Рустем-ханову.

В 13 день, в обедню, приехали к Рустем-хану, и сыскали толмача иконника русского, Ивана, что дан был Теймуразу.

В 17 день прислал католикос с кормом к Арсению.

В 18 день ходил Арсений к каталикосу челом ударить на корму, и каталикос унял Арсения у себя обедать, посадил подле себя с левой руки, и сила говорил; хан де наш аше и

¹ ტექსტი ამოღებულია „Православный палестинский сборник“-იდან, ნაკვ. 21, 1889, გვ. 104—118.

Бусурман, а к нам мялостлив, от него к нам никакой обиды нет. Еслибы де государь изволил пашу землю взять, и хан бы наш рад был тому. Тогож дни, Рустем-хан прислал к Арсению толмача спрашивать для чего приехал; в Арсений сказал: слышал я, что Рустем-хан нослал к государю царю и великому князю Алексею Михайловичу всея Руси посла своего, и по государеву указу, везде ему по городам дают

нодводы, карму и провожаемых колько угодно: а я ничего того не прошу, только о том челом быю, чтобы Рустем-хан велел меня проводить до Терека, потому что из Шемахи русских людей не пускают к Москве. И Рустем-хан прислал Арсению грамоту одну, велел. отдать пемахинскому - хану, а другую дал дьяку, и говорил: поедь в Шемаху: буде проводит тебя пемахинской хан, и ты поедь, а буде ие проводит и ты приедь ко мне, я де тебя чрез горы провожу.

В 19 день Арсений взял грамоту поехал; того же дня приехал к епископу Елисею тифлисскому.

В 21 день ездил в монастырь, зовомый Кафтискеви, смотреть мощей. Монастырь тот чудное стросние церковное, камене редкое снаружи, стоит между двух гор высдких; строение было гораздо велико, все развалилось, только церковь чюлная пречистья Богородицы. Тут мощи святого мученика Еввратия. кости от колена Евгения, от главы кость, от святого Георгия лоб, кость же, Предтечев зуб, святого апостола Фомы главы вся, кость же; благоухание великое, и иные многие мелкие части.

Епископ тифлиской Рустем хановой жене отец духовной емиренной муж и добродетелен, и спрашивал Арсения про государя царя и великого князя Алексея Михайловича всея Руси, которого де он государь рода, царя Бориса ли или много которого царя. И Арсений говорил государь царь и великий князь Алексей Михайлович всея Руси правнук царю и великому князю Ивану Васильевичу. Всея, Руси, а внук сыну его царю и великому князю Феодору Ивановичу всея Руси, а отец его государев, блаженные памяти государь царь и великий князь Михайл Феодорович всея Руси, племянник был царю и великому князю Федору... Ивановичу всея Руси, а внук царю и великому князю Ивану Васильевичу всея Руси. И епископ молвил: сдыхали де мы про царя Ивана Васильевича, грозный де государь был Епископ же говорил: слышали де мы, что кумыки враждуют пынё с русскими людьми. Иди он государь не сможет с кумыков? Что он терлит им? Велел бы де мурз иереймать и перевесть, да Свеих бы де посалил на их место, так бы де все ему, гоеударю, были повиины. Арсений говорил: что ты говоришь, что государь не сможет с кумыков; может и Терек един, не ток-

64

мо Астрахань с кумыками управиться; да государь наш милостлив, крови не хочет проливать без сыску. А как государь сыщет кумытскую вину, не спустит им. Епископ же говорит: как бы государь взял кумыков, и Кахет бы его государства

была; а как Кахет возмет, и Тифлис его же, госуларев, будет. Арсений спрашивал: сколько надобно людей, чтоб против шаха стоять и вас от шаха отнять и остерегать, тысяч двадцать полно ли? И епископ молвил: мало; чтобы взять и хорошо владеть, чтобы страшно было его государево имя, нало де тысяч пятьдесят. Арсений молвил: а ваших сколько будет людей? И епископ говорил: у Ростом-хана де переписных людей грузинских двадцать четыре тысячи, кроме Кахети, что взята у Теймураза, а в Кахети будет тысяч двенадцать. Епископ же говорил: мы де помним, как был в Москве парь Борис, и он де присылал послов просить паревича, а ныне де приходил посол просить у Теймураза внука и с матерью: на что де ему государю и что в нем будет? Кизылбашской де шах посылает нарочно, по многим местам, выбирать хороших ребят... И Арсений тому клятвою клялся, что таких дел у государя царя и великого князя Алексея Михайловича всея Руси отнюдь не бывает, ниже с женским полом, кроме царицы своей. И епископ и прочии с ним тому удивились, великое де то дело, если так, и говорили: Та что ему государю будет в нем? И Арсений говорил: у государя царя и великого князя Алексея Михайловича всея Руси от многих разных земель государские дети служат; а про Теймураза государь ведает, что он в скудности и в изгнании, и он государь для того изволил взять одного; а про-то скверное дело их помышление слышал Арсений от московского иконника Ивана Данилова; он то Арсению сказывал, что они будто помышляют то про царевича грузинского, и он де також клялся, что таких дел не ведется у государя. Епископ же сказывал, что в Кахети есть де гора, в ней де руда серебряная, самая чистая, и мы де ее таим, и как сведает шах, так де у нас и корень христианский выведет, как пришлет того серебра делать. Да и многие люди то сказывают, и иконник московский Иван: истинно де так, я де видел; а епископ поехал туда в Кахет, и к Арсению хотел в Тифлис прислать той руды, и Арсений, не длождався, поехал, понеже товарищи случились, в Шемаху.

Глава 31. В 24 день поехал Арсений от епископа Елисея в Тифлис, ночевал в монастыре у Цхета. Тот монастырь ограда каменная как город, палаты каменные были великие двоекровные, иные порушились, а стоят пусты. Среди монастыря церковь чюдная, и велика, и высока, и прекрасна; камень белый, а в подзорах и во многих местах кладен камень

вой стороне, за первых столпом, меж двух столпов, в ряд стоит столп четвероуголен, в высоту сажен трех, снизу заделан наглухо, а вверху на четыре столпика; на тех столпиках свод каменный шатриком, покрыт тесом. Снизу на самой земле у того столпа, якобы киоточка малешенька завешена пеленою, да против его послано по мосту пеленами, и на тех пеленах стоят образы окладные; и Арсений пелену открыл, смотрел киотку, и она не глубока, а знать камене порушено немного; а под тем столпом положена риза Христа бога нашего, цела вся, нерушена. Арсению сказывали – католикос, архирей тоя церкви, муж честен, браду имать белую, яко снег, и житием добрым украшен, и епископ тифлиский и инии мнози: то де место Цхето бывал град жидовский и многлюдный; а во время распятия Христова был во Иерусалиме в воинстве Логин сотник родом от того прада Цхета, имеяй у себя сестру девицу, житием от младых ногтей святу; с ним же был товарищ от того же Цхета, имя ему Арсений запомывал. И как же Логин с товарищем своим пошел во Иерусалим, и та де девица некое видение виде про Христа бога нашего, и многожды молила брата своего, чтобы он принес ей от Христа бога нашего на благословение. Во время страсти Христовы, егда воины разделиша ризы Христовы и тут же досталось по жребью целая риза Христова, и он де принес ее сестре своей. И когда де тот Логин приходит недалеко от Цхета, и той де девице паки явление о пришествии брата ея; она же веру ят, шедши во сретение Логину и срет его, обლობыза и нача у него просити, что к ней несет. Он же проси у ней срока до дому; она же прилежно прося, держа брата своего, рече: не пуцу тебя, дондеже даси мне, еже ми еси принес. Он же, не стерпя ея докуки, изъем и даст ей. Она же, взем от него, охавився о той ризе Христове и на том месте преставися; и то место Арсению указывали, где она встретила и преставилася, и тут поставлена церковь, и ту девицу погребли и с тою ризою, понеже невозможно было из рук ея изъяти, и от того же места были чудеса многия. Потом де как крестилась иверская земля, и на том де месте учинена та великая церковь Цхето, идеже положена девица и тут столп поставлен, иже и ныне стоит. Да они же сказывали: есть у них некто грузинец чернец, имя ему Арсений запомывал, житие де самое святое, живет в пустыне, и он де сродник тому Логиву сотнику; да и свидетельство де тому есть у нас, род де их до сих мест идет; то де истина; мы де грузи от жидовского колена.

Глава 32. Они же сказывали: в Даднанской де земли всякой раз ноября в 10 день во вся годы бывает чудо у цер-

кви великомученика Георгия; приедут к тому празднику государь дадианский и католикос дадианский с прочими со всеми властями и ближними людьми, и поют де вечерню, и вышед запечатают ограду, что около тоя церкви, государь своею печатью а католикос своею печатью, а ограда каменная. И на завтре де те печати осмотря сами государь и католикос со всеми властями, и сняв печати, пойдут во ограду, и тут неведомо откуда обретется внутрь ограды бык живой, и взем де того быка убивают я тут снедают вси мирстии народи, и о том вси от мала даже и до велика вси клятвою говорят, яко не ложно, самая истина, яко невидимо дает бог вола на всяк год на той день неизменно. В то же время случися некоему турчину тут быть торговому, и слыша де он то чудо, не верова, и говорил всем такову речь. На другое де лето приехав опять к тому же празднику, говорил; если да не мой тут бык будет, не иму веры. Егда же время - отпечатать, вземши того турчина и при нем печать сняша, и внидоша в ограду и с турчином, и обретоша вола стоящаго по обычаю, якоже и в прежние лета, и турчин де осмотрел быка, ажно же его бык, и он де еще не веря тому, поехал в дом омотреть своего быка, и приехал к жене, стал спрашивать, где бык его, и жена де сказала, что бык его пропал без вести, и день сказала в который пропал бык той, и тому де турчин удивился и уверися тому, яко истинный бык его обретесе в Дадианех, и в той день пропал, которого дни обретоша его в ограде у церкви; и взем де жену и живот свой и, пришел в Дадианы, крестися, и ныне де жив в Дадианех. Из того рога Арсений вино пил в Грузех, которого быка обретше убивают и то есть преславное чудо великомученика Георгия. И вси говорят, яко не ложно, инии же говорят, то де чудо держиг Дадиан во христианской вере; а если бы не то чудо, давно бы де вси обусурманились. У них же де и гвозди, ими же пригвожден бе Христос ко кресту, и веревка, ею же привязан бе, да риза богородицына. В 25 день приехал в Тифлис.

Октября в 4 день поехал Арсений из Тифлиса в Шемаху; а едучи из Тифлиса Арсений до Кенджн, и от Кенджи даже до Шемахи, дорогою от многих разных людей слышал таковыя речи: егда нас вопрошаху они вестей, что в Тифлисе делается: мы де слышахом, яко Рустем-хан отложился? и мы отвещахом, яко Рустем-хан живет по старому, а того не слышать ничего. Потом вопрошахом их, для чего они блюдутся? И они говорили: прежде сего и один был Темряз-хан, ино де много лет с ним враждовали и насилу де его шах перемог, всею землею воевал его. А как де ныне Рустем-хан владеет

тремя частями, да с ним же де и башачинской, и не кому де с ними будет биться, их де будет пятьдесят тысяч, а наших

67

сто тысяч, и то не могут с нами биться; а тут де нашу землю по самую Куру учинят пусту, не ладут де и куренька взвести нам; да и хан шемахинский выспрашивал старина Арсения о том, и дьяк шемахинский.

В 14 день приехал в Шемаху. В 15 день послал с толмачем с Марком армянином рустем-ханову грамоту к дьяку меньшему, и дьяк прочет грамоту, сказал толмачу: как де его отпустить? Чаю де никак нельзя; и помолча де опять молвил толмачу, чтобы Арсений пришел с грамотою на дуван к хану, а я хану про него скажу.

В 16 день поутру Арсений, взял грамоту Рустем-ханову, пришел на дуван, а на дуване сидят только дьяки, два их. И Арсений пришед им поклонился по обычаю; и дьяк спросил Арсения: здорово ли ехал дорогою? и спрашивал про Рустем-хана, нет ли де у него в сборе людей, и где он ныне живет, и где католикос и про Теймураза, где он ныне? И Арсений говорил: Рустем-хан и католикос ныне в Горе, а про Теймураза не ведаю. А то он спрашивал про того, что пронеслась молва, будто Рустем-хан от шаха отложился. Потом стали льяки меж себя говорить: хорошо де его теперь отпустить, да с ним же и приказать, известно учинить государю о злешней смуте; как де он будет у государя, и он де все ему, государю, скажет. И велели Арсению подождать хана. И как хан пришел, тотчас Арсения спросили и поставили перел ханом. И хан спросил Арсения о здоровьи, и где был, и как ехал, и про Рустем-хана спрашивал. И поговоря немного меж себя, сказали Арсению; хан велел тебя отпустить и проводить, и грамоту к Шавкалу дать. И велели Арсению послать. Потом прислали человека и взяли у Арсения Рустем-ханову грамоту и велели на дом идти. В 17 день Арсений ходил к дьяку на двор и дьяк сказал: грамота тебе к Шавкалу готова и пристав. И говорил дьяк Арсению: велел тебя хан отпустить и проволить до Терека, а к Шавкалу с приставом грамоту пошлем, чтобы тебя Шавкал велел проволить до Терека; и в том бы подпись у воеводы на Тереку взять. Да толмача велел отпустить хан с Арсением астраханского торгового армянина Оску. Дьяк же говорил Арсению: велел тебе хан говорить. как ты будешь у государя на Москве, учини ему государю, то известно: прежние государи бывали с шахом в миру, никакой меж их государей смуты не бывало. а ныне де на Тереку все верят князю Мусалу, да

поставили ле город, хотят де черкес потеснить, да караван де погромили и шахову казну поимали; и мы для того посылаем послов в Астрахань; и послов де наших держали много время, да мужика де убили, да и животом его завладе -

68

ли. А на Шавкала де приходили многими людьми; а Шавкал де побил их малыми людьми. И за те де все неправды шах велел нам осьми ханам идти мод Терек, ископав Терек, велел идти и под Астрахань, за что де держали В Астрахани нашего посла и мужика убили и животом завладели, и за что караван погромили к шахов живот поимали? И шах де за то не велел отпускать русских людей из своей земли и также де велел побить и живот их взять на себя; а помышляем де мы, что государь того не ведает, а делают то все воеводы и князь Мусал; и мы де для того с тобой ныне приказываем: ты де едешь от святого места, и ты будешь у государя. Прежде сего и мы в Иерусалим хаживали на поклонение, а ныне не ходим; ходим в иное место. И посла де нам посылать, ино тому же быть, а ты де и лучше посла скажешь государю, как у него государя будешь, а боярам да и по городам воеводам того не сказывай; и чтоб государь де изволил к шаху посла своего послать; а буде ты гле сретисься с послом на дороге, и ты де послу говори, чтобы он ехал, не мешкая; а если де он Шавкала не смеет, и он бы де к нам прислал человека, да и роспись подводам; и мы ему и на Терек пришлем подволы и людей, сколько ему надобно; а чтоб де ехал скоро; приказал де шах, буде есть посол, и нам де не велел идти под Терек; подождем до тех мест, как ты доедешь до Терека и отпустишь пристава своего с тою вестию к нам; да и воеводам скажи: буде есть посол, и они бы посылали его скорее, а буде нет, и мы идем под Терек и под Астрахань. И Арсений говорил, чтобы дал пристава до самага Тереку, чтобы он проводил его до Терека, от Шавкала пуще. И говорил: ино де добро, доложу хану о том. Арсений же говорил дьяку: буде везде проводит здорово от Шавкала, и я то по вашему приказу говорить государю буду. И дьяк говорил: отнюдь не опасайся ничего от Шавкала дурного, и Шавкал будет о том же с тобою приказывать государю. И Арсений говорил дьяку: ты возьми меня своими руками и отдай приставу, и каква он меня zde возмет, такова б он меня здорова и на Терек поставил. Арсений же говорил дьяку: буде можете меня проводить от Шавкала здорова, и я поеду, а буде не можете, и я не еду, и поеду в Тифлисе к Рустем-хану. И дьяк говорил; отнюдь не опасайся ничего, поедь не мешкая. Да и с приста-

вом Арсений тоже говорил. И пристав говорил; не блюдися де ничего, я де на голове своей тебя пронесу, токмо де ты мне учини доброту, чтобы де меня воеволы на Тереке не засадили. И Арсений дал приставу слово, что государевы воеводы его не станут держать; как хочет, так его и отпустят, И договорясь Арсений с дьяком и с приставом, поверя им поехал.

69

Да слышал Арсений в Шемахе от русских людей; говорят де сторонние люди кизылбашские, будто шах на шемахинского хана кручиноват за то, как де шах писал к нему, чтобы прислал он шемахинских людей ратных под Кайдагар, и хан де жалеючи своих ратных людей, и посветовав с ними. писал к нему, будто на его окраину наступают русские люли, и кзк де послать под Кайдагар, и мне де стоять будет не с кем. И шах де аля того к нему писал, и присылать ему людей своих к себе не велел, а велел держать свою сторону. И носле де того по челобитью русских торговых людей писал хан об них к шаху, чтобы их отпустить, а с русскими де людьми у меня вражды нету, и шах де за то на него гораздо гневен учинился, что прежде писал: наступают русские люди. а ныне де пишет; нет вражды; ино де он смущает меня с русскими людьми; и за то де сына ханова от чести своей от-Зтавил шах и доправил пеню великую на нем; а как де посол придет к шаху, добре блюдется хан от шаха на себя опалы. И ля того хан приказывал со Арсением; буде посол сухим путем ехать не смеет, и он бы де к нам прислал человека и роспись подводам, и мы де ему и на Терек пришлем подводы и провожатых, сколько ему надобно; а чтобы ему с послом видеться прежде шаха, и от него проведать, что ему годно.

В 11 день, в четверг, поехали из Шемахи; в 14 день, в неделю, приехали в Шафран; в 16 день поехали из Шафранав 18 день, в четверг, приехали в Дербент, в 22 день, в понедельник, поехали из Дербента. В Дербенте русской человек Семен в полону живет много лет; говорил Арсению: отнюль де бы посол не ходил сухим путем. В 23 день в Буйниках на стану Арсения покрали приставовы извошки. В 24 день приехали в Тарки.

Глава 33. Декабря в 1 день Арсений ходил в Шавкалу, и вшед в палату поклонился мизко, и Шавкал спросил о здоровье и велел сести. И Арсений хотел сести пониже иных, а он велел выше всех под визирем. И посидев мало, Шавкал спросил про Арсения: умеет ли по турски? И пристав ска-

зал: не умеет; есть толмач; и толмач выступил и молвил: не умеет по турски, токмо по гречески, да по русски. И Шавкал стал говорить с толмачем про Арсения: где был, и откуда теперь едет? И Арсений молвил: жил во Иерусалиме, а ныне еду к Москве. И Шавкал молвил: давно ли с Москвы? И Арсений молвил: прежде сего сошел с Москвы молод, лет в 15. и опять на Москве был, тому лет с семь. И Шавкал молвил куды ехал с Москвы во Иерусалим? А Арсений молвил: на польскую и волошскую землю и на Царьград. И велел Арсению опять сесть. И посидев мало, брат его почал

70

говорить: вы ходите туда, кому там кланяетесь? И Арсений молвил: кланяемся богу, сотворившему небо и землю. Вопрос: Христос когда приидет? Ответ: Того у нас не написано, и не ведаем, в котором году приидет Христос. Вопрос: Как он приидет, по морю или по суху? Ответ: Приидет с небеси, яко бог, судити всему миру. Вопрос: Табак в ваших книтах как написано — грех, или нет? Ответ: У нас того ие написано ничего про табак, ни греха, ни спасения, Вопрос: Аншарап (вино красное) чисто ль, или погано? Ответ: В старом законе, при царе Давиде и Соломоне и при Аврааме вино было благословленно, и в киигах написано Давидовых и Соломоновых. И он молвил своим людям: то правда, в старину так было, то проклял наш Махмет. Вопрос: свинья чиста ль, или погана? Ответ: В старом законе была погана, а ныне в новом законе нам чиста. И он стал к своим говорить: так они говорят: как ` Христа распяли и поругаючись ему, мясо свиное на дереве приносили к устам его, того де ради им чиста. Потом вспросил толмач: жена у него есть ли? И толмач сказал: нет. И он молвил: да как вы живете без жены? — добро-ли то? И Арсений молвил: ты егда жену себе хочешь взять, чистую девку любишь, которая не нарушила своего девства, или блудницу? И он сказал: чистую. И Арсений молвил: ты чистых любишь, а бог также чистые души любит, которая, будучи и с телом, соблюла себя чистою от блуда; и таких было много и в древнем законе, и ныне иноцы тот закон держат, от древних святых отец прияли безбрачное житие, якоже пророк Илия и иные многие.

თარგმანი

(ივლისის) ოცდაორ დღეს საღამოს ჟამს შემახაში მივედით. აქ ციხის მახლობლად ბაჟი აიღეს... შემახაში მისვლისას, არსენმა რუსი ვაჭრები მოძებნა და ამბავი გამოკითხა, მათ თქვეს რომ რუსეთ-

ში არ გვიშვებენო. არსენი არ გამოცხადებულა შემახის ხანთან (სა-შუამდგომლოთ) იმიტომ რომ (შეეშინდა) ისიც ვაჭრათ არ ჩაეთვა-ლათ. (არსენმა) თავისი ბარგი-ბარხანა და პური რუს ვაჭრებს მიაბა-რა და კაცი იქირავა. აგვისტოს მე-18 დღეს საქართველოში გავემ-გზავრეთ თბილისში, როსტომ-ხანთან. აგვისტოს 29 დღეს ნავებით მდინარეზე გადავედით თეიმურაზის ტერიტორიაზე, ახლა კი ამ მი-წა-წყალს როსტომ-ხანი ფლობს. აქ გადასასვლელია და არსენმა ბა-ჟი გადაიხადა ხუთი ეფიშკა.

71

თავი 30. 7161 (1653 წ.) წლის, ოთხშაბათს, რიჟრაჟზე დილით, ქვით ნაგებ მონასტერში მივედით, ახალი იყო სულ, მაგრამ ცარიე-ლი იყო, ხოლო სოფლები მთაზეა (გაშენებული) ტყეში. ის ტყე გა-ვიარეთ და ღამე ველზე გავათიეთ დაბლობში. მეორე დღეს დიდ მდინარეზე გადავედით და ღამე მუხნარიან ჭალაში გავათიეთ. აქე-დან მთაზე და მთის ქვემოთ მრავალი მონასტერი მოჩანდა მესამე დღეს, რიჟრაჟზე, კახეთისა და თბილისის საზღვარზე გადავედით და წირვის ჟამს თბილისის მინდვრებამდე მივალწიეთ და იქ დავდექით.

მე-4 დღეს თბილისში მივედით და ქართული მონასტერი მოვ-ძებნეთ, აქ ორი ზანგი ცხოვრობს, რომელთაც ბერძნული იციან და ამათთან დადგა არსენი... მეათე დღეს თბილისიდან გავედით და ელისე თბილელ ეპისკოპოსთან წავედით. იმავე დღეს ეპისკოპოსი როსტომ-ხანის მახლობელ კაცთან წავიდა არსენისათვის დახმარე-ბის სათხოვნელად.

13 (სექტემბერს), წირვის ჟამს, როსტომ-ხანთან მივედით და აქ თარჯიმანი, რუსი მხატვარი, ივანე მოვძებნეთ, რომელიც თეიმუ-რაზს გამოუგზავნეს (რუსეთიდან).

17 (სექტემბერს) კათალიკოსმა არსენის (კაცი) გამოუგზავნა. სა-ნოვაგით.

18 (სექტემბერს), სანოვაგის გამოგზავნის გამო მადლობის გა-დასახდელად, არსენიმ კათალიკოსი ინახულა. კათალიკოსმა არსენი სადილზე მიიწვია თავისთან ახლო დასვა მარცხენა მხარეს და მჯდო-მარე ამბობდა: ჩვენი მეფე (ხანი) თუმცა მაჰმადიანი არის, მაგრამ ჩვენს მიმართ მოწყალეა, მისგან არავითარი საწყენი არ შეგვხვდე-ნია. თქვენი ხელმწიფე რომ ჩვენს ქვეყანას დაიკავებდეს ჩვენ ხანს ეს გაუხარდებოდა კიდევ.

იმავე დღეს როსტომ-ხანმა არსენს თარჯიმანი გამოუგზავნა გა-საგებად, თუ რისთვის ჩამოვედი (თბილისში), და არსენმა უპასუხა: გავიგე მე რომ როსტომ-ხანმა სრულიად რუსეთის ხელმწიფეს და მეფეს, დიდმთავარს ალექსი მიხეილის ძეს, თავისი ელჩი გაუგ-ზავნა და ხელმწიფის ბრძანებულებით ყოველგან მას (როსტომ ხა-ნის ელჩს) ქალაქიდან ქალაქამდე საბარგულები, სანოვაგე და მხლებ-ლები რამდენიც დაჭირდება იმდენი ეძლევა, ხოლო მე არაფერს ამის მსგავს არ ვითხოვ, მხოლოდ ამას ვეაჯები, რომ როსტომ-ხან-მა ჩემი თერგამდე გადაყვანა-გაცილება ბრძანოს. იმიტომ რომ შე-

მახიდან რუსებს არ უშვებენ მოსკოვისაკენ. როსტომ-ხანმა არსენის ერთი წერილი გამოუგზავნა და ბრძანა იგი შემახის ხანისათვის მიმერთმია, ხოლო მეორე (წერილი) მდივნისათვის გადასაცემად და-

72

ეთქვა: თუ გაგატაროს შემახის ხანმა შენც წადი, და თუ არ გაგატაროს, დაბრუნდი ჩემთან და მე შენ მთების გზით გაგისტუმრობო.

19 (სექტემბერს) არსენმა წერილი წამოიღო და წამოვიდა იმავე დღეს არსენი ელისე თბილელ ეპისკოპოს ეწვია. 21 (სექტემბერს) არსენი კავთისხევის მონასტერში წავიდა წმიდა ნაწილების სანახავად. ეს მონასტერი სასწაულებრივი საეკლესიო ნაგებობაა, გარედან იშვიათი ქვითაა აგებული, ორ მაღალ მთებს შორის დგას. შენობები აქ გაცილებით დიდი ყოფილა, მაგრამ ყველა დაქცეულია, მხოლოდ საყდარი სარცარია ყოვლად – წმ. ღვთის მშობლის სახელობისა. აქ წმიდა ესტატე მოწამის ნაწილებია, წმ. ევგენის მუხლის ძვლები, თავის ძვალი, წმ. გიორგის შუბლის ძვალი, იოანე ნათლისმცემლის კბილი, წმ. თომა მოციქულის მთელი თავი, მხოლოდ ძვალია. დიდი კეთილსურნელება და სხვა მრავალი წვრილი ნაწილები.

თბილელი ეპისკოპოსი როსტომ-ხანის მეუღლის სულიერი მამაა, კაცი მშვიდი და კეთილმომქმედი. ის შეეკითხა არსენის სრულიად რუსეთის ხელმწიფისა და მეფის, დიდი მთავრის, ალექსი მიხეილის-ძის შესახებ, თუ ხელმწიფე ვისი მოდგმისაა, ბორის მეფის თუ სხვა რომელიმე მეფის. არსენმა უპასუხა: სრულიად რუსეთის ხელმწიფე-მეფე და დიდი მთავარი ალექსი მიხეილის-ძე შვილის-შვილის-შვილია სრულიად რუსეთის ხელმწიფე-მეფის, დიდი მთავრის ივანე ვასილის-ძის, ხოლო ივანეს შვილის, სრულიად რუსეთის ხელმწიფე – მეფის დიდი მთავრის თევდორე ივანეს ძის შვილის-შვილია (ალექსი), ხოლო მამა მისი, ნეტარ სახსოვარი სრულიად რუსეთის ხელმწიფე – მეფე და დიდი მთავარი მიხეილ თევდორეს-ძე, ბიძაშვილი იყო სრულიად რუსეთის მეფის და დიდი მთავრის თევდორე ივანეს-ძის, ხოლო შვილიშვილი იყო სრულიად რუსეთის მეფის და დიდი მთავრის ივანე ვასილის-ძის. ეპისკოპოსმა სთქვა: გაგვიგონია ჩვენ მეფე ივანე ვასილის-ძის შესახებ, მრისხანე ხელმწიფე იყო. ეპისკოპოსი აგრეთვე ამბობდა: გავიგეთ ჩვენ, რომ ყუმუხები რუსეთის ხალხს ემტერებიან. განა რუსეთის ხელმწიფეს არ შეუძლია ყუმუხებს (სამაგიერო მიუზღოს)? რათ უთმენს ამდენს მათ. ბრძანოს და მათ მურხები დააჭერინოს და ჩამოახრჩობინოს, იმათ ადგილზე თავისი დასვას და ამ გზით ყველა მისი, ხელმწიფის, მორჩილი იქნებიან. არსენმა უთხრა: რას ამბობ, ხელმწიფეს ყუმუხებთან გამკლავება

73

არ შეუძლია? მარტო ერთ თერგს შეუძლია (გამკლავება), არამც თუ ასტრახანი შევაწუხოთ ყუმუხებისათვის. მაგრამ ჩვენი ხელმწიფე მოწყალეა, სისხლის დაღვრა არ უნდა გამოუძიებლათ. როცა ხელმწიფე მათ დანაშაულს გამოიძიებს, არ აპატივებს მათ. ეპისკოპოსმა კი თქვა: ხელმწიფე რომ როგორმე ყუმუხებს დაიპყრობდეს, მაშინ კახეთიც მისი სახელმწიფოს შეიქმნება, ხოლო როგორც კი კახეთს დაიჭერს თბილისიც მისი, ხელმწიფისავე, გახდება. არსენმა იკითხა: რამდენი კაცი იქნება საჭირო, რომ შაჰს წინ აღუდგეთ და შაჰის ბატონობისაგან გამოგიხსნათ და შემდეგ დაგიცვათ, ოცი ათასი საკმარისი იქნება თუ არა? ეპისკოპოსმა თქვა – ცოტა იქნებაო, აღებას და კარგად დაუფლებას, ისე რომ ხელმწიფის სახელის ხსენებაზე შიში აძრწოლებდეს, ორმოცდაათი ათასი კაცი დასჭირდებაო, არსენი შეეკითხა: თქვენი რამდენი კაცი იქნება? ეპისკოპოსმა თქვა: როსტომ-ხანს სააღწერო დავთარში შეტანილი ქართველები ოცდაოთხი ათასი ჰყავს, კახეთს გარდა, თეიმურაზს რომ წაერთვა, ხოლო კახეთში თორმეტი ათასი იქნება. ეპისკოპოსმავე თქვა: ჩვენ გვახსოვს რომ, როცა მოსკოვში მეფე ბორისი იყო, მან ელჩები გამოგზავნა ჩვენში და მეფის ვაჟიშვილი ითხოვა, ახლა კი შვილიშვილი და დედამისი თხოვა თეიმურაზს, რათ სჭირდება (რუსეთის) ხელმწიფეს ეს და რა უნდა გამოვიდეს აქედან? ყიზილ-ბაშების შაჰი საგანგებოდ გზავნის (კაცებს) სხვადასხვა ადგილებში ლამაზი ბიჭების ასარჩევად... არსენი ფიცით უმტკიცებდა, რომ სრულიად რუსეთის ხელმწიფეს მეფეს და დიდ მთავარს ალექსი მიხეილის-ძეს ასეთი საქმეები არასოდეს არ აქვს, თუ არ დედათა სქესთან და ისიც მხოლოდ თავის დედოფალთან. ეპისკოპოსს და სხვა მასთან მყოფთ გაუკვირდათ, დიდებული საქმეა თუ ეს ასე არისო. მაგრამ იკითხეს: მაინც რა სარგებლობა აქვს ხელმწიფეს ამ საქმით (უფლისწულები რომ მიჰყავს)? არსენმა უპასუხა: სრულიად რუსეთის მეფე ხელმწიფეს, დიდ – მთავარს, ალექსი მიხეილის ძეს მრავალ სხვადასხვა ქვეყნის ხელმწიფის შვილები ემსახურებიან, ხოლო თეიმურაზის შესახებ ხელმწიფემ იცის, რომ ის სიღარიბეში და ექსორიაში მყოფია, ამიტომ ხელმწიფემ ერთი (უფლისწულის) წაყვანა ინება.

სამარცხვინო საქმის გამო მათი მითქმა-მოთქმის შესახებ, არსენმა მოსკოველ ხატის ოსტატისაგან, ივანე დანილოვისაგანაც, მოისმინა. მან არსენს მოუთხრო, რომ ისინი ასე ფიქრობენ ქართველ უფლისწულის (ერეკლე „ბატონიშვილის, ი. ც.) შესახებ. მა-

საც (ივანე დანილოვს) ფიცით უმტკიცებია, რომ ასეთი საქმეები ხელმწიფეს არ ჩვევია.

ეპისკოპოსმა მომითხრო აგრეთვე, რომ კახეთში თითქოს ერთი მთა არის, რომელშიაც სუფთა ვერცხლის მადანია თითქოს, მაგრამ ამ მადანს ჩვენ ვმაღავთ და არ ვაცხადებთო, რადგანაც შაჰმა რომ ეს გაიგოს, ჩვენში ქრისტიანობის ფესვს ამოაგდებს, როგორც კი

მადნის დამუშავებას დაიწყებს. და სხვებიც ამასვე ამბობენ, მოსკოველმა ხატის ოსტატმა ივანემაც თქვა: ჭეშმარიტად ასე არისო, მე თვით ვნახეო, ხოლო (ელისე) ეპისკოპოსი იქ წავიდა კახეთში, უნდოდა თბილისში არსენისათვის იმ მადანის ნიმუში გამოეგზავნა. მაგრამ არსენი ვერ დაელოდა და წამოვიდა, რადგანაც მას ამხანაგები დაემგზავრა შემახისაკენ.

თავი 31. 24 (სექტემბერს) ეპისკოპოს ელისესაგან არსენი თბილისში გაემგზავრა და ღამე მცხეთის მონასტერში გაათია. ის მონასტერი ქვის ზღუდით არის, როგორც ციხე-სიმაგრე პალატები ქვის იყო დიდი ორ სახურავიანი, ზოგიერთი ჩამონგრეულია, დგას ცარიელები. მონასტრის შუაში საოცარი საყდარია დიდი, მაღალი და მშვენიერი, თეთრი ქვით ნაკეთები, ფანჯრის გრებილებით და მრავალ ადგილას მწვანე ქვაა ჩაშენებული ექვს საყდრეზე. საყდრის შიგნით შუა ადგილზე მარჯვენა მხარეს პირველ სვეტთან ორ ბოძს შორის მწკრივში ოთხკუთხიანი ბოძი დგას სიმაღლით სამი საყენი, ქვევიდან ყრუთ არის დაშენებული, ხოლო ზევით ოთხს ბოძალათ. ამ ოთხ ბოძალზე ქვის თალია კარავივით, გადახურულია ფიქალი ქვით. ქვემოთ თვით მიწაზე ამ სვეტთან, თითქოს პაწაწინა სახატე ნიში იყოს, ფარდით არის ჩამოფარებული და მის პირდაპირ ქვაფენილზე საფარია (ფარდაგია) დაგებული. და ამ ფარდაგებზე მოჭედილი ხატები დგას. არსენმა ფარდა გადასწია და სახატე ნიში დაათვალიერა, იგი ღრმა არ იყო, ეტყობოდა ქვა ცოტა ჩამონგრეული იყო, ხოლო იმ სვეტს ქვეშ ქრისტეს, ჩვენი ღმერთის, კვართია ჩადებული, სულ მთელია და დაუზიანებელი. იმ საყდრის არქიელმა, კათალიკოსმა, პატროსანმა ადამიანმა, რომელსაც თოვლივით თეთრი წვერი აქვს, და ლამაზი ცხოვრებით დამშვენებულია, თბილელმა ეპისკოპოსმა და ბევრმა სხვამაც არსენის მოუთხრეს, რომ ის ადგილი მცხეთა, ებრაელების მრავალრიცხოვანი ქალაქი იყო. ქრისტეს ჯვარცმის დროს იერუსალიმში ერთი ასისტავი იყო, სახელით ლოგინ, წარმოშობით ამ მცხეთა ქალაქიდან, რომელსაც ერთი და ჰყავდა ქალწული, ცხოვრებით სიყრმის ფრჩხილებითურთ უბიწო. მასთან (ლოგინთან) ერთად იყო ამხანაგი მისი (ლოგინის) იმავე

75

მცხეთიდან, მისი სახელი არსენის დაავიწყდა. და, როცა ლოგინ თავის ამხანაგით იერუსალიმში წავიდა; იმ ქალწულმა ჩვენება, იხილა ჩვენი ქრისტე ღმერთის შესახებ და მრავალჯერ ევედრა ძმასა მისსა, რათა მან მოუტანოს მას ჩვენი ქრისტე ღმერთის რაიმე (ნივთი) საკურთხეველად.

ქრისტეს ვნების დროს, როცა ჯარის კაცებმა ქრისტეს სამოსი გაინაწილეს მას (ლოგინს) წილად ხვდა ქრისტეს მთელი კვართი და მან იგი თავის დას წამოუღო. და როცა იმ ლოგინმა მცხეთის მახლობლად მიაღწია, იმ ქალწულმა ჩვენება ნახა ძმის მოსვლის შესახებ და იგი ამაში დარწმუნებული ლოგინის შესაგებებლად გაემართა და მას შეხვდა გადაკოცნა და ეკითხებოდა, რა მოგიტანია ჩემთვისო.

ძმა ეხვეწებოდა სახლში მისვლამდე მადროვეო, ის კი დაჟინებით თხოვდა, გზას უღობავდა თავის ძმას და ეტყოდა: არ გაგიშვებ მე შენ. სანამ არ მომცემ რაც ჩემთვის მოგიტანიაო. მან ვერ აიტანა ეს, მობეზრდა (ამდენი ვედრება) ამოიღო და მისცა მას (კვართი უფლისა). მან გამოართვა იგი მას და მკერდში ჩაიკონა კვართი ქრისტესი და იმ ადგილზედვე გარდაიცვალა. და იმ ადგილს, სადაც იგი თავის ძმას შეხვდა და გარდაიცვალა არსენს უჩვენებდნენ და აქ ტაძარი აშენდა, ხოლო ის ქალწული იმ კვართით დაასაფლავეს, იმიტომ რომ კვართის მისი ხელებიდან გამოხსნა შეუძლებელი შეიქნა და ამ ადგილას მრავალი სასწაული ხდებოდა. შემდეგ, როცა ივერიის ქვეყანა მოინათლა, იმ ადგილას ის დიდი ტაძარი იქნა აგებული, სადაც ქალწული იყო დაკრძალული, იქვე სვეტი აღმართეს, სადაც ახლა დგას. და მათვე მომითხრეს: რომ ჰყავთ მათ ერთი ქართველი ბერი – წმიდანი, რომლის სახელიც არსენის დაავიწყდა, ცხოვრობს უდაბნოში და ის იმ ლოგინ ასისტავის შთამომავალიაო, ჩვენ საამისო დამამტკიცებელიც გვაქვსო, მათი მოდგმა აქამდეც მომდინარეობს ეს სარწმუნოა (ჭემმარიტებაა); ჩვენ ქართველები ებრაელების მოდგმისანი ვართო.

თავი 32. იმათვე მომითხრეს. რომ დადიანის ქვეყანაში ყოველთვის ნოემბრის 10 დღეს, ყოველ წელს მთავარმოწამის გიორგის სახელობის ტაძარში სასწაული ხდება. იმ დღესასწაულისათვის ხელმწიფე დადიანი და დადიანის კათალიკოსი, თავის კრებულითა და მახლობელი პირებით მოვლენ და გალობენ მწუხრამდე, შემდეგ გამოვლენ და, იმ გალავნის კარებს, რომელიც იმ ტაძარს გარშემოვლებული აქვს, საკუთარი ბეჭდებით დაბეჭდავენ ხელმწიფე დადიანი და კათალიკოსი, გალავანი კი ქვისაა. მეორე დღეს იმ ბეჭდებს ხელმწიფე და კათალიკოსი გასინჯავს მთელი თავისი კრებულით და მოხ-

76

სნიან მას და შევლენ გალავანში, აქ კი, არავინ იცის საიდან, გალავნის შიგნით ცოცხალი ხარი აღმოჩნდება. წამაიყვანენ ამ ხარს, იქვე დაკლავენ და დიდი და პატარა ერის ხალხი საჭმელად მიიღებს მას. ამის შესახებ დიდიან-პატარიანა ყველა ფიცით ამტკიცებს, რომ ტყუილი არ არის ეს. ნამდვილი ჭემმარიტებაა, რადგანაც ღმერთი იმ დღეს ყოველ წელიწადს უხილავად იძლევა ხარს. იმ ხანებში მოხდა ასე, რომ ერთი თურქი ვაჭარი დაესწრო ამ სასწაულს და ყველაფერი მოისმინა, მაგრამ არ იწამა და ყველას ეუბნებოდა, რომ ტყუილი არისო. მეორე წელს სწორედ იმავე დღესასწაულის დროს მოვიდა და ამბობდა, თუ ჩემი ხარი არ იქნება არ დავიჯერებო. და როცა ბეჭდების გახსნის დრო დადგა, წამოიყვანეს ის თურქი და მისი თანადასწრებით ბეჭდები მოხსნეს და, როცა გალავანში თურქის თანხლებით შევიდნენ ნახეს ხარი იქვე მდგარი, ისევე, როგორც სხვა დროს პოულობდნენ. თურქმა ხარი დაათვალიერა და ნახა რომ მისი ხარია, მაგრამ მაინც ვერ დაიჯერა და გაემგზავრა თავის სახლში ხარის საწახავად. მივიდა და ცოლს გამოკითხა სად არის ჩემი ხარიო. ცოლმა

უპასუხა, რომ ხარი დაიკარგა უგზო-უკვლოდ და დღეც დაასახელა, როცა ხარი დაიკარგა. თურქი განცვიფრდა და დარწმუნდა, რომ მისი ხარი სადადიანოში იყო, და სწორედ იმ დღეს დაიკარგა, როცა იგი ტაძრის გალავანში იპოვეს. წამოიყვანა თავისი ცოლი, წამოიღო თავისი საცხოვრებელი, მოვიდა სადადიანოში, მოინათლა და ახლაც კი ცოცხალია სადადიანოში. იმ ხარის რქიდან, რომელსაც იპოვიან და დაკლავენ, არსენმა ღვინო დალია ქართლში, ეს არის გიორგი მთავარმოწამის უსახელოვანესი სასწაული. ყველა ლაპარაკობს, რომ ტყუილი არ არის, ზოგიერთი ამბობს, რომ ეს სასწაული ინახავს სადადიანოს ქრისტიანად. თორემ, თუ არ ეს სასწაული დიდი ხნის წინათ გამუსულმანდებოდა ყველაო. მათ ის ლურსმნებიც აქვთ რომლითაც ქრისტე ჯვარს მიაჭედეს და თოკიც აქვთ, რომლითაც მიკრული იყო (ქრისტე) და ღვთისმშობლის კვართიც აქვთ. 25 სექტემბერს თბილისში მივედი ცხენით.

ოქტომბრის 4, არსენი თბილისიდან შემახაში გაემგზავრა, ხოლო თბილისიდან განჯამდე და განჯიდან შემახამდე მიმავალ არსენს სხვადასხვა ხალხისაგან გზაზე ასეთი სიტყვები ესმოდა: როცა ჩვენ გვკითხავდნენ თბილისის ამბავს, რა ამბავია თბილისში, ჩვენ ასე გავიგეთ თითქოს როსტომ-ხანი (სპარსეთის) შაჰს განუდგაო, ნუთუ ეს მართალიაო და როცა ვუპასუხებდით, რომ როსტომ-ხანი ძველ-ბურად ცხოვრობს და ამისი მსგავსი არაფერი გაგვიგონიაო. შემდეგ ვკითხავდით მათ, რა გეფიქრებათ (რამ შეგაშინათ) ისინი გვეუბნებოდნენ: ამის წინათ ერთი თეიმურაზ-ხანი. იყო მრავალი წელი

77

ვმტრობდით და შაჰმა ძლივს-ძლივობზეთ აჯობა, მთელი თავისი ქვეყნის ძალებით ებრძოლა მასო. ახლა, როცა როსტომ-ხანი საქართველოს სამ ნაწილს ფლობს და მასთან თუ ბაშიაჩუკების (იმერლების) მეფეც იქნება, მაგათთან ბრძოლა არავის შეეძლება, ისინი ორმოცდაათი ათასი რომ იქნეს, ჩვენ კი ასი ათასი, მაშინაც ვერ შეეძლებთ მათთან ბრძოლას, ჩვენს ქვეყანას მდინარე მტკვრამდე ცარიელს გახდინან, კარავის გამართვის საშუალებასაც არ მოგვცემენო. შემახელი ხანიც ამის შესახებ ეკითხებოდა არსენს და შემახის ხანის მდივანიც. 14 ოქტომბერს შემახაში მივედი, 15-ს თარჯიმან მარკოზ სომხის ხელით უმცროს მდივანთან როსტომ-ხანის წერილი გავგზავნე. მდივანმა წერილი წაიკითხა და თარჯიმანს უთხრა (ჩემს შესახებ): როგორ გავატაროთ ის? ვფიქრობ, რომ ყოვლად შეუძლებელიაო. ცოტა ხნის დუმილის შემდეგ თარჯიმანს უთხრა, რომ არსენი წერილით გამოცხადდეს ხანთან „დივანზე“ (თათბირზე), მე კი ხანს მის შესახებ მოველაპარაკებო.

16 ოქტომბერს დილით როსტომ-ხანის წერილი ავიღე და მივედი „დივანზე“, აქ მხოლოდ მდივნები ისხდნენ – სულ ორი. არსენი მივიდა და წესისამებრ თავი დაუკრა. მდივანმა არსენის გამოკითხვა: მშვიდობით იმოგზაურე თუ არაო, ამასთანავე გამოკითხა როსტომ-ხანის შესახებ, ჯარი შეყრილი ყავს თუ არაო და ახლა სად

იმყოფებაო, იკითხა კათალიკოსის ადგილსამყოფელი და თეიმურაზ სად არის ახლაო? არსენმა მოახსენა: როსტომ-ხანი და კათალიკოსი ახლა გორში არიან. თეიმურაზის შესახებ არაფერი ვიციო. ეს მან (მდივანმა) იმისათვის იკითხა, რომ ხმა დარხეულიყო, თითქოს როსტომ-ხანი შაჰს განდგომოდეს, შემდეგ მდივნებმა ერთმანეთში საუბარი დაიწყეს: კარგი იქნება ახლა მისი (არსენის) გამგზავრება (რუსეთში), მასვე დავავალოთ ხელმწიფეს აქაური კონფლიქტის ამბავი შეატყობინოს. როცა იგი რუსეთის ხელმწიფესთან მიაღწევს, იგი ყოველივეს მას უამბობსო. უბრძანეს არსენს ხანისათვის დაეცადა. და როცა ხანი მოვიდა, მაშინვე არსენი მოიკითხეს და ხანს წარუდგინეს. ხანმა არსენს ჯანსაღობა გამოკითხა სად იყო და როგორ იმგზავრა, როსტომ-ხანის შესახებაც გამოკითხა ამბავი. ერთმანეთს შორის ცოტა მოითათბირეს და შემდეგ არსენს უთხრეს: ხანმა შენი გაშვება, გაცილება და წერილის გატანება ბრძანა შამხალთან. უბრძანეს არსენს დაჯდომა. შემდეგ გამოგზავნეს კაცი და არსენს როსტომ-ხანის წერილი გამოართვეს და ბინაზე წასვლა უბრძანეს. 17 ოქტომბერს არსენი მდივანს ეწვია ბინაზე და მდივანმა უთხრა, რომ შამხალთან გასაგზავნი წერილი და გამყოლი მზად არისო. მდივანმა არ-

78

სენს მოახსენა: ანმა შენი გამგზავრება და თერგამდე გაცილება ბრძანა, ხოლო შამხალთან წერილს გამყოლის ხელით გაგზავნის, რათა შენ შამხალმა თავის ბრძანებით თერგამდე გაგაცილოს და იქაურ (რუსეთის) ვოევოდას ამის შესახებ ხელწერილი გამოართვას (რომ არსენი მშვიდობით მიაცილეს ი. ც.). ამასთანავე ხანმა თარჯიმანათ ასტრახანელი ვაჭრის, სომეხი ოსკას, გაყოლება ბრძანა. მდივანმავე არსენის უთხრა: ხანმა გიბრძანა შენ, როდესაც მოსკოვში ხელმწიფესთან იქნები, აუწყე ხელმწიფეს, რომ წინანდელი ხელმწიფენი შაჰთან მშვიდობიან დამოკიდებულებაში იყვნენ, არავითარი ომი და შეხლა-შემოხლა მათ შორის არ ყოფილა, ახლა კი თერგზე ყველაფერს მუცალ მთავარს უჯერებენ, ააგეს ციხე-სიმაგრე და ჩერქეზების შევიწროება სურთ, ქარავანიც დაარბიეს და შაჰის ხაზინა მოიტაცეს. ჩვენ ამისათვის ელჩებს ვგზავნით ასტრახანში ჩვენი ელჩები დიდხანს გააჩერეს და ერთი კაციც მოუკლეს და მისი ქონებაც მისაკუთრეს. შამხალის წინააღმდეგაც მრავალი კაცი წამოვიდა, შამხალმა კი ისინი მცირე რაზმით დაამარცხა. ამ უსამართლობისათვის შაჰმა ჩვენ, რვა ხანს, თერგზე ლაშქრობა გვიბრძანა და თერგის (ციხე-სიმაგრის) გადათხრის შემდეგ ასტრახანზე წასვლა გვიბრძანა. რატომ გააჩერეს ჩვენი ელჩი ასტრახანში და კაცი რათ მოუკლეს და ქონება რათ მიიტაცეს? აი ამიტომ არ ბრძანა შაჰმა რუსი ვაჭრების გაშვება თავის ქვეყნიდან, მაგრამ ამავე დროს ბრძანა მათი (რუსების) დარბევა და მათი ქონების წართმევა. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ (რუსთ) ხელმწიფემ ეს ამბავი არ იცის, ამას აკეთებენ ვოევოდები და მუცალ მთავარი. ჩვენ ახლა შენ იმიტომ გავალებთ (ამის თქმას), რომ

შენ წმიდა ადგილებიდან მოემგზავრები და ხელმწიფესთან გამოცხადდები. წინათ ჩვენც იერუსალიმში დავდიოდით თაყვანის საცემლად ახლა კი აღარ დავდივართ, სხვა ადგილას დავდივართ. და ახლა არ გვინდა ელჩათ გავგზავნოთ სხვა ვინმე, იმიტომ, რომ შენ ელჩზე უკეთესად ეტყვი ხელმწიფეს, როცა მასთან იქნები, ხოლო ბოიარებსა და ვოევოდებს ქალაქებში ამის შესახებ არაფერი უთხრა. ამასთანავე ხელმწიფემ თავისი ელჩის შაჰთან გამოგზავნა ინებოს. და თუ შენ გზაზე სადმე (რუსეთიდან გამოგზავნილი) ელჩი შეგხვდეს უთხარი მას, რომ შეუჩერებლად წამოვიდეს. და თუ მას შამხალის ემინია, ჩვენ გამოგვიგზავნოს კაცი და საბარგულების (რაოდენობის) სია, ჩვენ მას თერგზე გამოუგზავნით საბარგულებს და კაცებს. რამდენიც მას დასჭირდება, მხოლოდ სწრაფად წამოვიდეს. შაჰმა გვიბრძანა თუ (რუსეთიდან) ელჩი იქნეს, თერგზე (საომრად) არ წავიდეთ, დაველოდებით მანამდე, სანამ შენ თერგამდე მიხვალ და გამ-

79

ყოლს გამოაბრუნებ იმ ცნობით ჩვენთან. და ვოევოდებსაც უთხარი შენ: თუ ელჩი იქნება (აქეთ მომავალი) სასწრაფოდ გამოამგზავრონ აქეთ და თუ არ იქნება ჩვენც თერგზედაც წამოვალთ (სალაშქროდ) და ასტრახანზედაც. ხოლო არსენმა თხოვა, რომ თერგამდე გამყოლი მოეცათ, რათა მას იგი თერგამდე გაეცილებინა შამხალიდან უფრო მეტად (მესაჭიროება გაცილება). ხოლო მან (მდივანმა) თქვა: ძალიან კარგი, ხანს მოვახსენებო ამის შესახებ, არსენმა მდივანს უთხრა: თუ შამხალეთიდან ყველგან კარგად (უშიშრათ) გამაცილებთ, მე ამას თქვენი ბრძანების თანახმად, ხელმწიფეს ვეტყვი ყველაფერს. მდივანმა მითხრა: ნურაფრის გემინია შამხალისაგან ცუდის, იმიტომ რომ თვით შამხალიც იმასვე დაგავალებს ხელმწიფეს მოუთხრო (რაც ჩვენ დაგავალეთ). არსენმა მდივანს უთხრა, შენ მიმიყვანე შენი ხელით გამყოლთან და ჩემი თავი ჩააბარე, როგორც მან მე აქ მიმიღო, ისეთივე ჯანსაღი მიმიყვანოს თერგზე. არსენმავე უთხრა მდივანს, თუ თქვენ დარწმუნებული ხართ მე შამხლიდან ჯანსაღად მიმიყვანეთ (თერგზე) მე გავემგზავრები, თუ დანამდვილებით არ შეგიძლიათ მე არ წავალ, ისევ თბილისში დავბრუნდები როსტომ-ხანთან. მდივანმა თქვა: სრულებით ნურაფრის შეგეშინდება. გაემგზავრე ნუ აყოვნებ. გამყოლსაც არსენმა იგივე ელაპარაკა. გამყოლმაც მითხრა ნურაფრის გემინია, მე საკუთარ თავზე დაგისვამ და ისე გაგიყვან, მხოლოდ შენ მე ეს სიკეთე მიყავი, რომ ვოევოდებმა თერგზე მისვლისას არ დამატყვევონ. არსენმა გამყოლს სიტყვა მივეცი, რომ ხელმწიფის ვოევოდები მას არ დაატყვევებდნენ, როგორც ისურვებდა ისე გამოუშვებდნენ. მდივანთან და გამყოლთან შეთანხმების შემდეგ, სრულიად დარწმუნებული გამოვემგზავრე.

შემახში მყოფ რუსებისაგან გავიგონე მე, არსენმა, რომ ყიზილბაშები ამბობდნენ თითქოს შაჰი შემახის ხანზე იყოს ნაწყენი იმისთვის, რომ, როცა შაჰმა მას, ყანდაარზე ლაშქრობის დროს, და-

სახმარებლად მეომრები მოთხოვა, თავისიანებთან თათბირის შემდეგ, მისწერა შაჰს, რომ საზღვრებზე რუსები მიტევენო და ყანდაარზე ლაშქარს ვერ გამოვგზავნიო, მე წინააღმდეგობის გამწევი არავინ მეყოლებაო: ამიტომ შაჰმა მას მისწერა შენს ქვეყანას მოუარეო, და ხალხის მოშველება აღარ უბრძანა. შემდეგ, როცა რუსმა ვაჭრებმა თხოვეს (შემახის) ხანს და მან რუსების შესახებ შაჰს მისწერა – რუსებთან მე მტრობა არ მაქვს და თავის ქვეყანაში წასვლის ნება მივცეთო, შაჰი (შემახის) ხანზე სასტიკად განრისხდა: ხან მწერსო რომ რუსები მიტევენო, ახლა მატყობინებს რომ მტრობა არა მაქვს (რუს-

80

სებთანო) ისე გამოდის რუსებთან უნდა წამაჩხუბოსო. ამისათვის შაჰმა ხანის შვილი შერისხა და პატივით დააქვეითა. ამიტომ არის რომ (შემახის ხანს) შაჰთან რუსეთის ელჩის მისვლის ემინია, შაჰის რისხვას მოეღის. სწორედ ამიტომ იყო რომ ხანი არსენს ავალეზდა: თუ (რუსეთის) ელჩი ხმელეთის გზით წამოსვლას ვერ გაბედავს და შეეშინდება, გამოგვიგზავნოს ჩვენ კაცი და საბარგულების სია და ჩვენ მას თერგზე გამოუგზავნით საბარგულებს და გამყოლებს რამდენი მას დასჭირდებაო. (ამას იმიტომ მავალეზდა), რომ (ჩანს) სურდა (რუსეთის) ელჩი შაჰზე უფრო ადრე ენახა და გაეგო, რა დავალებით იქნებოდა გამოგზავნილი.

11 ნოემბერს, ხუთშაბათს შემახიდას გავემგზავრეთ, 14-ს, ერთ კვირაში, შაფრანში მივედით, 16-ს შაფრანიდან გავედით და 18-ს, ხუთშაბათს, დარუბანდში მივედით, 22-ს, ორშაბათს, დარუბანიდან გავედით. დარუბანდში დიდი ხნის ტყვე სიმონ რუსი ელაპარაკა არსენს: (რუსეთის) ელჩი არამცდარამც ხმელეთის გზით არ წამოვიდესო, 23-ს ბუინაკსში დაბანაკებული არსენი გაქურდეს გამყოლის მეურმეებმა. 24-ს მივედით თარღუს.

თავი 33. დეკემბრის პირველს არსენი შამხალთან გამოცხადდა და, როცა დარბაზში შევიდა დაბალი სალამი მისცა. შამხალმა ჯანსაღობით მოიკითხა და დაჯდომა უბრძანა. არსენს სხვებზე დაბლა სურდა დაჯდომა, მაგრამ მან (შამხალმა) სხვებზე უფრო მაღლა, ვეზირის ქვევით, დაჯდომა უბრძანა. ცოტა ხნის შემდეგ შამხალმა არსენს ჰკითხა: იცი თუ არა თურქული? გამყოლმა უთხრა, რომ მე (თურქული) არ ვიცოდი. არის თუ არა თარჯიმანიო (იკითხა შამხალმა) და გამოვიდა თარჯიმანი და თქვა: არ იცის თურქული. მხოლოდ ბერძნული და რუსული (იცისო). შამხალი ესაუბრა თარჯიმანს არსენის შესახებ (იკითხა) სად ვიყავი და ახლა სად მივდიოდი. არსენმა უპასუხა: იერუსალიმში ვცხოვრობდი და ახლა მოსკოვში მივდივარო. შამხალმა იკითხა: დიდი ხანია მოსკოვიდან წამოსული ხარ? არსენმა უპასუხა: ამის წინათ მოსკოვიდან ახალგაზრდა, 15 წლის, წამოვედი და შემდეგ ისევ მოსკოვში დავბრუნდი, მას შემდეგ, 7 წელია. შამხალმა იკითხა: მოსკოვიდან რომელი გზით გაემგზავრე იერუსალიმში? არსენმა უპასუხა: პოლონეთისა და ვლახეთის ქვეყნებზე გავლით კონსტანტინოპოლის გზით. და მიბრძანა მე არსენს ისევ დაჯდო-

მა. ცოტა ხნის შემდეგ მისმა ძმამ დამიწყო საუბარი: თქვენ იქ რომ დადიხართ, იქ ვის სცემთ თაყვანს? არსენმა უპასუხა: თაყვანს ვცემთ ღმერთს რომელმაც შეჰქმნა ცა და დედამიწა. კითხვა: ქრისტე როდის მოვა? პასუხი: ეს ჩვენ არ გვიწერია და არ ვიცით რომელ წელს მოვა ქრისტე. კითხვა: როგორ და რა გზით მოვა ის, ზღვით

6. ი. ცინცაძე

81

თუ ხმელეთით? პასუხი: მოვა ზეცით, როგორც ღმერთი მთელი ქვეყნის განსასჯელათ. კითხვა: თქვენ წიგნებში როგორ წერია თამბაქოს (მოწევა) ცოდვაა თუ არს? პასუხი: თამბაქოს შესახებ ჩვენ არაფერი არ გვიწერო, ცოდვაა თუ ხსნა. კითხვა: ანშრაფი (წითელი ღვინო) უწმინდურია თუ სუფთა? პასუხი: ძველი აღქმით, დავით და სილომონ მეფეების დროს, აგრეთვე აბრაამის დროს, ღვინო კურთხეული იყო. ეს დავითის და სოლომონის წიგნებშიაც სწერია. და მან (შამხალის ძმამ. ი. ც.) თავისიანებს უთხრა: ეს მართალია, რომ ძველად ასე იყო და (შემდეგ ღვინო) მაჰმადმა დასწყევლა. კითხვა: ღორი უწმინდურია, თუ წმინდა? პასუხი: ძველი კანონით უწმინდური იყო. ახლა, ახალი აღქმით, ჩვენთვის წმინდაა. მან (შამხალის ძმამ) დაიწყო თავისიანებთან საუბარი: ესენი (ქრისტიანები) ასე ამბობენ, რომ, როცა ქრისტე ჯვარს აცვეს და მას დასცინოდნენ, ჯობით ღორის ხორცი ტუჩებთან მიუტანეს და ამიტომ მათთვის (ქრისტიანებისთვის) წმინდათ იქცა (ღორის ხორცი). შემდეგ (შამხალის ძმამ) ჰკითხა თარჯიმანს ჩემზე: ამას ცოლი ჰყავს თუ არაო. თარჯიმანმა უპასუხა: არა-ო. მან მკითხა: როგორ ცხოვრობთ თქვენ უცილოდო? კარგი არის განა ეს? არსენმა უპასუხა: როცა შენ ცოლი გინდა შეირთო უბიწო ქალიშვილს ირჩევ, რომელსაც თავისი ქალწულობა არ დაურღვევია, თუ მეძავს? მან უპასუხა: უბიწო ქალწულს. არსენმა უპასუხა: შენ უბიწო გიყვარს. ღმერთსაც ასევე უბიწო სული უყვარს, რომელიც ხორციელია. მაგრამ მრუშობისაგან დაიცვა თავი. ასეთები ბევრი იყო ძველ კანონში და ბერები ახლაც ამ წესს იცავენ. ძველ წმინდანთაგან მამებმა უქორწინო (უცილო) ცხოვრება მიიღეს როგორც ილია წინასწარმეტყველმა და სხვებმა“.

პირთა საძიებელი

- ა**
- აბას I შაჰი 14, 16, 49, 52
აბრაამ 70, 81
ათენეი ნავკრატელი (სოფისტი) 46
ალექსანდრე II კახეთის მეფე 49, 50, 51
ალექსანდრე III იმერეთის მეფე 35, 40
ალექსანდრე მაკედონელი 13, 15
ალექსი პეტრე I-ძე 59
ამილახვარი 56
ამფილოქე კონსტანტინოპოლელი არქი-
მანდრიტი 25
ანკუდინოვი ტიმომკა (თვითმარქვია) 23,
24.
არაგვის ერისთავი 56
არისტოტელე 46
ასტრახანელი ვოევოდები 31, 32, 33
- ბ**
- ბაგრატ კახელი ბატონიშვილი 59
ბელოკუროვი სერგი 20–24, 46, 47, 51
ბერძენიშვილი ნიკ. აკად. 56
- გ**
- გაგარა ვასილ იაკობის-ძე 5–10, 12, 14,
15, 20, 26
გვრიტიშვილი დავით პროფ. 57
გარანკა (გაგარას მსახური) 5, 10, 12
გერასიმე ალექსანდრის პატრიარქი 6
გიორგაძე ბეჟან მეცნ. მუშაკი 5, 6
გიორგი ალექსანდრე II კახთა მეფის-ძე
გიორგი წმ. 63, 66, 72
გოგი და მაგოგი 11, 13, 15, 17
გოდუნოვი ბორის 50, 58, 64, 73
გრიგოლ აფხაზეთის კათალიკოსი 26, 27
გრიგოლ სომხეთის განმანათლებელი 11,
13
გრიგოლ კახელი მიტროპოლიტი 31, 232,
33
- დ**
- დავით ბატონიშვილი თეიმურაზ I-ძე 36
დავით ებრაელთა მეფე 51, 70, 81
დანილოვი ივანე (მხატვარი) 38, 62, 64,
71, 74
დემოსთენი 46
დიმიტრი ოტრეპიევი ცრუ მეფე 23, 59
დიოგენ ლარეცი 46
დიონისე ათონელი არქიმანდრიტი 45
დიონიჯიო კარლი პიაჩენცელი 54
დოლოგოვი ს. 7
- ე**
- ევგენი წმ. 63, 72
ევრიპიდე 47
ეკატერინე მთავარმოწამე 22
ელენე დედოფალი ბიზანტიისა 26
ელისე თბილელი ეპისკოპოსი 30, 41, 58,
59, 62, 63, 71, 72, 74.
ერეკლე ბატონიშვილი 30, 31, 35–39,
73
ერეკლე ბატონიშვილის დედა 31, 33
ერემია რუსი (ტყვე) 6
ერისთავი არაგვის 56

ერისთავი ქსნის 56
ესტატე წმ. 63, 72
ესქილე 46

3

ვოევოდები ასტრახანისა 31, 32, 33
ვოლკონსკი რუსეთის ელჩი კახეთში 21,
22

ზ

ზებედეე კახეთის არქიეპისკოპოსი 22

თ

თამაზ ქართველი 32
თაყაიშვილი ექვთიმე 26, 27
თევდორე ივანეს-ძე რუსეთის მეფე 63,
72
თეიმურაზ I 21, 22, 30, 31, 35–37,
40–43, 47, 48, 51–54, 62, 64, 66,
67, 70, 71, 73, 76, 77
თეოლიპტე კონსტანტინოპოლელი პატ-
რიარქი 48
თეოფანე იერუსალიმის პატრიარქი 6,
48
თომა მოციქული 63, 72
თუკიდიდე (ბერმენი ისტორიკოსი) 46

ო

იევლევი ალექსი 9, 35, 17
ივანე „ნათლისმცემელი“ 62, 72
ივანე რუსი მხატვარი დანილოვი 38, 62,
64, 71, 74
ილია „წინასწარმეტყველი“ 70, 81
იოანე IV ვასილის-ძე „მრისხანე“ 25,
58, 59, 60, 63, 72
იოანე „ღვთის მეთქი“ 27
იოსებ არქიმანდრიტი იპატის სახ. მო-
ნისტრისა 21, 22, 48

პ

კალისტო (იმერეთის ელჩი რუსეთში) 31,
32, 33

კატონი 47
კლიმენტი არქიმანდრიტი ათონელი 47
კლიუჩევსკი ვ. (ისტორიკოსი) 45, 49
კონსტანტინე კახეთის მეფე 49–51
კორობეინიკოვი ტრიფონ (ელჩი იერუსა-
ლიმში) 25

ლ

ლაზარე ქართველი (ერეკლე ბატონიშვილი-
ლის ამალის წევრი) 32, 33
ლარეცი დიოგენი 46
ლიბანიოს სოფისტი 46
ლოგინ ასისთავი (მცხეთელი) 65, 74

მ

მართა ქართველი მონაზონი იერუსალი-
მელი 26, 27
მარიამ დედოფალი 30, 41, 42
მარკოზ სომეხი 67, 77
მაქსიმე კათალიკოსი 28
მაჰმად-ხან-ბეგი (როსტომის ელჩი რუ-
სეთში) 33, 36, 37, 39, 50
მაჰმადი („წინასწარმეტყველი“) 70, 81
მოროზოვი ვასილ (ბოიარი) 32
მუცალ მთავარი 67, 68, 78
მიხეილ თევდორეს-ძე (იხ; რომანო)

ნ

ნიკიფორე ანტიოქიის პატრიარქი 46
ნიკონი რუსეთის პატრიარქი 22, 44–
48.

ო

ორიბაზ მკურნალი 46
ოსკა სომეხი (ასტრახანელი ვაჭარი) 67,
78

პ

პაისი იერუსალიმის პატრიარქი 22–25
პაპუნა (თეიმურაზ I შიკრიკი რუსეთ-
ში) 36

პეტრე I 59, 60

„პოტა კიკონსტანტინოვ“ რუსეთში
მცხოვრები ქართველი 31, 32, 33, 39
პოლიევექტოვი მ. ა (პროფესორი) 9, 22
33, 34

რ

რომანოვი ალექსი (რუსეთის მეფე) 22,
23, 44, 46, 58, 59, 63, 64, 71–73
რომანოვი მიხეილ (რუსეთის მეფე) 6,
14, 15, 48, 63, 72
როსტომ მეფე 30–44, 49, 51, 54, 58,
61–64, 66–68, 70–73, 76, 77, 79

ს

სვიმონ ოსტატი 28
სიბილა 47
სიმონ რუსი (ტყვე დადესტასში) 69, 80
სიმონ მეფის შვილი 11
სოლომონ ებრაელთა მეფე 70, 81
სოფოკლე 46
სუხანოვი ანტონ (ერისკაცობის სახელი
არსენისა) 20
სუხანოვი არსენი 20–26, 30, 38–41,
43, 44, 46–49, 51, 56, 58, 59.
61–65, 67–72, 75–78, 80

ტ

ტატიშჩევი (რუსეთის ელჩი კახეთში)
50
ტოლოჩანოვი ნიკიფორე 8, 9, 35, 36, 37

ფ

ფილარიდი ტირანი 46
ფილარეტი რუსეთის პატრიარქი 44

ქ

ქსნის ერისთავი 56

ყ

ყაუხჩიშვილი სიმონ პროფ. 47

შ

შამხალი ბატონი 20, 67–69, 77–80
შემახიის ხანი 30, 77, 79
შემახიის სახანოს მდივანი 40
შუისკი ვასილ (რუსეთის მეფე) 23, 59
შუისკი ივანე 23

ხ

ხმელნიცკი ბოგდანი 23, 24

წ

წერეთელი აკაკი (პრეტი) 51, 53

ჭ

ჭეზიოდე 46, 47

გეოგრაფიულ და ტომთა სახელე-

ბის საძიებელი

ა

ათონი 21, 44–49
ალაბი (ალეპო) 6, 29
ალექსანდრია (ქალაქი) 25
არარატის მთა 11, 13, 15, 17
არზრუმი (ირზრუმი) 6, 13, 15, 17
არტაანი 6, 11, 13, 15, 17
ასტრახანი 8, 14, 16, 33, 34, 36, 39, 64,
67, 68, 73, 78, 79

ბ

ბაგრატის ტამარი (ქუთაისში) 8
ბაშიაჩუკების ქვეყანა (იმერეთი) 9, 15,
17, 77
ბესარაბია 23
ბეთლემის მონასტერი (იერუსალიმში)
28
ბუინაკსი 80

ბ

განჯა 29, 40 66, 76
 გეთსიმანია 26, 28, 29
 გოლგოთა 27, 28, 29
 გორის ციხე ქალაქი 55, 67, 77
 „გრუზინსკაია ზემლია“ 9, 11, 15
 გურია 29, 55

დ

დარუბანდი 69, 80
 დიმუშკი (დამასკო) 6
 დადიანის ქვეყანა 9, 15, 17, 65, 66, 75,
 76
 დნეპრელი კაზაკობა 23, 24

ე

ეგვიპტე 61, 10, 12, 25, 26
 ერევანი 6, 8, 11, 13, 13, 15, 17
 ერზერუმი 11, 29
 ერზინჯანი 29

ვ

ვარიგანი (იხ. ერევანი)
 ვიაზმა 32
 ვლახეთი 6, 24, 45, 69, 80
 ვოლგა მდ. 5, 34

თ

თარლუ („ტარაკი“) 80
 თბილისი 6, 7, 8, 11–16, 30, 38–41,
 44, 55, 62, 64, 65, 68, 70, 71, 73, 76
 79

თერგის ციხე 36, 44, 63, 67, 68, 69, 73,
 78, 79
 თურქეთის ქვეყანა 11, 13
 თუშეთის ქვეყანა 31, 32

ო

იაკობის მონასტერი იერუსალიმში 28
 იასი (ქალაქი) 23

იერუსალიმი 5, 6, 10–12, 14, 16, 21–
 –26, 28, 29, 44, 65, 68, 69, 74, 75,
 78, 80
 ივერიის ქვეყანა 75
 იმერეთი 8, 9, 29, 35, 37, 53, 58
 იორდანე მდ. 10, 12
 იპატის სახელობ მონასტერი კოსტრო-
 მაში 21
 ირანი 6, 42. 43
 იტალია 55

კ

კავთისხევი („კავტისკევი“) 63, 72
 კავკასიონი 43
 კაზაკობა დნეპრელი 23, 24
 კარპატის მთები 23
 კარსუნ ქალაქი (იხ. ყარსი)
 კახეთი 21, 41, 50, 62, 64, 71, 73, 74

კესარია (ქალაქი) 6
 კიევი 23
 კონსტანტინოპოლი (იხ. ცარგრადი)
 კოსტრომა 21

მ

მარმალილოს ზღვა 6
 მოსკოვი 5–7, 9, 10, 12, 21–23, 26,
 31, 33, 35–37, 39, 44, 45, 47–49,
 63, 64, 67, 69, 71, 80
 მტკვარი 11–14, 16, 40, 67, 77
 მცხეთა 8, 30, 64, 65, 74, 75

ნ

ნიკოლოზის მონასტერი მოსკოვში 47
 ნიკორწმინდის ტაძარი 8
 ნილოსი მდ. 25
 ნოეს კიდობანი 11, 13, 15, 17

ო

ოდიში 29

პ	ქართლ-კახეთის სამეფო 30, 42, 43, 51, 61
პალესტინის ადგილები 14, 15, 16	
პლესენი ქალაქი რუსეთში 5, 14 15	
პოლონეთი 6, 23, 69, 86	
რ	ყ
როვიან (იხ, ერევანი) 11, 15	ყაზანი 5, 8, 14–16, 59
	ყანდაარი 69, 79
	ყანჩაეთი 56, 57, 60
	ყარსი 6, 11, 13
	ყუმუხები 39, 41, 63, 64, 72
ს	შ
საბერძნეთი 44, 55	შავი ზღვა 29
სამარია 6	შაფრანი (ქალაქი) 69, 80
სამეგრელო 55	შემახა 8, 21, 29, 30, 34, 39, 40, 42, 43, 62–67, 69, 70, 71, 76, 77, 80
სამცხე-საათაბაგო 57, 61	შოხონკა მდ. 5
სეზასტია 6, 11, 13, 15, 17	
სვეტიცხოველი 8, 61, 74	
სინას მთა 6, 25, 26	
სიონი 28	ჩ
სპარსეთი 5, 6, 10, 12, 14, 16	ჩიგირინო (უკრაინის ქალაქი) 24
სპოცინო (სოფელი რუსეთში) 20	
სტამბოლი 28	ც
სტოროხან (იხ, ასტრახანი)	ცარგრადი (კონსტანტინოპოლი) 10, 12, 21, 69
ტ	ძ
ტერგოვიშზე (ქალაქი) 24	ძაგემი (კახეთის ქალაქი) 50
ტულის გუბერნია 20	
უ	ხ
უკრაინა 24	ხიოსი (კუნძული) 25
ქ	
ქაირო 25, 26	
ქართლი 29, 37, 39, 55, 58, 76	

Ясе Захариевич Цинцадзе

**Сведения Василия Гагары и Арсения Суханова
о Грузии XVII в.**

(на грузинском языке)

**დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედ.-საგამომც. საბჭოს დადგენილებით**

*

რედაქტორი ო. ჟუჟუნაძე

გამომცემლობის რედაქტორი ნ. კონდოატენკო

ტექრედაქტორი ნ. ბოკერია

კორექტორი ზ. ავალიანი

**ხელმოწერილია დასაბეჭდად 27.3.1965; ქალაქის ზომა 60X92^{1/16};
ნაბეჭდი თაბახი 5.50; სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 4.64;
უე 02058; ტირაჟი 1500; შეკვეთა 1209
ფასი 33 კაპ.**

**გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, ძერჟინსკის ქ. № 8
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, ул. Держинского № 8**

**Типография Издательства «Мецниереба», Тбилиси, ул. Г. Табидзе № 3/5
გამომცემლობა „მეცნიერების“ სტამბა, თბილისი, გ. ტაბიძის ქ. № 3/5**

ფასი 33 კპპ.